

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**EL-EZHER'İN EĞİTİM SİSTEMİ VE MÜSLÜMAN TOPLUMLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ESMA UYGUN

İstanbul, 2019

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**EL-EZHER'İN EĞİTİM SİSTEMİ VE MÜSLÜMAN TOPLUMLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ESMA UYGUN

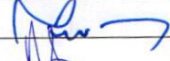
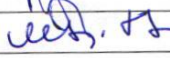

Danışman: DOÇ. DR. MUZAFFER KOÇ

İstanbul, 2019

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Orta Doğu Sosyoloji ve Antropolojisi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508415010 no'lu Fatma Esmâ UYGUN'nun "EL-EZHER'İN EĞİTİM SİSTEMİ VE MÜSLÜMAN TOPLUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ" ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü. Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/04/2019 tarihinde saat 12:00 de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin**kabulü**.....' ne OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Muzaffer KOÇ	kabul	
Prof.Dr.Ahmet TABAKOĞLU	kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT	kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **04.04.2019** tarih ve **2019/08-19** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Fatma Esmâ Uygun
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Araştırmaları
Programı	: Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Muzaffer KOÇ
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, Nisan 2019
Anahtar Kelimeler	: Mısır, El-Ezher, Müslüman Topluluklar, Eğitim Sistemi

ÖZ

EL-EZHER'İN EĞİTİM SİSTEMİ VE MÜSLÜMAN TOPLUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Hicrî 359 / Milâdî 971 yılında Fâtımî Halifesi el-Mu'izu Lidinillâh'ın talimatıyla komutan Cevher es-Sıkkî tarafından inşa edilen el-Ezher Üniversitesi, Tunus'taki Zeytûne ve Fas'taki Karaviyyîn Üniversitelerinden sonra dünyanın en eski üçüncü üniversitesidir. Mısır'ın başkenti Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi'ni diğer üniversitelerden ayıran en önemli özelliği kuruluşundan itibaren sahip olduğu eğitim sisteminin farklılığıdır. Naklî (hadis, fıkıh, tefsir, kelam) ve aklî ilimlerin (mantık, matematik, felsefe, fizik) birlikte verildiği El-Ezher Üniversitesi, 1000 yılı aşkın süredir İslam âleminin en köklü eğitim kurumlarından biri olmuştur. Yine el-Ezher'de oluşturulan “ders halkaları” ile öğretmen – öğrenci münasebetindeki verim artmıştır. “Ders halkaları” yöntemiyle birlikte mütalaa (ayrıntılı düşünme, yorumlama) ve müzakere (görüşme, danışma) yapılabilmesi sağlanmıştır. Çeşitli şehir, bölge ve ülkeden gelmiş öğrencilerin yerleştirildiği özel yurtlar (revak sistemi) ile de kurulduğu günden bu yana İslam âleminde her zaman önemli bir yere sahip olan el-Ezher Üniversitesi, vermiş olduğu yerli ve yabancı mezunlarla da etkisini hem Mısır içine hem de dışına taşımıştır. Bu çalışma ile İslam medeniyeti mirasçısı misyonunu üstlenen el-Ezher Üniversitesi'nin eğitim yapısı ve Müslüman toplumlar üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Fatma Esma Uygun
Field	: Middle East Studies
Programme	: Middle East Sociology and Anthropology
Supervisor	: Assistant Prof. Muzaffer KOÇ
Degree Awarded and Date	: Master's, April 2019
Keywords System	: Egypt, Al-Azhar, Muslim Societies, Education

ABSTRACT

AL-AZHAR'S EDUCATION SYSTEM AND ITS EFFECTS ON MUSLIM SOCIETIES

Al-Azhar University is the third oldest university in the world following the University of Zaitounah in Tunisia and University of Qarawiyyin in Morocco. It was built in 359 H / 971 AD in Cairo, the capital of Egypt by the commander Jawhar al-Siqilli after the order of Fatimid Caliph Al-Mu'izz li-Din Allah. Education system of Al-Azhar University has been its most important distinctiveness compared to other institutions. It has been one of the essential educational institutions of the Islam world for over 1000 years due to its teaching both sciences (logic, math, philosophy, physics) and theology (hadeeth, fiqh, tafseer, ilm-al Kalam). Also the "halaqat ta'limiyya (lecture rings)" that was created there improved the productivity between the teacher and student. Thanks to this method, detail-oriented thinking and consultation have been achieved. With the help of "revak system", i.e. specific dormitories for students from different cities, regions and countries, Al-Azhar University has influenced many both within and outside of Egypt through the local and foreign graduates since the day it has been constructed. This study investigates the educational system and the effects of Al-Azhar University on the Islamic societies which has undertaken the mission of the Islamic civilization's heritage.

ÖNSÖZ

Mısır tarih boyunca kültür ve medeniyetin başkenti sayılan bölgeler arasında yer almıştır. Sahip olduğu Nil Nehri, Süveyş Kanalı, Sîna yarımadası gibi coğrafi özelliklerinin yanında Antik Çağ'dan bu yana Mısır uygarlığı Ortadoğu'nun kalbinin attığı yer olarak nitelendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Firavunlar Dönemi, Roma İmparatorluğu, Fâtımiler, Memlûkler, Osmanlılar, İngiliz Hâkimiyeti ve Mısır Arap Cumhuriyeti şeklinde devam eden dönemlerde Mısır, sadece coğrafi veya siyasi olarak değil, eğitim – öğretim alanında da eşsiz bir birikime sahip olmuştur.

İslamiyet'ten önce de Mısır, Firavunlar Dönemi'nde Nil Nehri'nin taşması sonucu gerekli matematiksel ve geometrik hesapların yapılması, Roma Dönemi'nde Antik Çağ'ın en kapsamlı kütüphanelerinden İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulması, gök bilimi ve tıp gibi alanlarda yapılan bilimsel araştırmalar sayesinde en ileri seviyede olmuştur. Hz. Ömer döneminde, Amr bin Âs önderliğinde fethedilen Mısır, İslami dönemde de bilim ve kültür alanındaki öncülüğünü korumuştur. Fetihden sonra inşa edilen camiler ve diğer yapılarda eğitim – öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Fâtımiler döneminde kurulan el-Ezher Üniversitesi bu kurumların en önemlisi olma özelliğine sahip olmuştur.

El- Ezher Üniversitesi kuruluşundan itibaren eğitim – öğretim programlarında aklî ve naklî ilimleri birlikte vermesi ve kurumsallaşmış bir eğitim – öğretim merkezi olmasıyla özellikle İslam coğrafyasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma Mısır'ın başkenti Kahire'de yer alan el-Ezher Üniversitesi'nin eğitim sistemi, eğitim programları ve diğer Müslüman toplumlar üzerindeki etkilerini açıklayabilmek amacıyla ortaya konulmuştur. Aynı zamanda bu çalışma Türkçe, Arapça, İngilizce kaynaklar ve gerekli istatistiksel verilerle desteklenmiştir. Bu bağlamda İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Kütüphanesi'nden çokça faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında emeği geçen ve çalışmalarına destek veren saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Muzaffer KOÇ'a şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmada bilgi ve tecrübeleri ile bana destek olan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Akyurt hocalarıma teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Bu tezin hazırlanma sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Murat BOZKURT'a teşekkürlerimi sunarım

Ayrıca İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndaki değerli hocam Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU'na desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Son olarak bu tezin yazımı esnasında benden yardımlarını esirgemeyen babam Dr. Arif Sami UYGUN'a ve sık sık görüşlerine başvurduğum arkadaşım Ayten TANINMIŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2019

Fatma Esma UYGUN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA İSLAMİ EĞİTİM – ÖĞRETİMİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. İslam'da Eğitimin Yeri ve Önemi.....	2
1.1.1. İslâmî Eğitim Kurumları.....	3
1.1.2. İslam Düşüncesinde Üniversite Kavramı.....	6
1.2. Mısır'ın Kısa Tarihçesi.....	9
1.3. İslamiyet İle Birlikte Mısır'daki İlmi Durum ve Eğitim Kurumları.....	11
1.3.1. İlk Dönem Eğitim Faaliyetleri.....	11
1.3.2. Fâtımîler Dönemi Eğitim Faaliyetleri.....	11
1.3.3. Eyyûbîler Dönemi Eğitim Faaliyetleri.....	11
1.3.2. Memlûker Dönemi Eğitim Faaliyetleri.....	11
1.3.2. Osmanlı Dönemi Eğitim Faaliyetleri.....	11
1.4. El-Ezher'in Tarihçesi.....	17
1.4.1. Fâtımîler.....	17
1.4.2. Eyyûbîler.....	19
1.4.3. Memlûkler.....	20
1.4.4. Osmanlılar.....	21
1.4.5. Modern Dönem.....	22
1.4.5.1. Fransız İşgali Dönemi.....	22
1.4.5.1. İngiliz İşgali Dönemi.....	22
1.4.5.1. 20. yy. Modern Dönem.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EZHER ÜNİVERSİTESİ'NİN YAPISI VE EĞİTİM SİSTEMİ

2.1. El-Ezher Üniversitesi Yönetimi.....	27
--	----

2.1.1. Üniversite İdaresi, Fakülteleri, Bölümleri ve Öğrencileri	28
2.1.2. Üniversite Kütüphaneleri ve Yayınları.....	42
2.2. Kuruluşundan İtibaren Eğitim Sistemi ve Programları	43
2.2.1. Eğitim Kanunları ve Üniversite İdarecileri	47
2.2.2. El-Ezher'e Başvuru ve Kabul Şartları	51
2.3. Günümüzde Mısır'da Eğitim ve El Ezher'in Durumu	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-EZHER'İN İSLAM DÜNYASI'NDAKİ ÖNEMİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

3.1. Bir Üniversite Olarak Mısır'da El-Ezher	54
3.1.1. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce El-Ezher Uleması ve Osmanlı İlişkileri.....	59
3.1.2. Osmanlı Hâkimiyetinde Osmanlı – El-Ezher İlişkileri.....	61
3.1.2.1. Yavuz Sultan Selim Dönemi	61
3.1.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	62
3.1.2.3. 19. yy. ve Sonrası	64
3.2. İslam Dünyası'nda El-Ezher Üniversitesi'nin İlmi Konumu.....	66
3.2.1. İslam Dünyası'nda El-Ezher Üniversitesi'nin Yeri ve Önemi.....	70
3.2.2. El-Ezher Üniversitesi'nin İslam Dünyası'ndaki Siyasi ve Toplumsal Konumu	74
3.3. El-Ezher'de Öğrenim Görmüş Önemli Şahsiyetler.....	79
3.4. Günümüzde El-Ezher'e Bakış Açısı	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	91

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: El-Ezher Üniversitesi Fakülte ve Bölümleri.....	34
---	-----------

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Mısır Eğitim Sisteminde Okullara Göre Devam Oranı (2017)	29
Şekil 2: El-Ezher Üniversitesi Yönetim Şeması (2018).....	31
Şekil 3: El-Ezher Üniversitesi'ndeki Fakültelerin Dağılımı	32
Şekil 4: El-Ezher Üniversitesi'ndeki Akademik Bölümlerin Dağılımı	32
Şekil 5: Mısır'da Yüksek Öğrenim.....	33
Şekil 6: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisans Düzeyinde Mezun Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	38
Şekil 7: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisans Düzeyinde Mezun Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	38
Şekil 8: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	39
Şekil 9: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'ne Kayıt Yaptıran Yabancı Öğrencilerin Cinsiyet ve Kıtalara Göre Dağılımı	40

KISALTMALAR

<i>A.g.e.</i>	Adı Geçen Eser
<i>A.g.k.</i>	Adı Geçen Kaynak
<i>B.</i>	bin, ibn-i
<i>C/Vol</i>	Cilt
<i>ev.</i>	eviren
<i>Dr.</i>	Doktor
<i>H.</i>	Hicri
<i>IRCICA</i>	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
<i>M.</i>	Miladi
<i>Prof.</i>	Profesör
<i>S.a.v.</i>	Sallallâhu aleyhi ve sellem
<i>S.</i>	Sayfa
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Vb</i>	Ve benzeri
<i>Yy</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumsal hayatın ortaya çıkmasından bu yana insanoğlunun en eski çabalarından ikisi olan din ve eğitim arasında her zaman yakın bir ilişki olmuştur. Bu iki olgu arasındaki ilişki sosyal bilimcilerin araştırmasına konu olmuş ve ilişkinin boyutlarıyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle semavi dinlerde, din anlayışının kurumsallaşması ile bu ilişki daha kesif bir hale dönüşmüştür. İslam'ın doğuşundan günümüze kadar geçirdiği safahat içinde bu ilişkinin bütün boyutlarını görmek mümkündür. İslam, başlangıcından itibaren, eğitime önemli bir destek vermiş, bu bağlamda köklü ve zengin bir entelektüel gelenek oluşturmuştur. İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an'da 800'den fazla referansla, İslam'da bilgi (ilim) önemli bir yer tutar. Kuran'da, “*Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.*”¹ gibi sık sık yapılan vurgularla, eğitimin önemi defalarca ortaya konulmuştur.

Büyük ölçüde Kurân'ın her şeyi kapsayan etkisi nedeniyle İslami eğitim diğer eğitim kuramları ve uygulamalarından farklı gelişmiştir. İslam'ın en erken dönemlerinden itibaren eğitim konusu Müslümanların zihninde ön planda yer almıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Mekke'den, Medine'ye hicreti ile birlikte temeli atılan eğitim kurumlarının ana amacı, Kuran'ın öğretilerini İslam toplumu için daha erişilebilir kılmaktı. Medine'de Mescid-i Nebevî yanına inşa edilen “Suffa” olarak isimlendirilen küçük bir odada başlayan eğitim faaliyetleri, genel eğitim faaliyetlerinin de kurumsallaşmasının temelini oluşturmuştur. Yatılı eğitimin verildiği Suffa, İslam âleminin ilk üniversitelerinden kabul edilir.² İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte zaman içinde Suffa yeterli olmamaya başlamış ve bunun dışında kütüphaneler, camiler ve diğer müesseselerde de eğitim vermeye devam edilmiştir. İslami eğitim kurumlarında niteliksel gelişmeler Abbasi Halifeliği döneminde yaşanmıştır. Abbasi halifesi Mansur döneminde Bağdat'ta açılan Beytü'l Hikme'de dini ilimler yanında fen ve felsefe gibi ilimlerin tedrisine başlanarak, bu ilimlerin İslam âleminde yer edinmesine katkı sağlanmıştır. Bir kütüphane ve bilim merkezi olmasının yanı sıra

¹ Mücadele, 58/11.

² Şakir Gözütok, “**Resulullah (s.a.v) Döneminde İlköğretim Kurumları ve İşlevleri**”, Dini Araştırmalar, 1998, Cilt 1, Sayı 2, s. 181.

çeviri faaliyetlerinin de yapıldığı, Beytü'l Hikme, İslam âleminde belirli bir disiplin içerisinde çok sayıda çalışmanın yürütüldüğü ilk ilimler akademisi olması yönüyle ayrıca önemlidir.³

İslam âleminde eğitim faaliyetlerinin kurumsallaşmasında medreselerin ortaya çıkışı önemli bir rol oynamıştır. Tarih boyunca, pek çok farklı halkın ve kültürün, İslam'ın fikir sistemine entegrasyonunda çok önemli bir rol oynayan medreselerin en başta gelenlerinden birisi Nizamiye Medreseleridir. Fâtımîler'in Şii propagandasını karşı bir set oluşturmak amacıyla Selçuklular zamanında kurulan Nizamiye Medreseleri, Ehli Sünnet inancını yaygınlaştırmak için Anadolu'dan Türkistan'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmıştı. Kuruluşunda Bağdat Nizâmiye Medresesi örnek alındığı için bu medreselerin tümü bu isimle anılmıştır.

İslam âlemindeki medrese geleneğinin bir örneği olan el- Ezher, 969'da Mısır'a hâkim olan Şii mezhebinin İsmailiyye fırkasına mensup Fâtımîler'in Abbasilere karşı giriştikleri mücadele ve rekabetin bir sonucu olarak kurulmuştur. Fâtımîler dönemi boyunca, yüksek öğrenim için bir merkez haline gelen ve zamanın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olan el-Ezher'de İsmailî entellektüel bağlamlarda dini yorumlara önem verildi. Sünni Abbasi hilafetininin kültür coğrafyasına tesir etmek için tasarlanan el-Ezher, 1171 yılında Selahaddin Eyyubi'nin Fâtımî Devleti'ne son vermesiyle Sünni bir çizgiye yönelmiştir. Mısır'a hâkim olan Memlûk Devleti zamanında gelişimini sürdüren el-Ezher, Osmanlı hâkimiyeti döneminde çağının önemli eğitim kurumları arasında yerini almıştır. Bu dönemde sadece Mısır'da değil, bütün İslam âleminde etkili omaya başlayan el-Ezher, Maveraünnehir medreselerinin önem kaybetmeye başladığı süreçte, İdil-Ural bölgesi ve İstanbul gibi İslami ilimlerin merkezine dönüşmüştür.

Napolyon'un 3 yıllık Mısır'ı işgali sürecinde, Fransız politikalarından olumsuz etkilenen el-Ezher, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İsmail Paşa döneminde Mısır'da yapılan reform girişimlerinden etkilenmiş, bu süreçte açılan batı tarzı modern okulların gölgesinde kalmıştır. Mısır'ın İngiliz işgali döneminde ise, el-Ezher mezunu olan Muhammed Abduh'un reformist fikirleri etkisini göstermiş, el-Ezher'de birtakım

³ Gazi Erdem, "İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi: Beytü'l-Hikme", Dini Araştırmalar, Ocak - Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42, ss. 57- 77

reformların önünü açmıştır. Modern dönem boyunca Ezher tarihinde Abduh'tan sonra da birkaç ıslahat kanunu ile yenileşme çalışmaları devam etmiştir. Mısır, 1922 yılında Kral Fuad döneminde bağımsızlığını elde etmiştir. 1930'larda el-Ezher, üniversite statüsü almış ve üniversitenin akademik birimlerde yeni ve kapsamlı bir düzenleme gerçekleşmiştir. Kendisinden sonra gelen Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır 1961'de el-Ezher için yeni bir ıslahat kanunu öngörmüştür. Bu yeni kanunla el-Ezher sadece dil ve din öğretimi veren bir kurum olarak kalmamış, çeşitli ülkelerdeki modern üniversiteler gibi teşkilatlandırılmıştır. Uzun bir süre geçmeden İslami ilimler ve Arapça'nın yanı sıra mühendislik, makine, tıp ve ziraat fakülteleriyle sadece kızların devam ettiği fakülteler de kurulmuştur.⁴

19. Yüzyıl'da İslam âleminde yaşanan gelişmeler bir anlamda el-Ezher'in kültürel nüfuzunu genişletmesine de imkân tanımıştır. Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet'in ilanı ile başta İstanbul olmak üzere Türkiye genelinde medreselerinin kapatılışı, 1917 Sovyet devriminden sonra İdil-Ural ulemasının başına gelenler, bu alanda önemli bir boşluk oluşturmuştur. Yaklaşık bin yıllık tarihinde İslam âleminin önemli merkezlerinden olan el Ezher, bu süreçte İslami eğitim noktasında doğan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, daha geniş Sünni İslam coğrafyasında etkisi genişlemiş ve coğrafi yakınlığından dolayı başta Afrika olmak üzere, Ortadoğu, Uzak Doğu ve Asya'da İslami eğitim ya da kanaat önderi bağlamında birçok önemli ismin yetişmesine imkân oluşturmuştur ve oluşturmaya da devam etmektedir. 1990'larda el-Ezher'e kayıtlı yaklaşık yetmiş beş ülkeden altı bin uluslararası öğrenci öğretim almıştır. Günümüzde 115 farklı ülkeden Müslüman öğrenci alan yaklaşık olarak 300.000'den fazla öğrenciye eğitim veren dünyanın en büyük üniversitelerinden biridir. El-Ezher Üniversitesi, İslami yükseköğrenim kurumunun rakipsiz bir amiral gemisi olmuştur ve milyonlarca mezununu Müslüman dünyasına ulaştırmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, İslam dünyasındaki eğitim faaliyetleri çerçevesinde el-Ezher'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte gelişimi ve dönüşümü ele alınmıştır. İkinci bölümde, yapılanması ve teşkilatlanması değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, el-Ezher'in başta Mısır olmak üzere İslam

⁴ Saïd Abdülfettâh Âşûr, **Ezher (Eğitim, Öğretim ve Sosyal Hayat)**, İslam Ansiklopedisi, TDV, C. 12, s. 62.

dünyasında bıraktığı izleri, bu üniversitede yetişmiş önemli isimler bağlamında ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA İSLAMİ EĞİTİM – ÖĞRETİMİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. İslam'da Eğitimin Yeri ve Önemi

İslam dininde eğitim görmek, faydalı ilim almak için yapılan bir eylemdir. Faydalı ilim kavramından kasıt, genel olarak insanın Rabbini tanınması ve O'na teslim olması anlamına gelmektedir.⁵ Bu tür ilim insana dünya ve ahiret hayatında mutluluğu getirir. Bu nedenle ilk emri “Oku”⁶ olan bir dinin toplumlar için gerekliliği de büyük önem taşımaktadır.

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Şüphesiz, temiz akıl sahipleri öğüt alıp düşünürler”⁷, “Allah'ım! İlmimi arttır”⁸, “Allah, içinizden iman etmiş olanlarla, bilhassa kendilerinde ilim verilmiş bulunanların derecelerini arttırır”⁹ örneklerinde olduğu gibi İslam'da bilgi sahibi olmanın önemi birçok ayette zikredilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla yer alan “akıl etmez misiniz, aklınızı kullanmıyor musunuz, hiç düşünmez misiniz, düşünesiniz diye” gibi ifadeler sayesinde de insanı diğer yaratılanlardan ayıran aklının ve düşünme yetisinin önemi vurgulanmıştır.

İslamiyet'e göre bireyler şahsi eğitimleri ile birlikte yaşadıkları toplumun eğitim seviyesini de arttırmaktadırlar. Böylelikle eğitim sayesinde toplumların kültürel gelişimlerinin yanında refah seviyeleri de artar. Çünkü geçmişten gelen bilgi ve tecrübe birikimi ile birlikte yaşanan zaman dilimindeki ilmin müspet yollarda kullanılmasıyla toplumlar gelişimlerini hızla yükseltirler.

Tunuslu ünlü düşünür İbn Haldun (732 – 808) Mukaddime adlı eserinde, eğitim görme eyleminin toplumlar için bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Toplumların kendilerine gönderilen elçilerden öğrendiği hakikatleri kendilerinden

⁵ Abdullah Muhammed Khouj, İslam'da Eğitim, çev. Semra Çinemre, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 30, s. 281.

⁶ Alak, 96/1.

⁷ Zümer, 39/9.

⁸ Taba, 20/114.

⁹ Mücadele, 58/11.

sonraki nesillere miras bıraktıklarını ifade etmiştir. Bu doğrultuda İbn Haldun, insanın doğumundan itibaren sürekli olarak devam eden eğitim ve öğretim hayatını şu şekilde açıklamaktadır: “Sonradan yetişen nesiller bu ilimleri öğrenmeyi arzu ederler ve bunları bilenlere başvurarak onlardan öğrenirler, bu suretle öğretim usulü meydana gelir. Bu açıklamadan, ilim ve öğretimin insan cemiyetleri için tabii bir hal oluşu anlaşılır.”¹⁰

İnsanın hayatı boyunca bir eğitim – öğretim yolu içerisinde bulunması gerektiğini savunan İslam dininde eğitim meselesi birçok açıdan ele alınmıştır. Özellikle ilk çocukluk döneminde öğrenilenlerin kişinin tüm hayatını etkilemesi sebebiyle bu yaş döneminde olan çocuklara verilecek eğitimin yeri büyük önem taşımaktadır.

Yine Bedir Savaşı’nda esir alınan müşriklerin fidyelerini ödeyemeyenlerinden, Medineli Müslüman çocuklardan 10’ar kişiye okuma – yazma öğretmesi karşılığı serbest bırakılması da İslamiyet’in talim ve terbiye konusuna verdiği önemi ispatlar niteliktedir.

Asr-ı Saadet döneminden itibaren kadınların eğitimi meselesi de eşitlik kazanmıştır. Çünkü İslam dininde bu durum: “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır”¹¹ hadis-i şerifi ile ayırım gözetmeksizin belirtilmiştir.

Kadınların gerek camilerde gerekse medreselerde ilim tahsil etmelerine ek olarak yeri geldiğinde kendileri de birer öğretici konumunda ders vermişlerdir. Tarih boyunca Müslüman kadın aldığı eğitim ile birlikte toplumun temel yapısını oluşturan aile kurumunun yanında sosyal hayat içerisinde devlet idaresi, tıp, ticaret, edebiyat ve muharebe gibi farklı alanlarla da ilgilenme imkânı bulmuştur.

1.1.1. İslâmî Eğitim Kurumları

İslâmî eğitim kurumlarının temeli, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde, Mekke’den Medine’ye hicret ile birlikte atılmıştır ve ardından hiç vakit kaybetmeden Mescid-i Nebevî inşa edilmiştir. Bu mescidin yanında bir oda da yer almaktaydı. Müelliflerin Suffa diye isimlendirdiği bu yer gündüz okul, gece de barınağı olmayanlar

¹⁰ İbni Haldun, **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, Ankara, 1954, C. II, s. 479.

¹¹ Hadis Kaynak: İbn Mâce, **Mukaddime**, 17.

için yatakhane vazifesi görüyordu.¹² Suffa, tüm bu yönleriyle İslam âleminin ilk üniversitesi olarak nitelendirilmektedir.¹³

Bir süre sonra Suffa yeterli olmamaya başlamış ve bunun dışında kütüphaneler, camiler ve diğer müesseselerde de eğitim vermeye devam edilmiştir. Kütüphaneler, Kur'an-ı Kerim ve ilk dini bilgilerin öğretildiği yerlerdir.¹⁴ Kütüphanelerde özellikle okuma – yazma eğitimi verilmekteydi.

Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminden sonra gelen Hulefâ-i Râşidîn (4 Halife) döneminde eğitim faaliyetlerine yine kütüphaneler ve camilerde devam edilmiştir. Özellikle fetih hareketlerinin çoğalmasıyla buralarda inşa edilen camiler ve diğer kurumlar da eğitim ve öğretim açısından önemli merkezler haline gelmiştir.

İnsanlar 4 halifeye hem dini hem de din dışında sorular sorabiliyorlardı. Halifelerse cevaplayamadıkları durumları diğer sahabilere danışıyorlardı. Bu şekilde Hulefâ-i Râşidîn meclisleri kültürün ilerlemesine ve gelişmesine katkı sağlamış oluyorlardı.¹⁵

Bu eğitim merkezlerinin ardından zamanla farklı medeniyetlerle etkileşime geçilmesiyle birlikte, Abbasi halifesi Mansur döneminde Bağdat'ta Beytü'l Hikme isimli bir ilim meclisi kurulmuştur. Beytü'l Hikme'nin bir kütüphane ve bilim merkezi olmasının yanı sıra burada büyük çeviri faaliyetleri de yapılmıştır.

Yine bu dönem içerisinde kitapçıların sayısının yükselmesiyle kitap basımı ve çoğaltımı artmıştır. Böylelikle gerek âlimler gerekse talebeler ihtiyaç duydukları gerekli bilgilere bu vasıta sayesinde ulaşabilmişlerdir.

İslamiyet'in doğduğu bölge dışında farklı yerlerde de yayılmasıyla eğitim tarihinde camiler, kitapçılar, bilgin evleri ve saraylar da rağbet görmüştür. Birçok kurum gibi eğitiminde zamanla kurumsallaşma yoluna girmesiyle medreseler kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönemde isim yapmış birçok medrese bulunmaktaydı. Bunların en ünlülerinden olan Nizâmiye Medreseleri, İslam eğitim – öğretim tarihi için büyük önem taşımaktaydı. Selçukluların Bağdat'ı fethinden sonra inşa edilen Nizâmiye Medreseleri

¹² Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Türkçesi: M. Said Mutlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 114.

¹³ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 5. Baskı, İstanbul, Mart 2003, s. 333.

¹⁴ İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi II**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1994, s. 45.

¹⁵ Ziya Kazıcı – Halis Ayhan, **İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2010, C. 39, s. 517.

adını Selçuklu veziri olan Nizâmülmülk'ten almıştır. Bu medreselerin eğitim sistemiyle adını duyurmasının yanında, devlet eliyle ortaya çıkması da kendinden önceki medreseler arasında ayrıcalıklı bir konum elde etmesinde etkili olmuştur.

Fâtımîler'in Şii propagandasını yıpratmak amacıyla vezir Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizâmiye Medreseleri, ehlisünnet inancını yaygınlaştırmayı amaçlamıştı. Bu noktada Sultan Alparslan'dan izin alan Nizâmülmülk onun döneminde ve sonrasında Sultan Melikşah zamanında Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Horasan, Mâverâünnehir ve Anadolu'nun farklı şehirlerinde medreseler inşa etmiştir. Bunların bir kısmı onun ölümünden sonra açılmıştır. Bu medreselerin kuruluşunda Bağdat Nizâmiye Medresesi örnek alındığı için sonrasında tümü bu isimle anılmıştır.¹⁶

Nizâmiye medreselerinden sonra eğitim kuruluşlarının inşa edilmesi hızla devam etmiştir. Özellikle Şam ve çevresinde, daha sonra Emeviler ve Eyyubiler dönemlerinde medreselerin ve eğitim meclislerinin kuruluşları devam göstermiştir. Medrese sisteminin Bağdat'tan diğer İslami merkezlere yayılması ulemâya nispeten standart bir eğitim sağladığından, İslam bilim geleneğinde belirli bir birliğin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.¹⁷

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ve büyük ihtimalle diğer medreselerde okutulan temel dersler şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân ilimleri, hadis, Şâfiî fihkî ve usulü, Eş'arî kelâmı, Arap dili ve edebiyatı, riyâziye ve ferâiz. Bu medreselere yaşı 20'yi geçen öğrenciler kabul edilirdi ve verilen eğitim toplamda 4 yıldı. Bu medresenin yakınına yaptırılan kütüphane sayesinde hem öğrenciler hem de öğretmenler medrese çevresinden uzaklaşmak zorunda kalmazlardı.¹⁸

Büyük Selçukluların Halep Atabeyi olan Nûreddin Zengî döneminde de İslami eğitim – öğretim tarihinde büyük ilerleme kaydedilmiştir. Nizâmiye Medreselerinin dışında Nûreddin Zengî tarafından Şam'da kurulmuş olan en-Nûriye Medresesi de İslam eğitim tarihindeki önemli kurumlardan sayılmıştır.

Suriye'de Dımaşk (Şam), Humus, Hama, Lübnan'da Baalbek, Halep ve Urfa medreselerinin zengin vakıfları mevcuttu. Dımaşk'taki en-Nûriyetü'l Kübrâ ve en-Nûriyetü'l Hanefiyyetü's Suğra Zengî tarafından inşa ettirilmiş medreselerin en güzel

¹⁶ Abdülkerim Özaydın, **Nizâmiye Medresesi**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2007, C. 33, s. 188.

¹⁷ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Türkçesi: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 34.

¹⁸ Özaydın, s. 189.

örnekleri olmuştur. Şam’da yaptırdığı Dârülhadis Medresesi (Nûriyye Darülhadisi) Osmanlı dönemine dek uzanan dikkat çekici bir örnek oluşturur.¹⁹ Nûreddin Zengî kendi döneminde Nizamülmülk’ten sonra eğitim noktasında adını en çok duyuran isim olmuştur.

Osmanlılar dönemine gelindiğinde ise, eğitim – öğretim çalışmaları genel olarak medreselerde yürütülmüştür. Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen Sahn-ı Semân medreseleri Osmanlı İmparatorluğu için eğitim – öğretim alanında söylenebilecek en önemli kurumların başında yer almaktaydı.

Fatih Külliyesi içinde yer alan Sahn-ı Semân medresesinin kelime anlamı “sekiz bölüm”dür. Sahn-ı Semân medresesinin planını yapan vezir Mahmud Paşa, üst sınıfların eğitim programlarını da hazırlamış; bu çalışmalarında ona, Ali Kuşçu, Molla Hüsrev gibi âlimler de yardımcı olmuşlardır.²⁰ Bu medresede öğrencilere hem dinî hem de naklî ilimler verilir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren Ayasofya Medresesi, Süleymaniye Medresesi, Enderun Mektebi, Sıbyan Mektepleri, Saray Mektepleri, askeri okullar, camiler, tekkeler ve daha sonra batılılaşma ile modern okulların açılışıyla diğer kurumlarda da eğitim – öğretim süreci devam etmiştir.

1.1.2. İslam Düşüncesinde Üniversite Kavramı

Latince universitas kelimesi bağımsız ve tüzel kişiliğe sahip aynı zamanda ortak çıkarları olan kişiler topluluğu anlamı vermektedir. Bugünkü üniversite sözcüğünün kökeni de bu kelimedenden türetilmiştir. Üniversite modelleri arasında öncelikle Bologna Modeli, daha sonra Paris Üniversitesi Modeli sayılmaktadır.²¹ Ancak tarihsel sürece bakıldığında eğitimin kesintiye uğramadan devam edildiği en eski üniversite Fas’ta ki Karaviyyîn Üniversitesi’dir.²²

Güncel olarak modern Arapçada kullanılan üniversite kelimesinin karşılığı olan “câmia” da Latincedekine benzer olarak topluluk ya da zümre anlamını taşımaktadır.

¹⁹ Bahattin Kök, **Nûreddin Zengî, Mahmud**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2007, C. 33, s. 262.

²⁰ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

²¹ Önder Öztunalı, **Üniversiteler Tarihi ve Vakıf Üniversiteleri**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1.

²² Karaviyyin Üniversitesi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-en-eski-universitesi-karaviyyin-universitesi/811131>, Erişim Tarihi: 15.02.2017

Diğer yandan İslam medeniyetine bakıldığında bu kelimenin yerine “külliye” sözcüğü kullanılmıştır.

Bunun sebebi ise “câmia” kelimesinin anlam bakımından “külliye” kelimesi kadar derinlik içermemesi olmuştur.²³ “Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imâret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü” olarak tanımlanan külliye terimi ile kısaca içerisinde tüm ilimlerin toplanabildiği bir mekân anlamını verebilmesi olmuştur.²⁴

Tarihsel süreç içerisinde ilk üniversiteler batı dünyasında kurulmuş gibi görünse de bunun bir arka planının var olduğu savunulmuştur. Yükseköğretim açısından söylenebilecek ilk eğitim kurumları Antik Yunan’daki akademiler olmuştur. Yine Avrupa’daki kiliseler ve manastırlarda verilen eğitimler de günümüz üniversitelerinin temelini oluşturmuştur.

İslam dünyasında ise mescitler, meclisler ve medreseler gibi mekânlarda verilen eğitim, üniversitelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu görüşe karşıt olarak George Makdisi: “Üniversite, Hıristiyan Batı’da XII. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir sosyal organizasyon şeklidir. Dolayısıyla üniversite, Yunan-Roma dünyasının bir ürünü olmadığı gibi, kendisinden önce var olan katedral veya manastır okullarından da kaynaklanmamıştır; aksine organizasyon ve içerdiği araştırma/eğitim faaliyeti bakımından onlardan farklılık arz eder”²⁵ ifadesini kullanmıştır.

Yine Makdisi, Müslümanların ibadet mekanlarını iki gruba ayırmıştır. Cami, Cuma namazının kılındığı ve hutbenin okunduğu yer olarak belirlenirken mescid denilen mekanlar ise dini ilimlerin ve edebi sanatların öğretildiği bir eğitim merkezi olarak görülmüştür. Özellikle Fıkıh Collegeler olarak betimlemiş olduğu eğitim kurumları ise bu iki gruptan sonra gelmiştir. Ona göre İslami dönemde üniversiteye denk gelen bu kurumda verilen eğitimin asıl amacı fakih (İslam hukukçusu) yetiştirmektir.²⁶

²³ Detaylı bilgi için bakınız: 20 Şubat 2017 tarihinde İbn Haldun Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Recep Şentürk’ün “What is a University?” isimli konferansı.

²⁴ Külliye, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=K%C3%9CCLL%C4%B0YE, Erişim Tarihi: 15.02.2017

²⁵ George Makdisi, **Ortaçağ’da Yükseköğretim – İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 326.

²⁶ George Makdisi, **İslam’ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı’da Beşeri Bilimler**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

Bu noktada yükseköğretim alanında İslam'ın klasik çağındaki düşünce özgürlüğünün Hıristiyan Batı dünyasını etkilediği söylenebilir. İslami eğitim anlayışıyla yetişmiş olan fakihlerin akademik alanda özgürlüğü bulunmaktaydı. Çünkü batıda olduğu gibi İslam'ın klasik çağında kilise hiyerarşisi ya da skolastik bir düşünce yapısı bulunmamaktaydı. Hoca-öğrenci münasebetlerinde “beyan” özgürlüğü bulunmaktaydı. Bu fikir yapısı daha sonra “doktora” basamağının da temelini oluşturmuştur.²⁷

Ardından, İslami üniversite kavramından bahsedilirken ise sadece okutulacak derslerin İslamileştirilmesi ya da sadece İslami ilimler içerikli derslerin okutulması belirlenmemiştir. Bir başka deyişle İslami üniversite ihtiyacı sadece İslami konular üzerine çalışmalar yapılmasını amaçlamamıştır. Burada bahsedilen oluşum dini ve fenni ilimlerin birleştirilmesi veya mevcut olan tüm ilimlerin İslami bir bakış açısıyla incelenmesidir.

İslami üniversite kavramı bilim, kültür ve topluma hizmet hedeflerini bünyesinde toplamayı amaçlamıştır. Çünkü bu hedefler İslam'ın insanlar üzerine yüklediği anlam esaslarıdır. İslami bir üniversitenin hedefi yüksek kültürlü, asil karakterli, yüksek değerlerle aydınlanmış, bizzat kendi nefislerini ve geniş anlamda tüm insanlığı daha iyiye ve güzele doğru sevk etmek için çalışma azmine sahip olan insanları yetiştirmektir.²⁸

Burada belirtilen İslami üniversite kavramından kasıt, yalnızca teoloji bilim dalının incelenmesi, İslam Hukuku Fakülteleri ya da İslami Araştırmalar Enstitüleri kurulması değildir. Misyonu ve vizyonu bakımından insanları “doğru yola” iletecek tüm faydalı ilimlerin aşama aşama ve kurumsal bir biçimde birlikte verilmeye çalışılması denilebilir.²⁹

İslam âleminde üniversite eğitimi, yükseköğretim fakülte ve enstitülerinin inşasıyla başlamış ve sonrasında üniversitelere dönüşmüştür. Bunlara örnek olarak: Tunus'taki Zeytûne Üniversitesi, İslam âleminin yükseköğretim konusunda en eski kurumlarından biri olan Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi, Suudi Arabistan Mekke-i

²⁷ A.g.e.

²⁸ H. H. Bilgrami, S. A. Ashraf, **The Concept of an Islamic University**, Hodder and Stoughton The Islamic Academy, Cambridge, 1985, s. 40.

²⁹ A.g.e., s. 66.

Mükerreme'deki Ummu-l Kura Üniversitesi ve Somali'deki Mogadişu Üniversitesi verilmektedir.³⁰

1.2. Mısır'ın Kısa Tarihçesi

Mısır; tarih sahnesinde stratejik, ekonomik, siyasi, idari, kültürel ve daha birçok yönden daima etkili bir rol sahibi olmuştur. Uygarlığın beşiği olarak adlandırılan bu ülke, 90 milyonu³¹ aşan nüfusuyla Ortadoğu'nun en kalabalık coğrafyası olarak Kuzey Afrika'da yer almaktadır.

Mısır'da tarih boyunca hem İslam fethinden önce hem de fetih sonrasında birçok devlet hâkimiyet kurmuştur. Firavunlar döneminin ardından ülkede sırasıyla Persler ve Büyük İskender yönetiminde Yunan idaresi görülmüştür. Daha sonra bölgede Roma İmparatorluğu hüküm sürmüş ve imparatorluğun ikiye ayrılmasıyla bölgede bir süre Doğu Roma (Bizans) söz sahibi olmuştur.

Bizans hâkimiyeti Hz. Ömer döneminde, 641 yılında Amr b. Âs tarafından Mısır'ın fethiyle son bulmuş ve burada İslam dönemi başlamıştır.

Filistin'in Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi artık Bizans ile karadan bağlantısı kalmayan Mısır'ın fethini kolaylaştırmıştı. Câhiliye döneminde burası ile ticarî ilişkileri bulunduğu için bölgeyi tanıyan Amr b. Âs, Filistin'i İslâm hâkimiyeti altına aldıktan sonra Mısır'ın stratejik açıdan çok önemli olduğunu ve oraya kaçan Bizans kuvvetlerinin tekrar kendilerine saldırabileceğini söyleyerek Hz. Ömer'i ikna etti; emrine verilen 4000 kişilik orduyla başlattığı Mısır'ın fethini, Zübeyr b. Avvâm kumandasındaki 5000 kişilik diğer bir birliğin de yardımıyla üç yıl içerisinde tamamladı.³² Hz. Ömer döneminde bugünkü Kahire'nin yerine Fustat şehri kurulmuştur.

750 yılında Abbasî halifeleri yönetimine geçen Mısır'da 868-905 yılları arasında Türk Tolunoğulları, daha sonra yine bir Türk kavmi olan İhşidoğulları, akabinde de Fâtımîler söz sahibi olmuştur. Ardından Eyyübîler ve Memlûkler idaresine geçen Mısır 16. yy'da (1517) Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı idaresine geçmiştir.³³

³⁰ Muhammed Cemil Ali Hayyât, *el-Câmiâtü'l-İslâmiyye*, Riyad, 1994, s. 48.

³¹ Egypt, <http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-rep>, Erişim Tarihi: 26.01.2017

³² Cengiz Tomar, *Mısır, Tarih / Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 29, s. 559.

³³ Tufan Karaaslan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 97.

Mısır Osmanlı yönetimi altındayken bir beylerbeylik olarak idare edilmiştir. Yönetime geçilmesiyle birlikte öncelikli olarak devlet yönetiminde Memlûklü idareciler görevlendirilmiştir. Daha sonra zamanla merkezden gönderilen idareciler de devlet yönetiminde bulunmuşlardır. Dönem dönem bazı huzursuzluklar çıktığında ise yeni idareciler yollanması ve ıslahatlar yapılmasıyla bu sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.

Mısır eyaleti, Osmanlı Devleti'nin güney sınırları ile Ortadoğu bölgesinin kara ve deniz yollarını muhafaza etmesi, bir taraftan Kuzey ve Güney Afrika'ya, diğer taraftan Kızıldeniz ve Arap yarımadasına yönelik siyasî faaliyetlerde anahtar ülke olması dolayısıyla büyük bir askerî öneme sahipti. Buradaki mahallî asker grupları gerek Arap yarımadası gerekse Kuzey Afrika, Habeşistan, Yemen gibi uzak bölgelere yönelen seferlere katılıyordu.³⁴

Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hâkimiyeti 1798'de Napolyon Bonapart öncülüğündeki Fransızların işgali ile bitmiştir. Bu süre içinde bilim adamları ülkenin zenginliklerini tespit etmişlerdir ve bunlardan istifade edebilmenin yollarını aramışlardır. Çalışmalar neticesinde Description de l'Egypte başlıklı yirmi üç ciltlik bir eser hazırlanmıştır (Paris 1809-1828). Akkâ'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yenilen Bonapart (Mayıs 1799) Ağustos 1799'da Mısır'dan ayrıldı. Fransız kuvvetleri de Osmanlı-İngiliz ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılara dayanamayarak Ağustos 1801'de Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar.³⁵

Bu işgalin peşinden 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemi başlamıştır ve 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline kadar devam etmiştir. İngilizlerin ardından 1922-1953 yılları arasında krallık dönemi yaşayan Mısır, 1953'de cumhuriyet ile birlikte bağımsızlığını elde etmiştir.³⁶

³⁴ Seyyid Muhammed es-Seyyid, **Mısır, Tarih / Osmanlı Dönemi**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 29, s. 565.

³⁵ Hilal Görgün, **Mısır Tarih / Fransız İşgali ve Sonrası**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 39, s. 569.

³⁶ Bernard Lewis, **Ortadoğu Tarihi**, Türkçesi: Selin Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005, s. 467, 468.

1.3. İslamiyet İle Birlikte Mısır'daki İلمي Durum ve Eğitim Kurumları

1.3.1. İlk Dönem Eğitim Faaliyetleri

Hz. Ömer döneminde Mısır'ın Bizans'ın elinden alınmasıyla birlikte burada yeni bir çağ başlamıştır. Bizans döneminde halkın ayrıştırılıyor olması büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Bizanslılar kendilerini birinci sınıf vatandaş sayarken Mısır'ın asıl halkı olarak nitelendirilen Kıptîler ikinci sınıf vatandaş statüsündeydiler.³⁷

İslam'ın bölgeye ulaşmasıyla bu sorun ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda yerli halkın sosyal, dini ya da eğitim alanında herhangi bir kısıtlamaya gidilmemesinin yanında İslamiyet'in Mısır'a gelmesiyle birçok yeni eğitim – öğretim meclisi de kurulmaya başlanmıştır.

Medreselerin inşasından önce klasik İslami dönemde olduğu gibi eğitim – öğretim faaliyetleri camilerde yapılmıştır. Mısır'da inşa edilen ilk cami Amr b. Âs tarafından 21 (642) yılında olmuştur. Tarihçi Makrîzî bu camide zaviye denilen sekiz yerde çeşitli ilimler verildiğini söylemektedir ve bunların en bilinenleri İmam Şafî, Mecdiyye ve Sâhibiyye zaviyeleridir. İmam Şafî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi âlimler de bu zaviyelerde ders okutmuşlardır.³⁸

Amr b. Âs Camii'nin ardından sayılabilecek diğer bir eğitim – öğretim meclisi de İbn Tolun Camii olmuştur. Süyûtî bu camide tefsir, hadis, fıkıh, tıp ve astronomi gibi ilimlerin verildiğini belirtmiştir.³⁹

1.3.2. Fâtımîler Dönemi Eğitim Faaliyetleri

969 yılında Fâtımîler Mısır'ı fethetmiş ve daha sonra birçok alan dâhil eğitim alanında da ileride olma gayesinde bulunmuşlardır. Fâtımîler, sadece Mısır'ın fethi ve devlet işlerine hâkim olmakla yetinen askerler olarak kalmamışlar, Bağdat halifesi ile rekabete girişerek, bütün İslam âleminin kendi idareleri altına girmesini de istemişlerdir.

³⁷ Adem Apak, *Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, C. 10, s. 145.

³⁸ Hilal Görgün, *Çağdaş İslam Ülkelerinde Tâlim ve Terbiye / Mısır*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2010, C. 39, s. 523.

³⁹ A.g.e.

Bu maksatla, kendilerine şöhret ve bekâ sağlayacak müesseseler kurmuşlardır. Kütüphane de bu temel müesseselerden birisi olmuştur.⁴⁰ Buna örnek olarak Harun Reşid'in Bağdat'ta inşa ettirdiği Beyt'ül Hikme'ye rakip olarak Kahire Dâr'ul Hikme'si adı verilen umumi kütüphane gösterilmiştir.

Camilerin yalnızca ibadethane olarak kullanılmadığı İslami dönemde Kahire'de zikredilebilecek en önemli kurumlardan biri de el-Ezher Camii olmuştur. El-Ezher Camii'nin inşası Fâtımîler dönemine dayanır. Hicri 359 (m. 971) yılında Halife el-Mu'izu Lidinillâh el-Fâtımî'nin emriyle Cevher es-Sıkıllî tarafından inşası başlatılmıştır. El-Ezher Camii Fâtıma-tüz Zehra (r.a.)'ya nispeten isimlendirilmiş ve dolayısıyla Fâtımîler'in ismi de buna dayanmıştır.⁴¹

Fâtımî Devleti Şii mezhebinin İsmailiyye fırkasına mensuplardı. Bu maksatla Fâtımîler, hemen –en eski İslam üniversitesi veya isim yapmış dünya üniversitelerinin en eskisi olan- El-Ezher'i inşa etmişlerdir. El-Ezher'den sonra –öğretim halkalarının düzenlendiği- daha birçok mescit de kurulmuştur.⁴² Mısır halkı ve İslam dünyası üzerinde büyük bir değere ve öneme sahip olan bu kurum, 1171 yılında Selahaddin Eyyûbi'nin Fâtımî Devleti'ne son vermesiyle Sünni bir çizgiye yönelmiştir.

1.3.3. Eyyûbi Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Eyyûbi Devleti'nin Mısır'daki hâkimiyeti ile birlikte Fâtımîler'in Şii eğilimli eğitim faaliyetleri eskiden olduğu gibi Sünni mezhebe yönelik olarak değişim göstermiştir. Böylece Fâtımîler'den önce tabanı Sünni mezhebe ait olan toplum bu konuda büyük bir sıkıntı yaşamamıştır.

İlmi faaliyetler açısından bakıldığında Eyyûbiler Dönemi'nde Mısır'da daima meşhur olan Kur'an-ı Kerim kıraati önem arz etmiştir. İslam fethinden Abbasilerin son dönemine kadar olan süreçte Mısır'daki ilmi hayat, Kur'an kıraati faaliyeti şeklinde sürdürülmüştür.⁴³

⁴⁰ Ahmed Çelebi, **İslam'da Eğitim – Öğretim Tarihi**, Türkçesi: Ali Yardım, Damla Yaynevi, İstanbul, 2013, s. 153.

⁴¹ El-Ezher'in Tarihçesi, <http://www.azhar.edu.eg/pages/history2.htm> Erişim Tarihi: 29.01.2017

⁴² Çelebi, s. 335.

⁴³ Mahmut Dündar, **Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s. 21.

Yine bu dönemde Mısır'ın fethiyle beraber gelen sahabeler sayesinde hadis rivayetleri olmuştur. Böylece hadis rivayeti Mısır'da geliştiğinden Kütüb-i Sitte'nin sahipleri, çalışmalarında birçok Mısırlı raviye dayanmışlardır.⁴⁴

Bu dönemde özellikle Sünni mezhebinin yaygınlaşması için ilmi kurumların inşası da devam etmiştir. Bunlardan bazıları Süyûfiyye, Sâlihiyye ve Fâziliyye gibidir. 580'de (1184) Vezir Kâdi el-Fâzıl'ın kurmuş olduğu Fâziliyye'de büyük bir kütüphane de yaptırtmıştır.⁴⁵

Eyyûbiler döneminde yerleştirilmeye çalışılan Sünni mezhebi için inşa edilen medreseler ve diğer ilim kurumlarının yanında din eğitimi dışında diğer ilimlerle de ilgilenmişlerdir. Eyyûbiler, dini ilimlerin tamamı ile akideye zarar vermeyen dünyevi ilimlerin tamamını teşvik etmişlerdir.⁴⁶ Bu anlamda Eyyûbiler döneminde dini ilimlerle beraber akli ilimler de rağbet görmüştür.

Yine bu dönemde açılan kitapçılar ve kütüphaneler de ilim faaliyetleri çerçevesinde geniş bir yere sahip olmuştur. Eyyûbiler'den sonra, özellikle Tolunoğulları ve İhşîdîler döneminde Mısır'da ve en çok Kahire'de dönemin tarihçileri çok büyük bir kitapçılar çarşısının olduğundan bahsetmişlerdir.⁴⁷

1.3.4. Memlûk Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Memlûk dönemi içerisinde ağırlıklı olarak veya tamamıyla dini ve hukuki ilimlerin eğitime tahsis edilmiş yüzün üzerinde müessese Kahire'de kapılarını açmıştı.⁴⁸ Dolayısıyla medreseler, zaviyeler, hankâhlar ve eğitim kurumları için özel olarak tahsis edilmiş olan vakıflar gibi ilim müesseseleri boy göstermiştir.

Aynı dönemde hem dini meseleler için toplanılan hem de içerisinde yatılı olarak kalınabilen hankâhlar, önce Suriye'ye yayılmış sonra Sultan Selahaddin tarafından Mısır'a da sokulmuştur.⁴⁹ Bunların arasında Kahire'de bulunan Baybars II Hankah'ı örnek gösterilmiştir. Baybars'ın tekke, mescid ve türbeden meydana gelen ve

⁴⁴ A.g.e.

⁴⁵ Görgün, s. 523.

⁴⁶ Dünder, s. 25.

⁴⁷ Görgün, s. 523.

⁴⁸ Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali – İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, Türkçesi: İsmail Eriş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, s.61.

⁴⁹ Mustafa Ergün, *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.

küllîye şeklinde olan hankâhı, Kahire’de bu türde mevcut olan en eski örnekleri arasında yer almıştır.⁵⁰

1.3.5. Osmanlı Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Mısır’ın Osmanlı idaresi altına girmesiyle bölgede 300 seneden fazla süren bir Türk hâkimiyeti başlamıştır. Sultan Selim’in Memlûk Sultanı seçilen Tomanbay’a yaptığı “Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetini tanıma” teklifi reddedilince Osmanlı Ordusu Mısır’a yönelmiştir. 1517 Ridaniye Savaşı’nda Tomanbay komutasındaki Memlûk Ordusu savaşı kaybetmiş ve Osmanlı kuvvetleri Kahire’ye girerek Memlûk Devleti’ne son vermiştir.⁵¹

Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethinden sonra, gerek kendisinden önce bölgeye hâkim olan Memlûkler döneminde gerekse Osmanlı fethinden sonraki sürede eğitimde büyük değişiklikler olmamıştır. Küttâblar, camiler ve medreselerde eğitim – öğretim çalışmalarına ara vermeden devam edilmiştir.⁵²

Osmanlı Devleti’nin Mısır’a hâkim olmasıyla eğitim – öğretim faaliyetleri de diğer idari, siyasi vb. meseleler gibi devam etmiştir. Bu dönemde özellikle eğitim kurumları için kurulan vakıfların sayısı artmış ve bu vakıflar daima desteklenmiştir. Eğitim maksadıyla hem Mısır’ın kendi halkından olan hem de farklı ülkelerden gelen öğrenciler ve misafirlerin ihtiyaçları bu vakıflar vasıtasıyla karşılanmıştır.

Eğitim – öğretim açısından da bu çift taraflı etkileşim devam etmiştir. Selçuklu Devleti ve Moğollar arasında olan siyasi belirsizlik dönemin medrese faaliyetlerini de etkilemiştir. Özellikle 14. yy’da başlayıp 16. yy ortalarına kadar devam eden yerli alimlerin yurtdışında eğitim almaları meselesi burada da görülmüştür. 15. yy’da görülen eğitimsel yeterlilik değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde Edebali, Abdulmuhsin Kayseri, Kadı Burhaneddin Ahmed gibi isimler Anadolu’dan Suriye’ye giderken Davud Kayseri, Şeyh Bedreddin ve Şemseddin Fenari gibi isimler ise yüksek öğrenim için Mısır’a gitmişlerdir.⁵³

⁵⁰ Doris Behrens Abouseif, **Baybars II Hankahı**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1992, C. 5, s. 224.

⁵¹ Ayhan Ceylan, **Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 40.

⁵² Görgün, s. 523.

⁵³ Abdurrahman Atçıl, **Mobility of Scholars and Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rum during the Fifteenth Century**, Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth-and

Osmanlı idaresindeki Mısır'da çeşitli toplumsal etkileşimler olmuştur. Mısır'a gelip orada çalışan veya oraya yerleşen Türk âlimler gibi birçok Mısırlı ve Arap âlim de başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki şehirlere gitmişlerdir. Bunlardan eş-Şerîf el-Abbâsî Abdürrahim, Mevlâ Arap Çelebi, Arap İmam diye tanınan Mevlâ İbrahim el-Halebî, Kadilkudat Şihâbüddin el-Hafâcî, Şeyh Ömer et-Tahlâvî ve başkaları anılmıştır.⁵⁴

Bu dönemde çeşitli eğitim aşamaları bulunmuştur. Müslüman, Kıpti veya Yahudi olsun, birinci eğitim aşaması olan küttâblarda okutulan dersleri görmüşlerdir. İkinci eğitim aşaması medrese, camiler, rabitalar, tekkeler ve zaviyeler gibi diğer eğitim kurumlarını kapsamıştır. Üçüncü aşama ise yükseköğretim olmuştur.⁵⁵

El-Ezher'in Osmanlı hâkimiyeti döneminde de eğitim açısından belirleyici bir rolü olmuştur. Gerek burada eğitim gören kişilerin farklı eğitim kurumlarında öğretim faaliyetlerine devam etmeleriyle gerekse el-Ezher'e bağlı diğer medreselerin kurulmasıyla Mısır'daki eğitim-öğretimde canlılık devam etmiştir.

Kahire'deki el-Ezher'e bağlı en önemli medreselerden biri İmam Şâfi'nin kabrinin yanında bulunan Salâhiyye Medresesi'ydi ve el-Ezher şeyhi burada ders veriyordu. Bunun dışında Sinâniyye Medresesi de el-Ezher'e bağlı kurumlardan biriydi ve burada eğitim veren en önemli âlimler şeyh Muhammed el-Hifnî ve ünlü tarihçi Abdurrahman bin Hasan el-Ceberti'nin babası şeyh Hasan el-Ceberti'ydi. Bütün bunlar el-Ezher'in büyük şeyhlerindendi.⁵⁶

1798 yılına gelindiğinde Mısır Fransızların işgaline uğramıştır. Napolyon Bonapart öncülüğündeki işgal üç sene sürmüştür. Bu işgal sebebiyle toplumsal hayatta birçok değişiklik yaşanmış bununla beraber eğitim faaliyetleri de etkilenmiştir. Klasik eğitim kurumları olan medreseler ve özellikle el-Ezher büyük ölçüde tahribata uğramıştır.

İşgal süresince Fransızlar sadece kendilerine fayda sağlayacak eğitim kurumları oluşturmuşlardır. Bu çerçevede 22 Ağustos 1798'de el-Mecmau'l-ilmî el-

Fifteenth-Century Anatolia, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, Würzburg, Ergon Verlag Würzburg, 2016, s. 324.

⁵⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, Salih Sadawi, **Mısır'da Türk Kültür İzleri: Mısır halk dilinde Türkçe kelimeler lügatçasıyla birlikte**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İstanbul, 2003, s. 21.

⁵⁵ Salah Ahmed Hureydi Ali, **Dirâsât fi Târîh Mısır el-Hadîs ve'l Muâsır**, Dâr el-Ein lid'Dirâsât ve'l Buhûs el-İnsâniyye ve'l İctimâiyye, Kahire, 2005, s. 178.

⁵⁶ Kemal Hâmid Muğîs, **Mısır fi'l Asr el-Osmânî, el-Muctema ve't Tâ'lim**, Merkez ed-Dirâsât ve'l Mâlûmât el-Kânûniyye li-Hukûk el-İnsân, Kahire, 1997, s. 164.

Mısırî isimli bir enstitü inşa edilmiştir. Mısır'da bilimsel araştırma yapmak ve özel eğitim planlamaları geliştirmek inşa edilen bu eğitim kurumunun görevleri arasında yer almıştır.⁵⁷

İşgal sonrası bir Osmanlı askeri olan Mehmet Ali Paşa Fransızlara karşı güçlü bir orduyla Mısır'a gönderilmiştir. Burada askeri anlamda kendisini kanıtlama fırsatı bulmuştur ve daha sonra Mısır valiliğine kadar yükselmiştir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa eğitim alanında başlattığı yeniliklerle dikkat çekmiştir. Onun döneminde eğitim – öğretim faaliyetlerine bu derece önem verilmesinin nedeni, Avrupa tarzı eğitim modelini Mısır'da uygulayarak askeri ve sivil bürokrasideki eğitilmiş yönetici ihtiyacını karşılayabilmek olmuştur. Aynı zamanda Avrupa tarzı eğitim gören uzmanlar sayesinde sanayileşme hareketini hızlandırabilmek de hedefleri arasında yer almıştır.⁵⁸

Mehmet Ali Paşa kendi döneminde genel olarak modern ve Avrupa tarzı bir eğitim sistemi oluşturmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle bu dönemde İtalya, Fransa gibi Avrupa ülkelerine eğitim görmeleri amacıyla öğrenciler yollamıştır. Yine bu doğrultuda Batı dillerinin öğretilmesi teşvik edilmiş ayrıca bu dillerden çeviriler yapılmıştır.

Askeri gücün eğitimle desteklenmesi amacıyla birçok okul inşa edilmiştir. 1827'de Ebû Za'bel Hastahanesi'nde bir tıp okulu kurulmuştur. Öğrencilerini Ezher mezunu Mısırlılar'ın oluşturduğu bu okulun öncelikle askeriye hizmet etmesi düşünülmüştür.⁵⁹

Tarih boyunca birçok farklı dönemden geçen Mısır, Osmanlı hâkimiyetinin ardından İngiliz işgaline uğramıştır. Fransız işgalinde olduğu gibi İngiliz işgali süresince, İngilizler kendi ihtiyaçları doğrultusunda eğitim çalışmalarını yürütmüşlerdir. 1883 – 1907 seneleri arasında Mısır'ı yöneten Lord Cromer, halkı genel olarak eğitmekten çok İngilizler'in Mısır'daki çıkarlarını temsil ve himaye edecek, ayrıca memuriyetlerde oluşan boşluğu doldurabilecek bir eğitim politikası izlemiştir.⁶⁰

⁵⁷ Görgün, s. 523.

⁵⁸ Özge Özkoç, **İmparatorluk İktidarının Sınırlarında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe** (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2013, s. 101.

⁵⁹ Görgün, s. 523.

⁶⁰ Görgün, s. 525.

Bu dönemde Muhammed Abduh'un öncülüğünde Ezher'de de birçok idari reformlar yapılmıştır. 1908'de çıkarılan kanunla Ezher'deki eğitim merhaleleri ibtidâî, sânevî ve âlî olarak üç gruba ayrılmıştır.⁶¹ Yani bir anlamda Ezher'in geçmişten süregelen eğitim yapısı bölümlere ayrılmış ve dönemin modernleşme hareketinden etkilenmiştir.

Fransız ve İngiliz işgali sonrası Mısır'daki eğitim sisteminde reform niteliğinde çalışmalar görülmüştür. Bu eğitim reformları, modern ve Avrupa tarzı eğitimi desteklemiştir. Bu dönem boyunca birçok yabancı ve özel okullar açılmıştır. Bunun yanında günümüzde de varlığını sürdüren İskenderiye Üniversitesi, Kahire Üniversitesi ve Kahire Amerikan Üniversitesi gibi kurumlar oluşturulmuştur.

Mısır'da Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'ndan sonra eğitim devlet idaresine girmiştir. Bu durum özellikle dinî eğitim ve özel okullar üzerinde etkili olmuştur. Küttâbların yerine resmî ilkokulların açılması dinî müesseselerin ve dönemim âlimlerinin din eğitimindeki etkilerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Ayrıca geleneksel Ezher'in 1961'de devlet kontrolüne girmesiyle tüm yetkilerinin de devlete geçmesine sebep olmuştur.⁶² Geleneksel medrese tarzı eğitimin yerini modernleşme süreciyle gelen yeni kurumlarının eğitim sistemleri almıştır.

1.4. El-Ezher'in Tarihçesi

1.4.1. Fâtımîler

Mısır Hz. Ömer döneminde Amr b. Âs komutasıyla Müslümanlarca fethedilmiştir. Amr b. Âs Mısır'a başkentlik edecek olan Fustat (bugünkü Kahire) şehrini kurmuştur.

Şehirde Amr b. Âs Camii ve idare binasıyla etrafında Amr b. Âs'ın 15.500 askeri için kabilelerine göre ayrılmış yerleşim yerleri bulunmuştur.⁶³ Bu dönemde Amr b. Âs Camii'nde okutulan dersler sayesinde Fustat'taki eğitim hareketi genişlemeye başlamıştır.

⁶¹ Görgün, s. 525.

⁶² Görgün, s. 526.

⁶³ Eymen Fuâd es-Seyyid, **Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2001, C. 24, s. 173.

İslamiyet'in bölgeye gelmesiyle birlikte buradaki ilim faaliyetleri hız kazanmıştır. Kütüb-i Sitte müellifleri Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce hadislerini toplarken Mısır'ı ziyaret etmişlerdir.⁶⁴

Gerek farklı ülkelerdeki âlimlerin ve sahabenin Mısır'a ziyaretleri, gerekse temel dini bilgilerin camilerde dersler şeklinde topluma verilmesiyle İslam kültürü özellikle Kahire ve çevresinde ilerleme göstermiştir.

Sırasıyla Emevi ve Abbasi hükümleri sırasında Mısır'ın diğer Araplarca göç almasıyla bölgedeki eğitim de çeşitlilik kazanmıştır. İslam fethinden önce bölgenin yerli halkı sayılan Kıptilerin dilinin yaygın olarak konuşulması sebebiyle fetihden sonra birçok eser tercüme edilmiştir.

Emevîler döneminde divanların Arapça yazılmasıyla Arap dili yaygınlaşmış, aynı zamanda Hristiyanların bazı dini kitapları da Arapça'ya tercüme edilmiştir. Arapça'nın tamamen yaygınlaşması ancak III. (IX.) yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir.⁶⁵

Mısır'da hüküm sürmüş Türk – İslam devletlerinden olan Tolunoğulları ve İhşîdiler döneminde ise fıkıh ve hadis ilminde ilerleme görülmüştür.

Önde gelen fakîh ve muhaddisler arasında Rebî b. Süleyman el-Murâdî, İbnü'l Haddâd el-Kinânî, Tahâvî ve Ebû Saîd İbn Yûnus el-Mısırî sayılabilir.⁶⁶

Araplar tarafından Ortaçağ'da İfrîkiye olarak isimlendirilmiş ve bugünkü Kuzey Afrika'nın Tunus bölgesinde kurulan Fatımi Devleti, Şii mezhebinin İsmailiyye koluna bağlıydı. Hanedan adını Hz. Fatıma'dan alır. Kurucuları Hz. Fatıma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamberin soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir.⁶⁷

Bölgedeki Hanefî ve Maliki nüfusunun yoğunluğu sebebiyle Fatımiler burada tutunamamışlardır. Bu nedenle İslam coğrafyasında hüküm sürebilmeleri için Mısır'ı ele geçirmeleri gerekmiştir. Bunun üzerine Fatımi Halifesi el-Mu'izu Lidinillâh döneminde Mısır'da İhşîdiler'in hâkimiyeti bitmiş ve Fatımi hâkimiyeti başlamıştır.

Mısır'ın alınmasının ardından Komutan Cevher es-Sıkillî, Fustat yakınlarına yeni bir şehir olarak Kahire'yi kurmuştur. Bu şehir yaklaşık 1 senede kurulmuştur ve ilk iş olarak el-Ezher Camii inşa edilmiştir.

⁶⁴ Cengiz Tomar, **Mısır (İlim, Kültür ve Medeniyet)**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 29, s. 575.

⁶⁵ A.g.e., s.575.

⁶⁶ A.g.e., s. 575.

⁶⁷ Eymen Fuâd Es-Seyyid, **Fâtımîler**, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1995, C. 12, s. 228.

El-Ezher Camii kurulduktan iki sene sonra hicri 361 miladi 972 yılının Ramazan ayında ibadete açılmıştır. Cevher es-Sıkkılî Abbasi halifeleri adına hutbe okutulmasını durdurmuş ve bunun yerine Fatımi halifeleri adına hutbe okutulmasını başlatmıştır.

Aynı zamanda camilerde hutbe okuyan kişilerin Abbasileri sembolize eden siyah kıyafet yerine beyaz renk giymeleri istenmiştir.⁶⁸ Yine ezanda “eşhedu enne Aliyyen veliyullah” ibaresi kullanılmıştır.

Kuruluşundan itibaren el-Ezher Camii İslam Tarihi’ndeki diğer camilerde de olduğu gibi sadece bir ibadethane özelliği taşımamış aynı zamanda bir eğitim merkezi de olmuştur.

El-Ezher’de kurulan eğitim halkaları düzeni sayesinde etkileşimli bir eğitim – öğretim metodu sağlanmıştır. Önceleri dini eğitim anlamında halka hizmet veren camii, daha sonra beşeri ve fenni ilimlerde de faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Fâtımîler Şii öğretilerinin Mısır halkına nüfus edebilmesi maksadıyla el-Ezher’i etkin bir biçimde kullanmışlardır. Bu amaçla zamanının önemli isimleri olan birçok âlim ve fakîh Mısır’a yerleşmiş ve Ezher’de ders vermeye başlamıştır.

Açılışının üzerinden henüz üç yıl geçmişken meşhur Şii fakîhi Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed en-Nu’man el-Kayrevâni, ölümüne kadar sürdüreceği kadılıkudâtlık görevini yapmak üzere Ezher’e gelip yerleşti ve burada babası Muhammed Nu’man’ın el-İhtisâr adlı fıkıh kitabını okutmaya başladı.⁶⁹

1.4.2. Eyyûbiler

Hicri 567 yılında Eyyûbi Devleti’nin Mısır’da hâkimiyet kurmasıyla el-Ezher için yeni bir dönem başlamıştır. Sünni mezhepli Eyyûbiler, kendilerinden önce bulunan Fatımîler’in Şii öğretilerini ortadan kaldırmak amacıyla bu dönem boyunca el-Ezher’e eşdeğer eğitim merkezleri kurmuşlardır. Kurulan bu medreseler sonucunda Ezher’in Şii öğretim metodunun değeri zayıflatılmış ve halk diğer medreselere yönlendirilmiştir.

Yine aynı dönemde halka nüfus etmiş bulunan Şia düşüncesinin silinmesi maksadıyla Salahaddin Eyyûbi tarafından Ezher’de Cuma namazı kılınması

⁶⁸ Soad Maher, **Al-Azhar Monument and Culture**, Tercüme: Shaaban Abdel Aziz Afifi, The Supreme Council For İslamic Affairs, Cairo, 1967, s. 7.

⁶⁹ Âşûr, s. 59.

yasaklanmıştır. Uzun bir süre kapalı kalan el-Ezher Camii'nde Cuma namazlarının tekrar başlaması 1266'da Memlûk Sultanı I. Baybars'ın emriyle olmuştur.⁷⁰

1.4.3. Memlûkler

1250 yılında Memlûkler'in Mısır hâkimiyetini Eyyûbiler'den almasıyla el-Ezher için eski itibarına dönüş başlamıştır. Özellikle meşhur Memlûk Sultanı I. Baybars'ın Ezher Camii'nde tekrar Cuma namazlarının kılınmaya başlanması yönündeki talimatı sayesinde bu yapının önemi günden güne artmıştır.

Memlûk devlet adamlarının Ezher'e gösterdikleri ihtimam ve ilgi de Ezher'in halkın gözündeki yerini tekrar yüceltmıştır.

Fâtımîler'in Şii öğretilerinin yerini Eyyûbilerin Sünni öğretilerinin almasının ardından el-Ezher Camii gerek Mısır'da gerekse Mısır dışında bulunan birçok âlim ve fakîhin ortak buluşma noktası haline gelmiştir. Bu sayede el-Ezher Camii'nin bir ibadethane oluşunun yanı sıra döneminin en önemli eğitim merkezlerinden biri olarak da sayılmaya devam etmiştir.

Bu dönemde faaliyetlerini Ezher'de yoğunlaştıran âlimlerin önde gelenlerini şöyle sıralamak mümkündür: İbn Haldûn, Muhammed el-Fâsî, Ebû'l Abbas Ahmed el-Kalkaşendî, Makrîzî, Sehâvî, Celâleddin es-Süyûtî.⁷¹

Makrîzî'nin kaydettiğine göre onun zamanında Ezher Kur'an tilaveti, Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, tefsir ve dil bilimi öğretimi, vaaz ve zikir halkalarıyla önemli bir canlılık gösteriyordu. Her ilim hocası caminin direklerinden birinin dibine yerleştirilmiş kürsüsüne oturuyor, kendisinden ders almak isteyenler de önünde halka oluşturuyordu.⁷²

Memlûk Devleti'nin Çaldıran Savaşı sonrası Safevi Devleti ile birlik yapması sonucu Osmanlı Devleti'yle arasındaki bağ bozulmuştur. Yapılan bu birliğin ardından Osmanlı Devleti'nin Dulkadiroğulları Beyliği'ne son vermesi de iki ülke arasındaki gerilimi artırmıştır.

⁷⁰ A.g.e., s. 59.

⁷¹ A.g.e., s. 60.

⁷² A.g.e., s. 60.

1.4.4. Osmanlılar

İlk olarak 1516'da Yavuz Sultan Selim öncülüğünde Osmanlı Devleti ve Memlûkler arasında Mercidabık Savaşı cereyan etmiştir. Mercidabık Savaşı ile Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Daha sonra 1517'de Ridaniye Savaşı ile Memlûk Devleti'ne son verilmiştir ve Mısır Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

Mısır'ın Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmesiyle el-Ezher de dâhil olmak üzere hiçbir eğitim kurumunda veya ilmi hayatta durma söz konusu olmamıştır. Tüm eğitim kurumları maddi ve manevi olarak daima desteklenmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in bir kısmını İstanbul'a götürdüğü hocaların üç yıl sonra geri dönmesiyle Ezher dini ve ilmi bakımdan yine öncü rolünü sürdürmeye başlamıştır ve Osmanlı hâkimiyeti boyunca da bu durumunu korumuştur.⁷³

Osmanlı Devleti'nden önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı hâkimiyeti sırasında da ilmi merkez olma konumunu sürdüren Kahire şehri bu şöhretini özellikle el-Ezher sayesinde devam ettirmiştir.

Bu dönem boyunca devlet yöneticilerinin kullandıkları dil Türkçe olmasına rağmen el-Ezher'de böyle bir müdahalede bulunulmamıştır.

Örneğin dönemin iki büyük üniversitesi kabul edilen el-Ezher (Mısır) ve Zeytûniye/Zeytûne (Tunus) başta olmak üzere bilim müesseselerinde eğitim dilinin Türkçe olması konusunda herhangi bir teşebbüste bulunmadıkları gibi yönetimlerine bile bir Türk tayin etmemişler, bilimsel özerkliklerine karışmamışlardır.⁷⁴

Yine geçmiş dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar döneminde de uluslararası öğrenciler el-Ezher'de eğitim görmeye devam etmiştir. Bu öğrenciler ve eğitimcilerin konaklayıp ihtiyaçlarını gidermeleri amacıyla yapılan bölmelere revak adı verilmiştir.

Bu revaklara da farklı ülkelerin isimleri verilmiştir. Örneğin el-Haremeyn, Mekke ve Medinelilerin; el-Cava, Cavalıların; el-Süleymaniye, Afganistan ve

⁷³ Âşûr, s. 60.

⁷⁴ Mahmut Kafes, **Osmanlılar Döneminde Mısır'da Bilimsel Faaliyetler ve Nahiv İlminin Durumu**, Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2014, Sayı:12, http://www.tarhinpesinde.com/dergimiz/sayi12/M12_11.pdf Erişim Tarihi: 01.07.2017, s. 282.

Horasanlıların; el-Etrak, Türklerin vb. Vaktiyle bu revaklarda dersler veriliyor, zikirler, münakaşa ve münazaralar da yapıyordu.⁷⁵

1.4.5. Modern Dönem

1.4.5.1. Fransız İşgali Dönemi

El-Ezher'in Osmanlılar Dönemi'ndeki yeri yalnızca bir ibadet ve eğitim merkezi olarak kalmamıştır. Fransız işgali sırasında el-Ezher, halkı bilinçlendiren ve bilgilendiren bir rol de üstlenmiştir.

20 Ekim 1798 günü Şeyh Muhammed es-Sâdât'ın önderliğinde Kahire'de Ezherli ulemanın başını çektiği dini nitelikli bir halk ayaklanması başlamış ve bu arada camii, saldırıya geçip burada yaşayan birçok insanı katleden Fransızlar'dan ciddi bir darbe yemiştir.⁷⁶

İşgal devam ederken Napolyon Bonapart Fransa'ya geri dönüp ordu idaresini General Kleber'e bırakınca el-Ezher'de oluşturulan halk direnişi güçlenmiştir.

Daha sonra 14 Haziran 1800 yılında Kleber, Ezherli bir öğrenci olan Süleyman el-Halebi tarafından öldürülmüştür. Süleyman el-Halebi, Ezherli 4 şeyh ve öğrenci ile birlikte idam edilmiştir.⁷⁷

Generalin ölümünün ardından Fransızlar el-Ezher için bazı tedbirler almaları gerektiğini fark etmişlerdir. Dönemin Ezher Şeyhi eş-Şarkâvî ve arkadaşları da böyle bir ortamda eğitime devam etmenin zorlaştığı kararına varmışlardır. Bu sebeple el-Ezher'in kapıları kuruluşunun ilk gününden itibaren ilk kez kapatılmıştır.

Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasının ardından Osmanlı padişahı III. Selim buranın idaresini Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya devretmiştir. Mısır'a vali olarak atanan Mehmed Ali Paşa bir süre sonra yönetimin kendisine ait olmasını istediği müstakil bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur. Kurmayı amaçladığı bu devlet için Batı'yı örnek almıştır. Bu doğrultuda özellikle eğitim alanında birçok yenilik yapmıştır.

Mehmed Ali Paşa'nın emriyle 1800'lü yılların başından itibaren İtalya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. 1820'li

⁷⁵ Faik Bulut, *el-Ezher Âlimler, Dervişler ve Müritler*, Atlas Dergisi, Sayı: 117, 2002, s.51.

⁷⁶ Âşûr, s. 61.

⁷⁷ Muhammed el-Behî, *el-Ezher târîhuhu ve tatavvuruhu*, Vizârat el-Evkâf ve Şuûn el-Ezher, Kahire, 1963, s. 66.

yıllarda Fransızlar'la ilişkilerin düzelmesinin ardından Mehmed Ali Paşa öğrencileri bu ülkeye göndermeyi tercih etti. Onun döneminde askerlik, yönetim ve eğitimde istihdam edilmek üzere 300'ü aşkın talebe Avrupa'da öğrenim gördü.⁷⁸

Bu dönemde yapılan reformlar öncelikle askeri alanda görülmüş, özellikle ordu sisteminde yeniliklere gidilmiştir. Yine bu alanda silahlanma ve tersane yapımı konusunda Avrupalı yenilikler örnek alınmıştır.

Askeri reformların yanında ziraat, tıp, sulama, madencilik gibi birçok sahada da yeniliklere gidilmiş ve özellikle bu alanlara özel eğitimlerin verildiği okul ve merkezler açılmıştır. Bu eğitim merkezlerinin her birinde kendi alanında uzman kişilerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Mehmet Ali Paşa döneminde bazı el-Ezher âlimleri yapılan bu batılılaşma hareketleri sonucu kurulan yeni okulların Ezher'in eğitimine gölge düşürdüğü kanısına varmıştır. Ancak bazı âlimler ise bu reformları ve modernleşmeyi olumlu karşılamıştır. Bu âlimler arasında özellikle Şeyh Muhammed Ahmed el-Arûsî, Şeyh Hasan el-Attâr ve Şeyh Rifâa et-Tahtâvî dikkati çeker.⁷⁹

Mehmet Ali Paşa'nın ardından oğlu İsmail Paşa'nın hıdivliğe gelmesiyle yenilikçi çalışmalar devam etmiştir. Ezher açısından yapılan en önemli hareket 1871'de çıkarılan, içerisinde farklı seviyelerdeki hocaların farklı renk kıyafet giymesi ve buradaki öğrencilerin birçok dersten bir sınava tutulması gibi maddeler içeren bir tecdîd kanunu olmuştur.

Şüphesiz Fransız işgali ile başlayan modern dönemde el-Ezher denilince akla gelen en önemli ve etkili isimlerden biri Muhammed Abduh olmuştur. Abduh'un eğitim felsefesine göre kendi döneminde mevcut olan eksikliklerin birtakım ıslahatlarla giderilmesi gerektiği olmuştur. Kendini içinde bulunduğu dönemden ayıran bu fikir ayrılıkları sebebiyle de çoğu zaman sivrilmiş bir karakter olma özelliği taşımıştır.

Muhammed Abduh'un bir Ezher öğrencisi olması, bu eğitim kurumunun özelde Mısır toplumu, genelde ise tüm İslam toplumları açısından ne derece önemli olduğunun farkında olmasına neden olmuştur.

⁷⁸ Görgün, s. 523.

⁷⁹ Âşûr, s. 61.

Abduh, el-Ezher’de izlenen eğitimin gelenekselleşmiş bir metot olduğunu ve bunun dışına çıkılması gerektiği fikrini savunmuştur. Ona göre ağırlıklı olarak ezbere ve fazlaca tekrara dayalı işlenen derslerin ve müfredatın değişmesi gerekmekte idi.

1.4.5.2. İngiliz İşgali Dönemi

1882 yılında İngilizler’in de Mısır’ı işgal etmesi ardından yükselen yenilikçi hareketler de yine el-Ezher’de bir takım ıslahatların yapılmasının önünü açmıştır.

Ezher’de yapmak istediği tecdid kanunu için Hidiv Tevfik’ten onay alamamasının ardından Abduh, bu isteğini II. Abbas Hilmi döneminde sunduğu bir raporla gerçekleştirmiştir.

1895 yılında yayımlanan ıslahat kanunu sayesinde el-Ezher’de okutulan ders içerikleri arttırılmış ve böylece müfredat yenilenmiştir. Ayrıca Ezher öğrencilerinin okulda eğitim görme süreleri belirlenmiş ve sene sonunda geçmeleri gereken bir sözlü sınav sistemi getirilmiştir.

Bu dönem süresince Abduh tek bir ıslahatla Ezher’de bulunan boşlukların kapatılamayacağını farkında olmuştur. Bu sebeple 1896 yılında yeni bir kanunun yürürlüğe konulmasında etkin rol oynamıştır. Bu kanun sayesinde idari anlamda bazı değişiklikler kabul edilmiştir.

Ezher’in idare meclisinde olan Abduh’un ıslahat hareketlerine destek veren Hidiv Abbas Hilmi bir süre sonra bu hareketlilikten rahatsızlık duymaya başlamıştır. 1905 yılında Abduh istifa etmek zorunda bırakılmış ve bir süre sonra vefat etmiştir.

Modern dönem boyunca Ezher tarihinde Abduh’tan sonra da birkaç ıslahat kanunları ile yenileşme çalışmaları devam etmiştir. Yine mevcut yönetim de bu köklü eğitim kurumuna daima destek çıkmıştır.

Eğitim sürelerinin değiştirilmesi, yeni sınav sistemlerinin uygulanmaya başlanması, yeni fakülte ve bölümlerin açılması, eğitimcilerin sınıflandırılması gibi bir takım değişiklikler yıllar içerisinde çıkarılan bu tecdid kanunları çerçevesinde yapılmıştır.

Bu süreçte yapılan başka bir gelişme ise merkezi bir üniversite kütüphanesinin kurulması olmuştur. 1853 yılında hükümet vakıflar dairesi Kahire’nin farklı

kurumlarındaki kitapların kataloglarını hazırlamıştır. Bu kurum el-Ezher'de 18,564 kitap ve el yazmasının olduğunu kaydetmiştir.⁸⁰

1.4.5.3. 20. yy. Modern Dönem

Mısır 1922 yılında Kral Fuad döneminde bağımsızlığını elde etmiştir. Kendisinden sonra gelen Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır 1961'de el-Ezher için yeni bir ıslahat kanunu öngörmüştür.

Bu yeni kanunla el-Ezher sadece dil ve din öğretimi veren bir kurum olarak kalmamış, çeşitli ülkelerdeki modern üniversiteler gibi teşkilatlandırılmıştır. Uzun bir süre geçmeden İslami ilimler ve Arapça'nın yanı sıra mühendislik, makine, tıp ve ziraat fakülteleriyle sadece kızların devam ettiği fakülteler de kurulmuştur. Diplomalara ise lisans, yüksek lisans ve doktora olarak gruplara ayrılmıştır.⁸¹

Ayrıca 1961 yılında yayınlanan bu 103. kanunun 2. maddesine göre; el-Ezher İslam mirasını, üstünlüğünü ve neşir çalışmalarını üstlenen en büyük İslami genel otorite vasfı taşımaktadır.⁸²

90'lı yıllara gelindiğinde Ezher Üniversitesinde birçok yeni bölüm, enstitü ve fakülte eklenmiştir. Ayrıca yerli ve yabancı öğrencilerin de sayısı artmıştır.

1990 yılında 711 profesör ve 834 doçentle birlikte öğretim elemanlarının sayısı 5316, toplam öğrenci sayısı da 81.108 idi. Aynı yıl 1703 kişi yüksek lisans, 1053 kişi de doktora yapmaktaydı. Yetmiş altı ülkeden gelen yabancı öğrenci sayısı ise 6398'e ulaşmıştı.⁸³

Modern zamanla birlikte modernleşen Ezher'de üslup çağın getirdiği yeniliklerle değişse de genel anlamıyla eğitim şekli eski kitaplara ve özellikle orta çağ dönemindeki eğitim yöntemlerine göre yapılmaktadır.

Bin yılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren el-Ezher sadece Mısır halkını çeşitli yönleriyle etkilemekte kalmamış aynı zamanda her dönemde İslam âlemini de ilmi, fikri, sosyal ve diğer birçok yönden tesiri altında bırakmıştır.

⁸⁰ Bayard Dodge, *Al-Azhar: A Millennium of Muslim Learning*, Middle East Institute, Washington D.C., 1961, s. 128.

⁸¹ Âşûr, s. 62.

⁸² el-Behî, s. 466.

⁸³ Âşûr, s. 63.

Buna göre son dönemde el-Ezher'in müfredatı aşağıda sıralandığı gibi 3 aşama şeklinde devam etmektedir:

1. Üniversite öğrencilerine Kur'ân ve sünnet ilmi öğretir.
2. Öğrenciye, doğru bir bakış açısına sahip olması için mantık ilmi öğretilir.

El-Ezher'deki öğrenci çok yönlü metinleri net bir biçimde anlar.

3. İslami ve Arap ilimlerine ek olarak uygulamalı bilimler de öğretilir. Böylelikle el-Ezher öğrencisi mantıklı ve açık görüşlü, sorunları mantıken ve dini olarak çözebilen bir birey olarak yetiştirilir.⁸⁴

⁸⁴ Al-Azhar University's Biography 2017, <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9> , sf. 8
Erişim Tarihi: 22.06.2018

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EZHER ÜNİVERSİTESİ'NİN YAPISI VE EĞİTİM SİSTEMİ

2.1. El-Ezher Üniversitesi Yönetimi

Kuruluşundan itibaren İslam âleminde hem din hem de eğitim alanında otorite olarak görülen el-Ezher Üniversitesi, yıllar içerisinde yönetim açısından çeşitli değişimlere sahne olmuştur. İlk kurulduğu yıllarda bu kurumda eğitim gören öğrencinin derslerinde başarılı sayılıp sayılmayacağına ders hocası karar vermekteydi.

Camii olarak kurulmasının yanında zamanla hızla gelişen bu eğitim kurumu, medrese özelliğini alma yolunda ilerlerken aynı zamanda yönetim biçimi olarak da değişim göstermiştir. Kurumsal bir kimliğe sahip oluncaya dek el-Ezher Üniversitesi yönetimi, Mısır'daki yönetsel değişikliklerle beraber değişiklik göstermiştir.

Klasik dönemde el-Ezher hakkında yapılacak olan değişiklikler, görevlendirmeler ve idari anlamdaki çalışmalar tümüyle Ezher şeyhinin kararlar üzerinden devam etmiştir.⁸⁵

Bu dönemin ardından el-Ezher Üniversitesi yönetimi için bazı reformlar gerçekleşmiştir. Ancak 19. yy'da medreseden üniversiteye dönüştürülen kurumda denetim, 1896 ve 1911 yıllarında çıkarılan Ezher Yönetim Yasaları ile merkezi bir bürokrasi ile Ezher Şeyhi'ne geçmiştir.⁸⁶ Görünüş olarak reformsal hareketler gibi görünse de, yönetim sisteminde Ezher Şeyhi'nin kararları her zaman en etkili nokta olarak devam etmiştir.

1961 yılında yayınlanan yeni bir yasa ile Mısır devleti el-Ezher'i devlete ait bir üniversiteye dönüştürdü. Aynı yasa, Cumhurbaşkanının el-Ezher Şeyhi'ni atamasının da yolunu açmış oldu. Bu yasa sayesinde el-Ezher'in modernize edilmesi amaçlanmıştır. Hatta 2012 yılında, Mısır anayasası, milletvekillerinin İslam hukukuna ilişkin konularda

⁸⁵ Mustafa Kırkız, **el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2014, s. 171.

⁸⁶ <https://www.csia-oxford.org/al-azhar-university>, Erişim Tarihi: 25.06.2018

El-Ezher'e danışması gerekliliğini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir, ancak bu 2014'te tersine çevrilmiştir.⁸⁷

2.1.1. Üniversite İdaresi, Fakülteleri, Bölümleri ve Öğrencileri

İlk bölümde tarihteki öneminden bahsedilen el-Ezher, her ne kadar 971 senesinde bir camii olarak kurulmuş olsa da, 975'de din eğitiminin verildiği, İslami ilimlerin öğretildiği bir kurum halini almıştır. O dönemden beri de el-Ezher için "Mısır'ın darbeci hükümetiyle ters düşebilecek kadar kuvvetli" bir eğitim kurumu demek, yanlış olmayacaktır. Çünkü hala Mısır halkı tarafından da üniversite bir otorite olarak kabul görmektedir.

Mısır'da hem tarihsel önemi, hem de Mısır'daki en iyi üniversite olması sebebiyle, Mısır halkı tarafından da büyük saygı gösterilen el-Ezher Üniversitesi'nin kendi bünyesinde camii dışında, hastanesi ve televizyon kanalı da bulunmaktadır. Hatta Tıp Fakültesi öğrencileri, üniversitenin kendi hastanesi olan el-Ezher Hastanesinde stajlarını yapmaktadırlar.⁸⁸

Dini eğitim anlamında, Ezher'i diğer okullardan farklı kılan özelliklerden biri, hocalarının tümünün aynı zamanda hafız olmalarıdır. El-Ezher üniversitesi, hem ilkokul, hem de ortaokul düzeyinde kendisine bağlı okullardan kayıt olan öğrencileri kabul etmektedir. Tarihsel süreçte farklı programlara da yer veren üniversite, 1961 senesinden sonra, dini eğitimin yanında diğer müspet bazı bilim dallarında da eğitim vermeye başlamıştır.⁸⁹

Yalnızca dini eğitim değil, tıp, mühendislik gibi bölümleri de olan okul, diğer ülkelerden de ilgi görmekte ve bünyesine farklı milletlerden de öğrenci kabul etmektedir. Afrika'nın farklı ülkelerinden ve Endonezya'dan gelen öğrencilerin

⁸⁷ A.g.e.

⁸⁸ Durmuş Günay ve Aslı Günay, "Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, Cilt: 6, Sayı: 1, Nisan 2016; s.(13-30), s.24

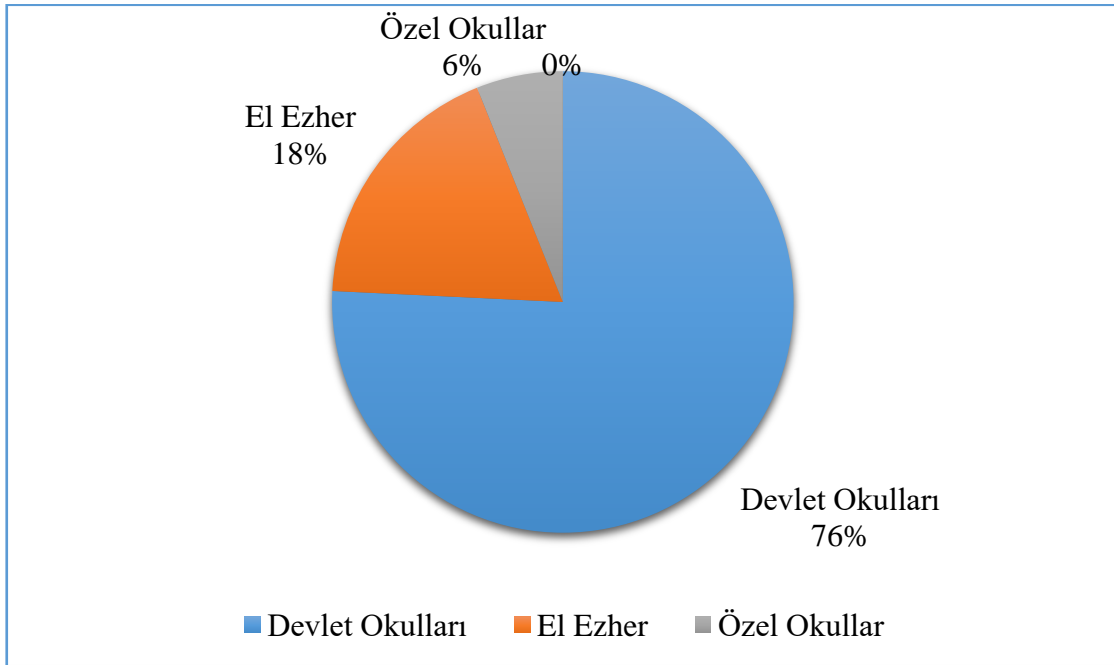
⁸⁹ A.g.e., s.25

çoğunlukta olduğu üniversite, bu şekilde farklı kültürleri bir araya getirme misyonu da üstlenmiş olmaktadır.⁹⁰

Mısır'da eğitim alanında oldukça etkili olan kurum, ilköğretimden itibaren de eğitim-öğretim verebilmektedir ve bu anlamda Mısır'da en çok tercih edilen okulların başında gelmektedir.⁹¹

Mısır'da devam edilen okul türleri sıralaması şu şekildedir:

Şekil 1: Mısır Eğitim Sisteminde Okullara Göre Devam Oranı (2017)⁹²

Kaynak: OECD, “Higher Education İn Egypt”

El-Ezher'in eğitim sistemi, dünyadaki diğer üniversitelerden farklıdır. Merkezi Kahire'de bulunan üniversitenin aynı zamanda Mısır'ın tüm şehirlerinde de ilkokul, ortaokul ve liseleri bulunmaktadır ve burada okutulacak müfredat da el-Ezher tarafından

⁹⁰ UNESCO, Education For All in Egypt 2000-2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002299/229905e.pdf> , Erişim:04.10.2018

⁹¹ OECD, “Higher Education İn Egypt”, <http://www.oecd.org/education/innovation-education/44868528.pdf> , Erişim:05.10.2018

⁹² OECD, “Higher Education İn Egypt”, <http://www.oecd.org/education/innovation-education/44868528.pdf> , Erişim:05.10.2018

belirlenmektedir.⁹³ Ayrıca el-Ezher okullarında Mısır dışından gelen Müslüman öğrenciler, diğer sosyal bilimler, fen bilimleri ve sağlık alanında belirli bir harç karşılığında öğrenim görebilmektedirler. Öte yandan Mısırlı da olsa, eğer Müslüman değilse, el-Ezher’de öğrenim görülmesi kurum tarafından yasaklanmıştır.⁹⁴

1930’lu yıllardan itibaren fakülteleşmeye başlayan el-Ezher Üniversitesi, tedrici olarak genişlemiş, Mısır’ın diğer illerinde de 2009-2010 akademik dönemi itibariyle erkek ve kız öğrenci ayrı olmak şartıyla 58 fakülte açılmıştır. Erkek ve kız öğrencilerin birbirlerinden farklı mekânlarda eğitim göreceği olması, fakülte sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu ayrışma sosyal bilimler ve dini alanın haricinde, zamanla sağlık ve fen bilimlerinde de devam etmiştir.⁹⁵

Üniversiteye veya el-Ezher’e bağlı diğer eğitim kurumlarına girebilmek için, ilkokuldan başlayarak yapılan Kur’ân hafızlığı tüm üniversite eğitimi sırasında fakültelerde takip edilmektedir.

El-Ezher’in fakülte sayısı, idari yapılanması ve öğrenci sayısı ele alındığında, dünyada ilk sıralarda olduğu görülmektedir. Farklı alanlarda teknolojik gelişmeleri de takip eden üniversite, fakülte sayısını artırmıştır.

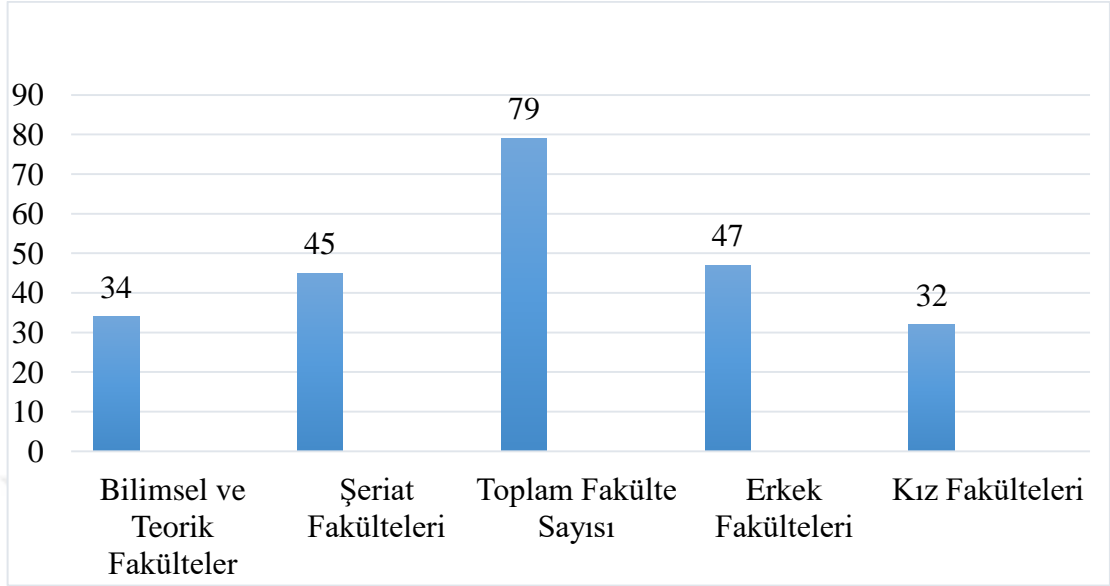
El-Ezher Üniversitesi yönetim şeması 2018 yılı itibariyle aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

⁹³ UNESCO, Education For All in Egypt 2000-2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002299/229905e.pdf>, Erişim:04.10.2018, s.40

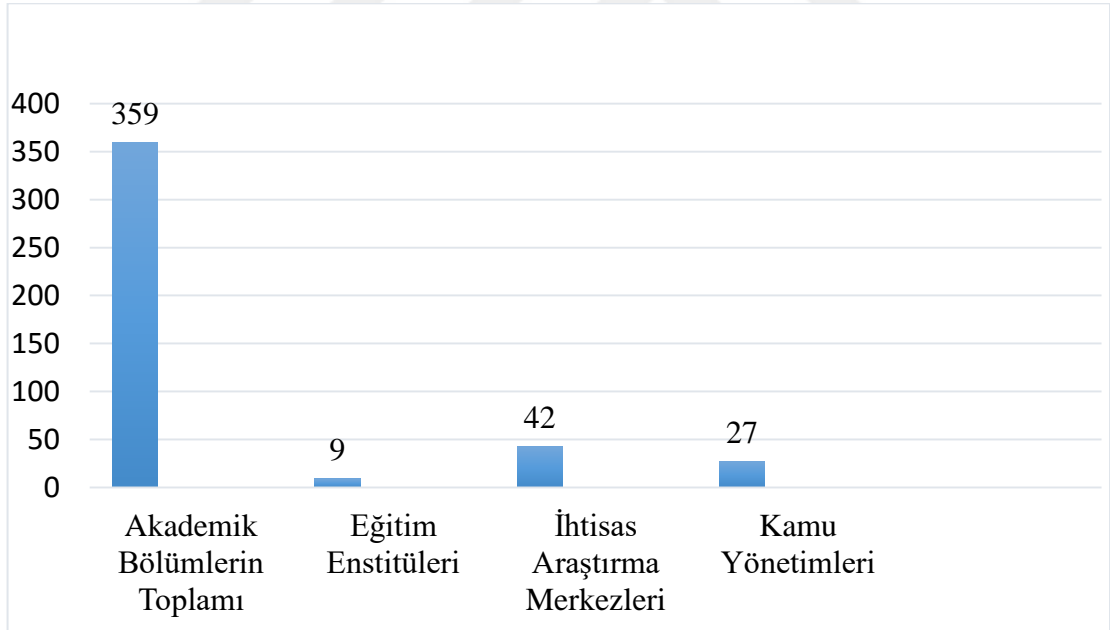
⁹⁴ Kırkız, ss.88-89

⁹⁵ Kırkız, s. 89.

Şekil 3: El-Ezher Üniversitesi'ndeki Fakültelerin Dağılımı

Şekil 4: El-Ezher Üniversitesi'ndeki Akademik Bölümlerin Dağılımı

Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, sf. 10

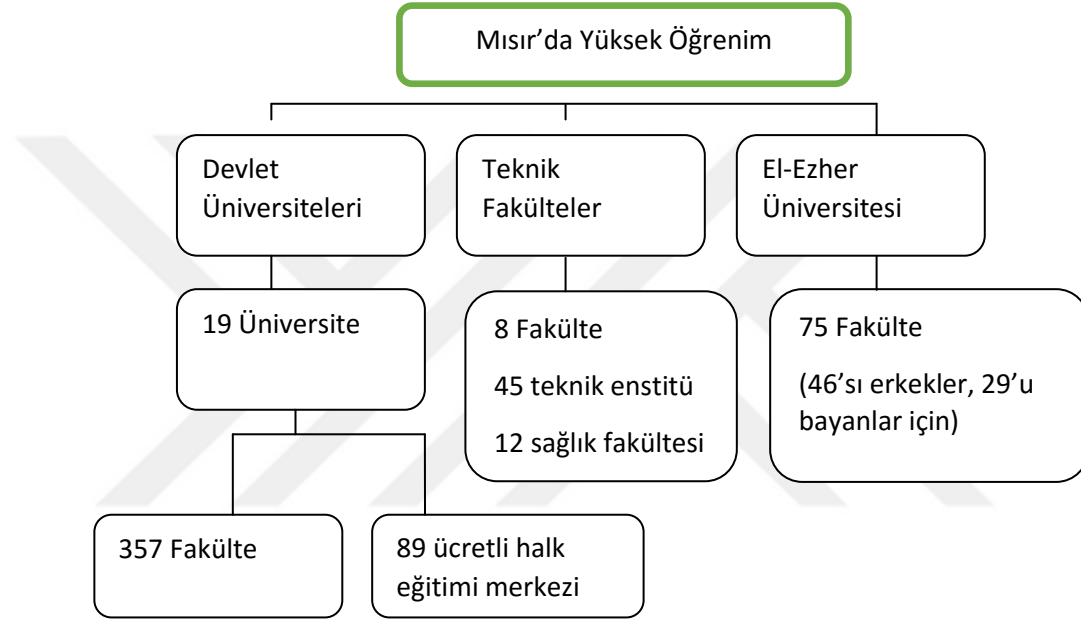
Erişim Tarihi: 22.06.2018

Mevcut bölümleri ve fakültelerinin yanı sıra, el-Ezher Üniversitesi kamuya 6 kat daha fazla sağlık hizmeti sunmaktadır. Tüm bunlar el-Ezher'in rekabet gücünü

arttırmaktadır. Buna ek olarak yakın zamanda hava sahasına sahip, 124,000 m²'lik alanıyla Ortadoğu'daki en geniş hastane de el-Ezher bünyesinde açılmıştır.⁹⁷

El-Ezher Üniversitesi'nin bünyesinde hangi fakültelerin olduğuna geçmeden önce, Mısır'da genel olarak yükseköğrenimin nasıl şekillendiği, üniversitelerin sahip olduğu fakülte sayıları aşağıdaki şekilde gösterilmeye çalışılmıştır:

Şekil 5: Mısır'da Yüksek Öğrenim

Kaynak: Mostafa Mohsen Radwan, "Arab Republic of Egypt"⁹⁸

Görüldüğü gibi sadece el-Ezher'in bünyesindeki fakülte sayısı oldukça fazla olup; bunlar temelde İslami İlimler ve Arapça, Beşeri İlimler ve uygulamalı bilimler olmak üzere kategorilere ayrılmaktadır.

Aynı şekilde 2018 yılı itibariyle en güncel haliyle el-Ezher Üniversitesi fakülte ve bölümleri aşağıdaki gibidir:

⁹⁷ Al-Azhar University's Biography 2017, <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9> , sf. 10 Erişim Tarihi: 22.06.2018

⁹⁸ Mostafa Mohsen Radwan, **Arab Republic of Egypt**, Fayoum University Higher Education in the Middle East and North Africa, 2016, s.16

Tablo 1: El-Ezher Üniversitesi Fakülte Ve Bölümleri

İSLAMİ İLİMLER VE ARAP DİLİ FAKÜLTESİ		
YERLEŞKELER	Erkek Öğrenci Bölümleri	Kız Öğrenci Bölümleri
KAHİRE	Arap Dili Şeriat ve Hukuk İslami Çağrı, Usulu'd-Din İslam ve Arap Araştırmaları	Arap Dili Şeriat ve Hukuk İslami Çağrı, Usulu'd-Din İslam ve Arap Araştırmaları
ASYUT	Diş Hekimliği Eczacılık El-Ulûm Tıp Ziraat Usulu'd-Din ve Çağrı Benât İslâmiyye	Ziraat Diş Hekimliği Usulu'd-din ve Çağrı Benât İslâmiyye
TANTA	Kur'an-ı Kerim Okumaları ve Araştırmaları Şeriat ve Hukuk	Kur'an-ı Kerim Okumaları ve Araştırmaları Şeriat ve Hukuk
DİMYAT	İslam ve Arap Araştırmaları	-
KİNÂ	İslami Çalışmalar	-
İSKENDERİYE		İslam ve Arap Araştırmaları
İTAY EL-BARUD	Arap Dili	Arap Dili
MANSURA	Arap Dili	Arap Dili
MUNUFİYYE	Arap Dili Usulu'd-Din ve Çağrı	Arap Dili Usulu'd-Din ve Çağrı
EL-SÂDÂT	-	İslam ve Arap Araştırmaları
TAFAHNA EL-	Şeriat ve Hukuk	Şeriat ve Hukuk

EŞRÂF		
EL-ŞARKİYYE	İslam ve Arap Araştırmaları	-
EL-AŞİR MİN RAMADAN	-	El-Ezher
ZAGAZİK	Ussulu'd-Din ve Çağrı Arap Dili	Ussulu'd-Din ve Çağrı, Arap Dili
KEFRU'Ş-ŞEYH	-	İslam ve Arap Araştırmaları,
MANSURA	-	İslam ve Arap Araştırmaları
SEVHÂC	-	İslam ve Arap Araştırmaları
CERCÂ	Arap Dili	Arap Dili
BENÎ SUVEYF	-	İslam ve Arap Araştırmaları,
TÎBA	-	El-Ezher
ASVAN	İslam ve Arap Araştırmaları	-
MÎNA	-	El-Ezher
UYGULAMALI BİLİMLER FAKÜLTESİ		
YERLEŞKELER	Erkek Öğrenci Bölümleri	Kız Öğrenci Bölümleri
KAHİRE	Diş Hekimliği Eczacılık Mühendislik Tıp Ziraat	Eczacılık Hemşirelik Tıp Ziraat
ASYUT	Diş Hekimliği Eczacılık	Ziraat Diş Hekimliği

	El-Ulûm Tıp Ziraat	
TANTA	Ev Ekonomisi	-
DİMYAT	Tıp	-
KİNÂ	Mühendislik	-
BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ		
YERLEŞKELER	Erkek Öğrenci Bölümleri	Kız Öğrenci Bölümleri
KAHİRE	Ticaret Diller ve Tercüme Beşeri Bilimler İletişim Eğitim	Ticaret Diller ve Tercüme Beşeri Bilimler İletişim
ASYUT		Ticaret
TAFAHNA EL- EŞRÂF	Eğitim Beşeri Bilimler	Ticaret Eğitim Beşeri Bilimler

Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/> Erişim Tarihi: 20.06.2018⁹⁹

Fakültelerin haricinde, el-Ezher'in bünyesinde uygulama hastaneleri de bulunmakta ve bunlar kız ve erkek öğrencilere göre ayrılmaktadır. "Musteşfa'z-Zehrâ" kız öğrencilerin uygulama yeri; "Musteşfâ'l-Huseyn" el-Ezher Camii'nin hemen yanında bulunan erkek öğrenciler için olan uygulama hastanesidir.¹⁰⁰

"Seyyid Celâl el-Câmi'î Hastanesi, Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesi, Yeni Dimyât Üniversite Hastanesi ve Asyut Üniversite Hastanesi olmak üzere toplam altı tane hastanenin hizmet sunduğu bilinmektedir. Adı geçen bu hastanelerin tamamı el-

⁹⁹ <http://www.azhar.edu.eg/> Erişim Tarihi: 20.06.2018

¹⁰⁰ Radwan, a.g.e., s.18

Ezher Üniversitesi'ne bağlı olmakla birlikte bir kısmı, Kahire'nin merkezinde hizmet verirken, diğer bir kısmı da tıp fakültelerinin bulunduğu illerde hizmet vermektedir.”¹⁰¹

Sayılan bu araştırma hastanelerinin haricinde ilgili fakültelele bağlı aktif olarak faaliyet gösteren 25 laboratuvar ve araştırma merkezi bulunmaktadır. Bu bağlamda el-Ezher, öncelikli olarak dini ilimlerin eğitim-öğretimi için kurulmuş olsa da, dini açıdan yalnızca Müslümanların, diğer konularda ise halkın tamamına hizmet eden bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Mısır'da Hıristiyan nüfusun bulunmakla birlikte, bunların El-Ezher'de eğitim-öğretim görmeleri yasaktır. Fakat El-Ezher'in eğitim-öğretim dışındaki hizmetlerinin halkın tümüne sunulduğu bilinmektedir.¹⁰²

El-Ezher'in bünyesinde kız öğrenciler için açılmış olan dokuz fakülte Kahire'de olup, diğer on yedi fakülte ise Mısır'ın diğer illerindedir ve kız öğrencilerin daha çok Kahire dışındaki illeri tercih ettikleri bilinmektedir. Üniversitede erkeklere yönelik ise otuz iki fakülte hizmet vermektedir.¹⁰³

Kız öğrencilerin Kahire dışındaki illere yönelmesi, İslamî ülkelerin “kız ve erkek çocuğu okutma konusunda aynı hassasiyetlere sahip olduğu” durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Dolayısıyla ülkedeki Müslümanlar genellikle kız çocuklarının kendilerine yakın bir ilde eğitim görmelerini isterken, erkeklerin ise daha kaliteli ve farklı fakültelerde eğitim görmelerini istemektedirler. Ayrıca El-Ezher'e kayıtlı olan kız öğrencilerin de çoğunlukla sosyal bilimler ve dini programlı fakültelerde okumaları da dikkat çekmektedir.

Aşağıdaki tabloda kız ve erkek öğrencilerin sayılarından oluşan El-Ezher Üniversitesi öğrenci profiline yer verilmiştir.

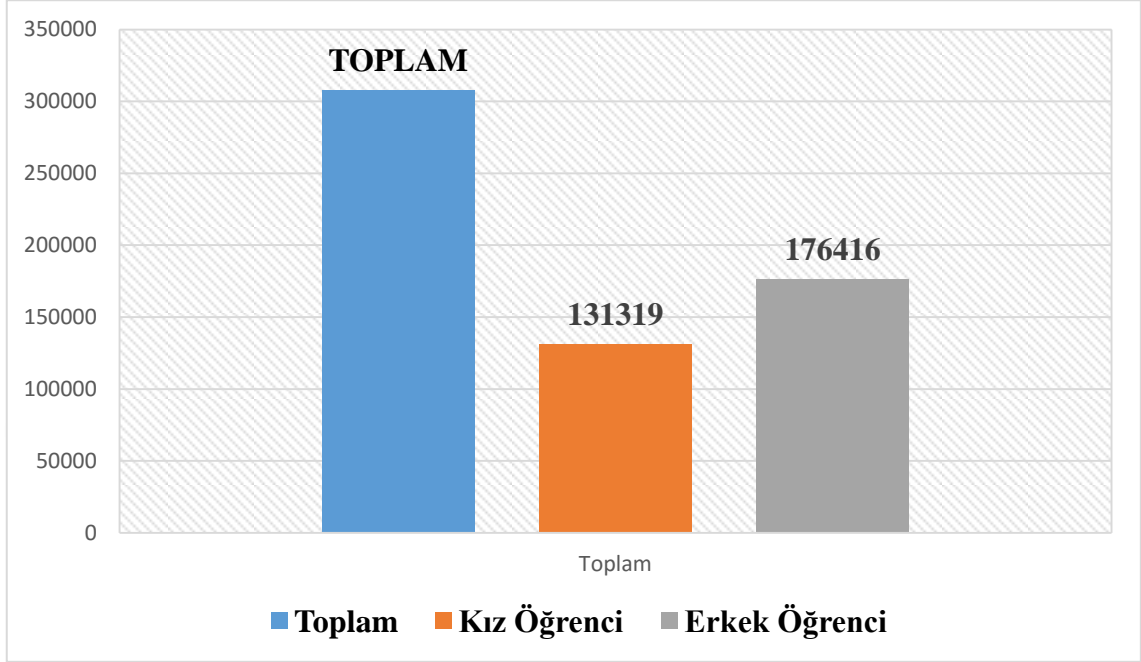
2017 yılı itibariyle el-Ezher Üniversitesi toplam öğrenci sayısı cinsiyete göre aşağıdaki grafikte belirtildiği şekildedir:

¹⁰¹ <http://www.aun.edu.eg/headquarter.php> , Erişim:07.10.2018

¹⁰² Radwan, a.g.e., s.19-20

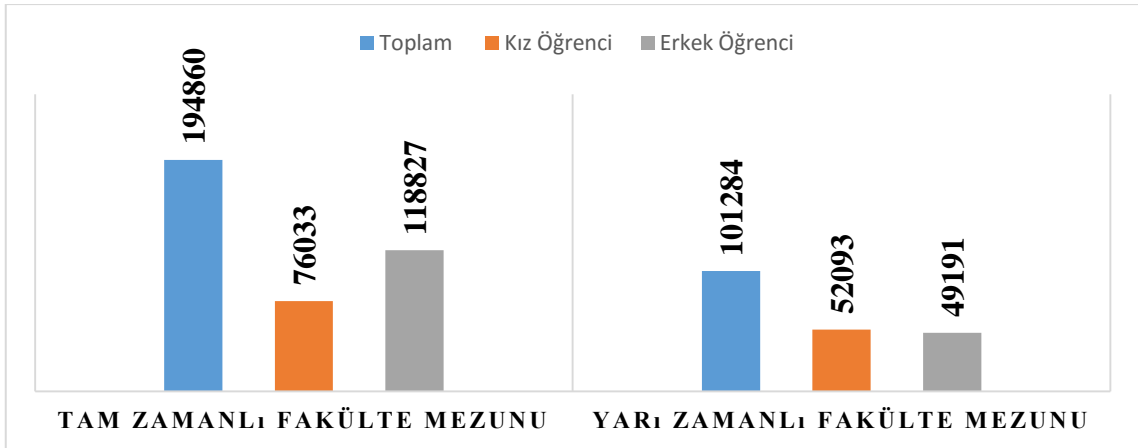
¹⁰³ <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, s. 11, Erişim Tarihi: 08.10.2018

Şekil 6: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisans Düzeyinde Mezun Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

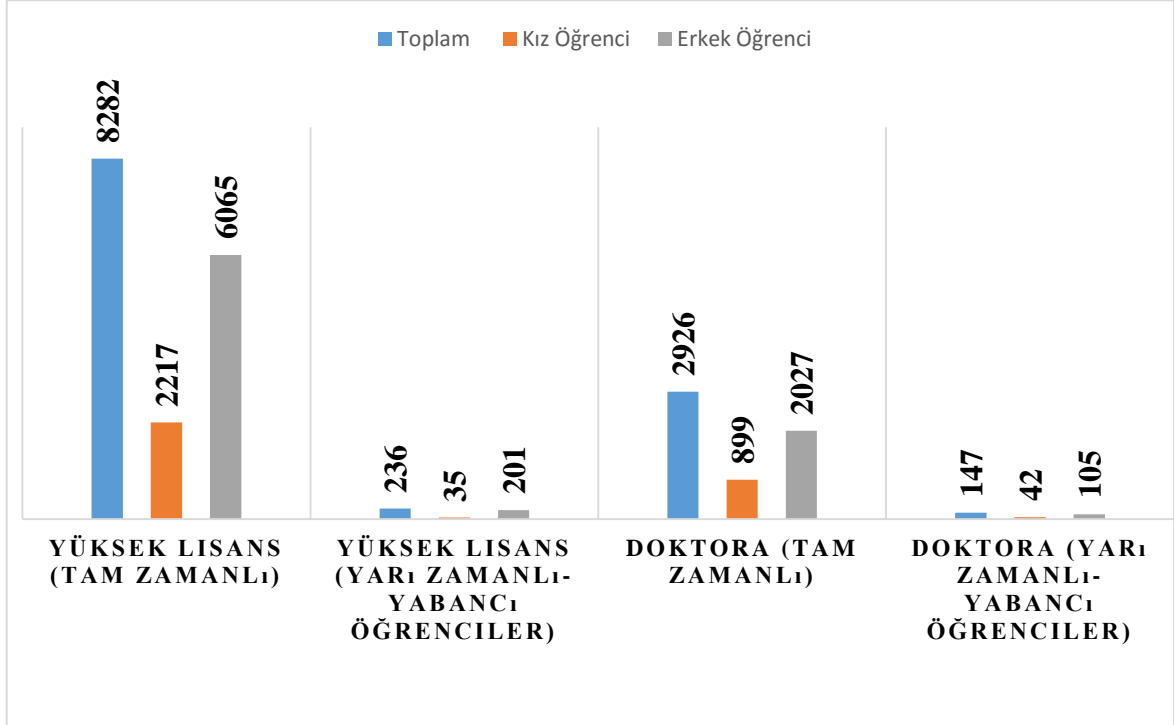
Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, sf. 11
Erişim Tarihi: 22.06.2018

Şekil 7: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisans Düzeyinde Mezun Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, sf. 11
Erişim Tarihi: 22.06.2018

Şekil 8: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'nde Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, sf. 11

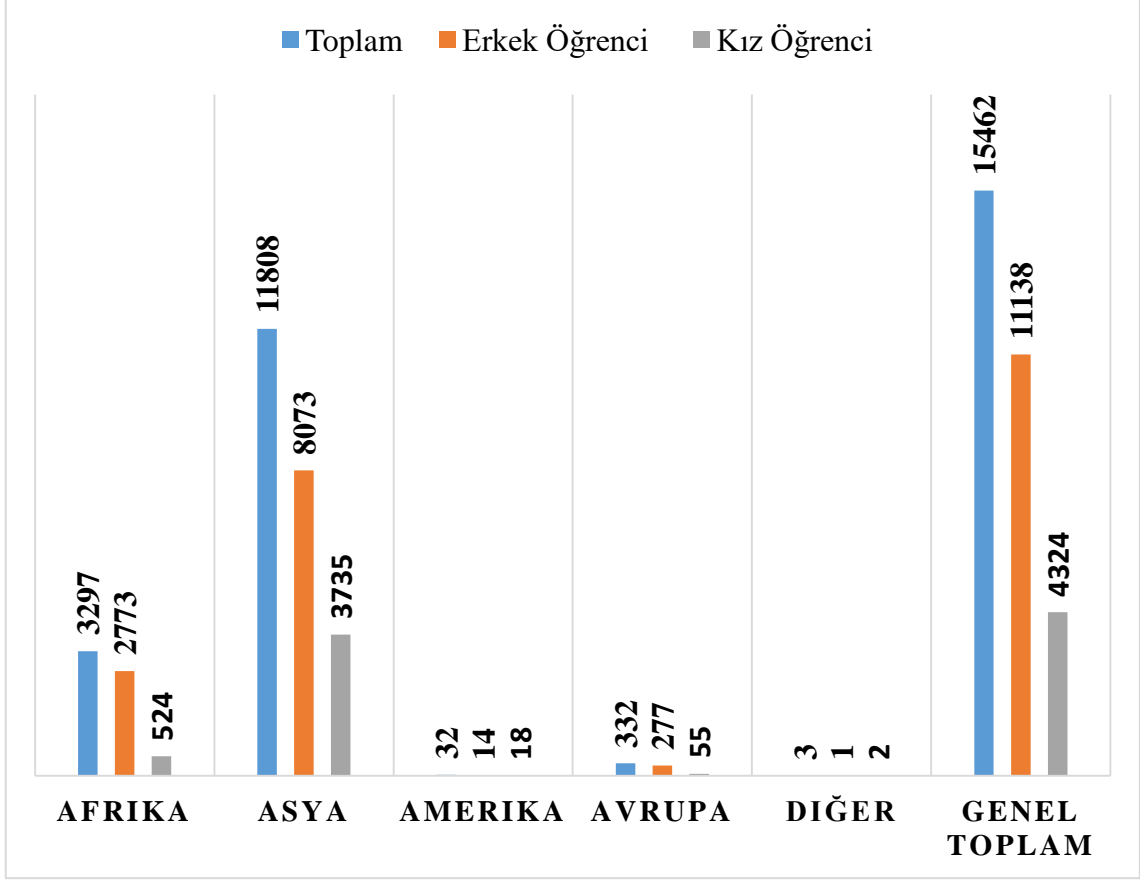
Erişim Tarihi: 22.06.2018.

Tabloda belirtilen yarı zamanlı ifadesi ile el-Ezher Üniversitesi bünyesinde yer alan ve normal eğitim – öğretim saatlerinden daha az saat ders alıp daha geç mezun olan öğrenci profiline değinilmiştir.

2017-2018 eğitim-öğretim yılında el-Ezher Üniversitesi'ne kayıt olan yabancı uyruklu öğrencilerin kıtalara göre ise sayıları şu şekildedir: ¹⁰⁴

¹⁰⁴ <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, s. 14, Erişim:07.10.2018

Şekil 9: 2017-2018 Akademik Eğitim Öğretim Yılı El-Ezher Üniversitesi'ne Kayıt Yaptıran Yabancı Öğrencilerin Cinsiyet ve Kıtalara Göre Dağılımı

Kaynak: <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, sf. 14
Erişim Tarihi: 22.06.2018

-Afrika kıtasından kayıtlı öğrenci sayısı 2773 erkek, 524 kız olmak üzere toplam 3297 öğrencidir.

-Asya kıtasından kayıtlı olan erkek öğrenci sayısı 8073 iken, kayıtlı kız öğrenci sayısı 3735 olup toplamı 11808 öğrencidir.

-Amerika'dan kayıtlı olan erkek öğrenci sayısı 14; kız öğrenci sayısı ise 18'dir. Burada Amerika'dan daha fazla kız öğrencinin kayıt olması dikkat çekmektedir.

-Avrupa ülkelerinden ise kayıt olan erkek öğrenci sayısı 277, kız öğrenci 55 olup, toplamda 332 kişidir.

-En az popülasyona sahip ülke ise 1 erkek, 2 kız olmak üzere toplamda üç öğrencisiyle Avustralya olmuştur.

Toplam kayıtlı yabancı olmayan (Mısırlı veya Afrikalı olmayan) öğrenci sayısı 295.560'tır. Afrika ve Mısır dışından gelen yabancı kız-erkek öğrenci toplamları 12.165'tir. Böylece yabancı öğrenci oranının Mısır'lı öğrencilere oranının yaklaşık % 4,11 olduğu görülmektedir.¹⁰⁵

Sonuç itibariyle 2017-2018 eğitim döneminde, El-Ezher'in yine dünyanın birçok yerinden öğrenci kabul ettiği görülmektedir.

Yabancı milletlerden gelen öğrencilerin çoğu, Kahire'deki dini eğitim veren programlarda okumakta, bilhassa Mısır hükümetleri, farklı ülkelerden gelen öğrencilerin toplu şekilde el-Ezher'in Kahire dışındaki fakültelerinde okumalarına izin vermediği bilinmektedir. Fakat Kahire'deki fakültelerde kapasite sorunu yaşandığı için, 1990'lı yıllardan sonra bazı öğrenciler, Tantâ şehrine gönderilmeye başlanmıştır.¹⁰⁶

El-Ezher, "Müslümanların vakıf üniversitesi" konumunda olduğu için, farklı ülkelerden de Müslüman öğrenci kabul etme misyonu vardır. Burada yabancı uyruklu öğrencilerin dini ilimleri okumaları karşılıksız olup, diğer ilimlerde okumak isterlerse ücret ödemektedirler. Öte yandan eğer öğrenciler Arap ülkelerinden veya Mısır'dan gelmişse, onlarda "hafızlık" şartı da aranmaktadır.¹⁰⁷ "Arap olmayan ülkelerden gelen öğrencilerin, 1989'dan önce Kur'an'ın sonundan başlayarak her sene bir cüz olmak üzere dört cüz ezberleme zorunluluğu bulunmaktaydı. 1989-1990 eğitim-öğretim yılında Kur'an'ın başından başlayarak her sene iki cüz ezber yapma zorunluluğu getirilmiştir."¹⁰⁸ (Bu tarihten önce Şeri'a ve Şer'a Kanun fakültelerinde Arap olmayan öğrencilerinin de Kur'an'ın tamamını ezberleme zorunluluğu vardı).¹⁰⁹

Dolayısıyla el-Ezher'de değişim ve gelişime ihtiyaç vardır ancak değişime gereksinim olduğu zaman da müdahale edildiği görülmektedir. Doğal olarak, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi, değişimin başını devlete bağlı düz eğitim kurumları çekmektedir. Tarihi gelişiminden de anlaşıldığı gibi, el-Ezher'deki "değişim ve dönüşüm" hemen değil, bir süre sonra uygulanmaktadır.

¹⁰⁵ A.g.e.

¹⁰⁶ Kırkız, a.g.e., s.86-87

¹⁰⁷ Kırkız, a.g.e., s.88

¹⁰⁸ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya, Sayı: 50, Cilt:2, 2008, Sakarya (s.141-183), s.143

¹⁰⁹ Çolak, a.g.e., s.144

2.1.2. Üniversite Kütüphaneleri ve Yayınları

Ezher'in önemli özelliklerinden birini, geçmişi Memlûkler dönemine kadar uzanan revak sistemi teşkil etmiştir. Revak aynı şehir, bölge veya ülkeden gelmiş öğrencilerin yerleştirilmesi için hazırlanmış bir tür yurt binasıdır. Bu sistem, ülke dışından gelenlerin güvenlik içinde çalışma ihtiyacının ve hemşerileriyle birlikte yaşama isteğinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Zamanla Ezher revaklarının önemi daha da belirginleşmiştir. O dönemde her revakın kendine özel bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Bu sayede öğrenciler araştırmaya ve eğitime yönlendirilmiştir. Bu revakların kütüphanelerinin en önemlisi revâku'l Meğaribe (Fas Revakı) olmuştur. Her revakın kütüphanesinde binlerce dergi ve yazılı eser bulunmaktaydı.¹¹¹

19. yy'ın başlarında oryantalist Burckhardt el-Ezher yayınlarını ziyaret etmiş ve "A Catalogue of the Books in the Mosque al-Azhar" isimli bir kitap yayınlamıştır.¹¹²

1870 yılında Dâr'ul Kutubu'l Mısıriyye (Mısır Milli Kütüphanesi) kurulduğunda Ezher revaklarının kütüphaneleri de buraya dahil edilmek istenmiş ancak zamanın Ezher alimleri bunu reddettiğinden revak kütüphaneleri aynı şekilde kalmıştır.¹¹³

1897 yılında Ezher şeyhi Hassûne en-Nevâvî döneminde el-Ezher için bir kütüphane inşa edilmiştir. O dönemde 8000'e yakın eser içeren bu kütüphanede daha sonraki yıllarda içinde tefsir, fıkıh, din ilimleri ve dil alanları dâhil sayısı yaklaşık 100.000 yazılı esere ulaşmıştır.¹¹⁴

Orijinal kütüphane camiinin minberinin yanındaki geniş bir bölmede olmak üzere merkezi bir konumda yer almıştır. 1897'de resmi olarak Ezher Kütüphanesi olarak adlandırılan merkezi bir depo kurulmuş, kitaplar yeniden bir araya getirilmiş ve kataloglanmıştır. Ezher kütüphanesi koleksiyonu, sayısız nadir el yazması da dâhil olmak üzere birkaç yüz bin cilt içerecek şekilde sürekli olarak gelişmiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ Âşur, sf. 60.

¹¹¹ Muhammed Abdullah İnan, *Tarihü'l-câmii'l-ezher*, Müessesetü'l-Hanci, Kahire, 1958, sf. 298.

¹¹² A.g.e., sf. 298.

¹¹³ A.g.e., sf. 299.

¹¹⁴ A.g.e., sf. 299.

¹¹⁵ David H. Stam, *International Dictionary of Library Histories*, Routledge, Londra, 2001, sf. 112.

Günümüzde kütüphane, 99.062 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan bazıları ise 8. yüzyıla kadar uzanan en değerli el yazmalarıdır ve sayıları 595.668'dir.¹¹⁶

El-Ezher Üniversitesi bünyesinde hazırlanan Mecelletü'ül-Ezher (Ezher Dergisi) ise bu kurumun en önemli yayınlarından biri olarak sayılmıştır.

Câmiu'l-Ezher Yüksek Konseyi üyesi Abdülazîz Muhammed Bek'in 1926 yılında Ezher'in üstlendiği misyonu ve dolayısıyla İslâm davetini her yere ulaştıracak bir derginin çıkarılması yolundaki talebinden birkaç yıl sonra Muhammed el-Ahmedî ez-Zevâhirî'nin Ezher şeyhliğine getirilmesinin ardından konu tekrar gündeme getirilmiş ve 29 Mayıs 1930 tarihinde Nûrû'l-İslâm adıyla bir derginin yayımlanmasına başlanmış, derginin adı üç yıl sonra Mecelletü'l-Ezher olarak değiştirilmiştir. Derginin amaçları ilk sayısında şöyle açıklanmıştır: İslâmî gerçekleri yaymak, dinin esas ve ahkâmına dair ileri sürülen bazı eleştirileri cevaplandırmak, Hz. Peygamber'in sünnetini uydurma hadislerden ayıklamak, İslâm büyüklerinin hayat hikâyelerini yazmak, İslâm'ı çirkin göstermeye yönelik her türlü teşebbüsü önlemek.¹¹⁷

Mecelletü'l Ezher, El-Ezher Üniversitesi İslam Araştırmaları Topluluğu tarafından aylık İslami dergi adı altında çıkarılan bir yayın olmuştur. Dergide her ay el-Ezher Şeyhi Ahmed el-Tayyib'in konuşmasının yanı sıra, medeniyet, ümmet iradesi, Kur'ân-ı Kerim'de ahiret ve yaz aylarında oluşabilecek hastalıklara karşı önlemler gibi birçok konu hakkında yazılar yazılmaktadır.¹¹⁸

2.2. Kuruluşundan İtibaren Eğitim Sistemi ve Programları

İslam toplumlarında ibadet etmek için inşa edilen mescitler ve camiiler daima halkı bir arada tutan, ibadetlerin eda edilmesinin yanında birçok meselenin de istişare edildiği bir yer olarak kullanılmıştır.

Bu yapılar toplumsal meselelerin görüşüldüğü bir yer olmasının yanı sıra aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak da işlev görmüştür. Bu yapılarla mescitler ve camiiler halkla birlikte yaşayan kurumlar olmuştur.

El-Ezher Camii de Fâtımî Devleti tarafından 10. yy'da kurulduğunda yine aynı işleyiş devam etmiştir. Dini bilgilerin verildiği bu kurum inşa edilişinden itibaren gerek

¹¹⁶ Al-Azhar Mosque and University, Cairo, <http://www.sacred-destinations.com/egypt/cairo-al-azhar-university>, Erişim Tarihi: 25.06.2018

¹¹⁷ Muhammed Harb, **Mecelletü'l Ezher**, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2003, C. 28, s. 236.

¹¹⁸ Mecelletü'l Ezher, <http://www.azhar.eg/magazine/>, Erişim Tarihi: 13.07.2018

İslami gerekse dil, edebiyat ve bunlar gibi diğer ilimlerin öğretildiği bir merkez olma özelliğini taşımıştır.

El-Ezher’de verilen eğitimin en önemli ve meşhur özelliklerinden biri derslerin halkalar şeklinde işlenişi olmuştur. Ders halkaları yöntemi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden beri kullanılmıştır.

Öğrencilerin öğretici etrafında halka biçiminde oturması anlamına gelen bu ders halkaları sayesinde öğretilen konu birebir iletişim şeklinde olmuştur. Öğretim halkaları sırasında ders hocası bir kürsü veya minderin üzerine otururdu. Huzurda bulunanlar ise, bir ön cephe meydana getirirlerdi. Hoca bütün çevresine hâkim bir noktada olurdu. Her tabakanın belirli yerleri vardı.¹¹⁹

Hocanın asistanları ve özel misafirleri sağına otururlardı. Derse devamlı katılmayanlar için de halka içerisinde her zaman boşluk bırakılırdı. Dolayısıyla dersten istifade edenlerin sayısı yüksek tutulurdu.

Halka şeklindeki eğitim sayesinde müzakere ve dersin tekrarı daha kolay ve akılda kalıcı olmuştur. Yine bu metot sayesinde talebeler müderrise, işlenen ders hakkında soru sorabilme rahatlığına sahip olmuşlardır.

Eğer ders, elde edilmesi mümkün olan bir kitaptan verilecekse; talebenin o kitaptan bir örneği alıp, hoca dersi vermeden önce, ya tek başına, ya da ders arkadaşlarıyla birlikte onu okuması prensip haline gelmişti. Sonra hoca gelir, dersin konusu hakkında umumi bir fikir verir, arkasından da kitabı okumaya başlardı.¹²⁰

Müderris, bazen dersi soru sorarak işlerdi. Onların anlayış kabiliyetlerini yoklamak ve cevap vermekte güçlük çektikleri meseleleri bizzat kendisinin cevaplandırması maksadıyla talebelere bazı sorular yöneltirdi.¹²¹

Ders halkaları sistemi ile konu işlenirken bir yandan da öğretici dersi anlatırken yavaşlayarak öğrencilerin not tutması sağlanmıştır. Ayrıca öğretici bu bölümler hakkında şerh veya açıklamalarda bulunmuşsa bunlar da not edilmiştir. Bu yöntem sayesinde ders sırasında yapılan herhangi bir hatanın da düzeltilmesi mümkün olmuştur.

¹¹⁹ Çelebi, s. 309.

¹²⁰ A.g.e., s. 310.

¹²¹ A.g.e., s. 312

Dersin işlenişi sırasında öğrenciler, öğreticinin işlediği maddeler veya konular hakkında doğru ve düzgün bir biçimde not tutma imkânına sahip olduklarından bu notlar sayesinde birçok önemli yazılı kaynaklar oluşturmayı başarmışlardır.

Bu notlardan el yazması metinler oluşturulmuştur. Birçoğu basılarak ünlü kitaplar haline gelirken birçoğu ise günümüze kadar el yazması halinde kalmıştır.¹²²

İslami düşüncede yer alan hakikate, doğru, gerçek ve faydalı bilgiye ulaşma hedefi doğal olarak el-Ezher'in de ilim talebinde bulunanlar için verdiği hizmetle aynı yönde olmuştur. Bu bağlamda el-Ezher'in diğer eğitim kurumları arasında daima önder konumda olmasını sağlayan en önemli özelliklerinden biri de bu okulda şer'î ve aklî ilimlerin bir arada okutulması olmuştur.

El-Ezher'de eğitim yöntemi olarak dini ve fenni ilimlerin birlikte verilmesi Fâtımîler tarafından bu kurumun inşasından itibaren başlamıştır ve halen devam etmektedir. Dini ilimler kapsamında Kuran, hadis, tefsir, fıkıh, kelam gibi bölümler bulunurken aklî ilimler de ise mantık, edebiyat, matematik, dil gibi bölümler yer almıştır.

El-Ezher'in bu çift yönlü eğitim sistemi Fâtımî Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Fâtımîler'den sonra gelen Memlûkler, Eyyubiler, Osmanlılar ve modern dönem boyunca da bu gelişim çağın gereklilikleri nispetinde süregelmiştir.

Yine el-Ezher'de öğrenim gören bir öğrencinin eğitiminin başlangıcından itibaren okuyacağı dersleri ve kitapları tedricen bir eğitim yöntemiyle görmesi de başarıyı arttıran bir etken olmuştur. Ayrıca bu yöntem sayesinde talebe, kaynaksız veya delilsiz bir biçimde de eğitim görmemiş olmaktadır.

Büyük düşünür İbn Haldun'a göre meleke, yeti sahibi olma durumu da ancak bu şekilde bir eğitim sistematiğiyle gerçekleşmektedir. İbn Haldun'a göre herhangi bir ilimde bilgin olmak, o ilmi bütün dallarıyla kavramak ve elde etmek, ancak o ilmi anlayabilmek için gereken ilk bilgileri, o ilmin kaide ve kanunlarını ve o ilimde incelenmiş meseleleri kapsamlı bir şekilde bilmekle mümkündür. Herhangi bir ilimde bu hususlarda meleke kazanmadıkça o ilimle meşgul olan kimse onu iyice kavramış ve bilmiş sayılmaz.¹²³

¹²² el-Behî, s. 239.

¹²³ Safiye Erdoğan, **İbn Haldun'un Eğitim Anlayışı** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2002, s. 44.

Tüm bilgileri bir anda almak yerine kolaydan zora doğru, ya da o dersin gerektirdiği bir sıralamayla alması sayesinde el-Ezher’de öğrenim gören öğrenciler kapsamlı bir eğitim alma fırsatına sahip olmuşlardır. Bu tekrar ve sıralı eğitim sistemi sayesinde öğrenciler gerekli melekelerle sahip olmuşlardır.

Kuruluşundan itibaren İslam dünyasını gerek ilmi gerekse kültürel boyutta temsil eden el-Ezher Üniversitesi, sahip olduğu bu başarıyı bir yönüyle de hocaları sayesinde elde etmiştir. İslam’ın doğuşundan bu yana eğitimde öğrenci-öğretmen münasebetleri her zaman çok önemli bir yer tutmuştur. Müslümanlar, ilmi, ders veren hocalardan öğrenmeye bilhassa itina göstermişler ve talebenin, ilmi, tek başına kitaplardan almasına şiddetle karşı çıkmışlardır.¹²⁴

Bilginin, öğretmenin silahı olarak tek başına yeterli olamayacağını idrak etmeleri ve bilgiye, ayrıca eğitim tekniğinin de ilave edilmesi gerektiğini anlamaları, Müslümanların mefahiri arasındadır. Ancak bu sayededir ki, hoca, talebeyle tam randımanla öğretme, onun seviyesine inme ve onunla sevgi-saygı bağlarını kurma imkânı elde edebilir. Bu, talebenin kafası ile bilgi arasına kurulan bir köprü vazifesini görür.¹²⁵

Bu doğrultuda el-Ezher hocaları da anlatılan konunun öğrenciler tarafından anlaşılması için büyük gayret göstermişlerdir. Aynı şekilde öğrenciler de ders hocalarına daima itaatte bulunmuş ve saygı duymuşlardır. Bu durum özellikle günümüzde beyin fırtınası adı verilen öğretim tekniği açısından önem taşımıştır. Ezher’in ilk dönemlerinde ders hocaları bir fikri veya konuyu ortaya atıp karşılıklı fikir alışverişini metodu sayesinde öğrencilerin ders hakkındaki görüşlerini geliştirmeye yönelik bir yöntem üzerinde durmuşlardır.

El-Ezher’in ilk dönemlerinde eğitim düzenli ve belli bir sistem üzerine kurulmamıştı. Okula giriş ve mezuniyet süreleri net değildi. Genel anlamda el-Ezher’de eğitim üç basamak şeklinde ayrılmıştır. Mustafa Kırkız, el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim isimli makalesinde bu basamakları aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

1. İlk etapta öğrenci heceleme, okuma ve yazmayı öğrenirdi. Ayrıca öğrendiklerinin üzerine uygulama yapabilmesi için tedrici olarak önce bir cüz Kur’an’ı

¹²⁴ Çelebi, s. 163.

¹²⁵ Çelebi, s. 164.

ezberler, onu yazmak suretiyle öğrendiklerini uyguladıktan sonra ikinci bir cüzü ezberlerdi. Bu şekilde Kuran'ın tamamını bitirirdi. Öğrenci bu dönemi iki veya üç sene içinde tamamlayabiliyordu. Bu merhale bittiğinde kişi okuma-yazmayı öğrenmiş ve Kuran'ı da ezberlemiş oluyordu.

2. Hocanın gözetiminde kompozisyon, kolaydan zora doğru öğretilirken, diğer taraftan fasih Arapçayı konuşuyor ve anlıyor olmasına dikkat edilirdi. Özellikle Kuran'dan okuduğu veya dinlediği ayetleri anlamasına bakılırdı. Aynı zamanda öğrenci, ezberleyip anlamını öğrendiği Kuran'ı hayatında uygulamaya çalışırdı. Genelde öğrenci ikinci merhaleyi on iki yaşlarında bitirmiş olurdu.

3. Üçüncü devre, alet ve İslami ilimlerin okunmasıyla başlar ve fen ilimleriyle bitirilirdi. Bu dönem lise ve yüksekokul seviyesinde olmasına rağmen, diploma verilmez ve devlette herhangi bir vazifeye sahip olunmazdı. Her şey onun kişisel çabasına bağlıydı. Öğrenci kendi isteğine bağlı olarak kendisini yeterli gördüğü zaman, el-Ezher camisine veya başka bir mekânın köşesine çekilip ders vermeye başlardı. Öğrenciler onun derslerini beğenip takdirlerine şayan olduysa hocalarından icazet alır, aynı yerde veya başka bir mekânda tedrisata devam ederdi.¹²⁶

2.2.1. Eğitim Kanunları ve Üniversite İdarecileri

Fâtımîlerden başlayıp modern zamana kadar devam eden eğitim süreci her yeni idare ve dönem altında bazı değişikliklere ve eklemelere uğrasa da genel itibariyle el-Ezher'in klasik eğitim yöntemi devam etmiştir. El-Ezher'in idaresi ve eğitim sistemi açısından yapılan en büyük değişiklikler Fransız İhtilali sonrası Mısır'da uygulanan tecditler ile olmuştur.

Böylece üniversite, tarihinde iki önemli dönem yaşamıştır. Birinci dönem, ilk kuruluşundan Fransızların Mısır'ı istilasına kadarki zamanı kapsamaktadır. Bu dönemde hocaların öngördükleri metotlar uygulanır ve camiin dört bir yanında farklı âlimler ve farklı ders halkalarında tedrisat yapılırdı. İkincisi ise 1865'den bu güne kadar devam ederek gelen dönemdir.¹²⁷

¹²⁶ Kırkız, s. 171.

¹²⁷ Kırkız, s. 172.

Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasının ardından özellikle Mehmet Ali Paşa döneminde başlayan yenilikçi hareketler el-Ezher'in eğitim programında uygulamaya geçmiştir. Dolayısıyla 1872'den başlayarak değişim için aşağıdaki kanunlar çıkartılmıştır. Yine Mustafa Kırkız, el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim isimli makalesinde bu kanunları aşağıdaki şekilde sıralandırmıştır:

İsmail el-Hıdeyvî döneminde el-Ezherle ilgili ilk değişim, 1872 senesinde “‘Âlimiyyet Diploması”nın verilmesinin kabul edilmesidir.

Daha sonra;

1875 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesinde Eğitimi Yürütme’ kanunu,

1885 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversite Öğrencilerin Sayısının Kayıt Altına Alınması’ kanunu,

1888 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Eğitim Sınavı’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversite Yönetimi Oluşturması’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘Ezher Üniversitesinde Öğretim Üyesi Olmak İsteyenlerin Sınava Tabi Tutulması’ kanunu,

1895 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi Kadrolarının Dağıtılması’ kanunu,

1896 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi’nde Görevli Olan Hocaların Resmi İlim Elbisesi’ kanunu,

1896 tarihinde çıkartılan ‘el-Ezher Üniversitesi’ kanunu,

1908 senesinde Mısır'ın ilk, orta, lise ve yüksekokullarında okutulan müfredat programını ve yabancı dillerin tedrisatını düzenleyen kanun. (Ancak bu kanun 1960'de Şeyh Mahmûd eş-Şaltût döneminde uygulanmaya koyulmuştur.)

1911 yılında Şeyh Selim el-Beşerî'nin döneminde her dört mezhebe göre sorumlu birer âlim ve her okula sorumlu bir idare meclisi atanması kanunu,

1930'da üç tane farklı fakültenin kurulması kanunları çıkarılmıştır. O güne kadar el-Ezher Üniversitesi halktan kopuk kültürel bir tedirginlik içinde yaşamaktayken, bu kanunlarla el-Ezher istikrara kavuşturularak halkın sıkıntılarına cevap verecek bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.

1936'da el-Ezher'de okutulan derslerin tafsilatlı bir şekilde belirlenmesi kanunu çıkarıldı. 1961'de Şeyh Mahmûd eş-Şaltût çıkartılan kanunla üniversitede köklü reformlar yapmıştır. Bu kanunun ardından el-Ezher'e yeni fakülteler ve bölümler eklenmiştir.¹²⁸

1872 – 1961 yılları arasında yapılan bu tecdit kanunları genel itibariyle eğitim programı değişiklikleri içerikli olmuştur. Farklı zaman aralıklarıyla yapılan yenilikçi kanunlara dikkat edildiğinde bazı idareciler tarafından desteklenirken bazı idareciler tarafından da desteklenmemiştir. Ayrıca gerekli görüldüğü zaman bu kanunlar halen yenilenebilmektedir.

El-Ezher Camii Fâtımî Devleti tarafından kurulduğunda ilk olarak bir ibadethane maksadıyla inşa edildiğinden, dini günlerde okunan vaazlar Ezher vaizi tarafından verilmekteydi.

Makrîzî bu konuda Fâtımî Devleti tarihçilerinden “El-Ezher Camii Hatîbi” hakkında çeşitli bilgiler aktarmıştır. Buna göre İbn Tatvîr, Fâtımî Halifeliği tarafından kutlanan 6 doğum gününde El-Ezher Camii vaizinin halifenin emriyle vaazı yerine getirdiğini nakletmiştir. Bu doğum günleri; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğumu, Emîru'l Mu'minîn Ali b. Ebî Tâlib'in doğumu, çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in doğumu, eşi Seyyide Fâtımatüz-Zehra'nın doğumu ve o dönem mevcut olan halifenin doğumu şeklinde olmuştur.¹²⁹

Bu sebeple kuruluşundan itibaren el-Ezher'in başında olan kişi tarihsel süreç içerisinde hutbe ve vaaz vermekle başlayan görevine zamanın getirdiği şartlar ve koşullar sebebiyle çeşitli sorumluluklar alarak devam etmiştir. El-Ezher Üniversitesi İslami bir kurum olarak kurulmuş olduğundan kurumun başındaki kişiye “şeyh” unvanı verilmiştir. El-Ezher Şeyhi, okul kararlarını almakla ve gerekli düzenlemeleri uygulamakla görevlendirilmiştir.

¹²⁸ Kırkız, s. 175-177.

¹²⁹ Muhammed Abdulmün'im Hafâcî, **el-Ezher fi-Elfi 'Âmin**, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Azhariyye, Kahire, 1987, C. 1, s. 225.

Bugün el-Ezher Şeyhi büyük âlimler topluluğundan, aşağıdaki koşulları sağlayanlar arasından seçilmektedir:

1. En az 45 yaşında olmak,
2. Dindarlık ve takvasıyla geçmişi ve bugünüyle tanınmış olmak,
3. En az 15 yıllık uluslararası geçerliliği olan bir diplomaya sahip olmak,
4. El-Ezher Camii fakültelerinden birinde en az 5 sene eğitim vermiş olmak,
5. 1911 tarihli 10 sayılı kanuna göre yükseköğretim komisyonunda çalışmış olmak,
6. Mısır Müftüsü olarak görev yapmış olmak,
7. Yüksek Şeriat Mahkemesi'nde üye olmuş olmak.¹³⁰

Ayrıca tarihi aralıklarla ve mezheplerine göre bazı el-Ezher şeyhleri aşağıdaki gibidir:

1. Şeyh Muhammed Abdullah el-Haraşi, Mâlikî, 1101 h. / 1690 m.
2. Şeyh İbrahim b. Muhammed b. Şehabeddin el-Bermâvî, Şafii, 1101 – 1106 h. / 1690 – 1694 m.
3. Şeyh Abdullah el-Şarkâvî, Şafii, 1208 – 1227 h. / 1793 – 1812 m.
4. Şeyh Muhammed el-Mehdî el-Abbâsî, Hanefî, 1287 – 1299 h. / 1875 – 1882 m.
5. Şeyh Selim el-Beşerî, Mâlikî, 1317 – 1320 h. / 1900 – 1904 m.
6. Şeyh Mustafa Abdurrezzak, 1945 – 1947 m.
7. Şeyh Abdulmecid Selim, 1950 – 1951 m.
8. Şeyh Mahmud Şaltût, Hanefi, 1958 – 1963 m.
9. Muhammed Seyyid Tantâvî, Şafii, 1996 – 2010 m.
10. Ahmed el-Tayyib, Mâlikî, 2010 m.¹³¹

¹³⁰ Hafâcî, s. 234.

¹³¹ Âşûr, s.320-329.

2.2.2. El-Ezher'e Başvuru ve Kabul Şartları

El-Ezher, kendi bünyesinde 5 yıllık ilkokulu, 3 yıllık ortaokulu, 3 yıllık liseyi ve üniversite eğitimini bulandıran geniş çaplı bir öğretim sistemine sahip olmuş bir kurumdur.

Son dönemde Ezher'e kayıt ve kabul işlemlerinde bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin önceden Türkiye'de İmam Hatip Lisesi mezunu bir Türk genci, sınavsız El Ezher'de okuyabilirken, artık bu mümkün olmamaktadır. El Ezher'e girmeden önce, dini eğitim ağırlıklı bir liseden mezun olursa da, mutlaka sınava tabi tutulmaktadır. Ayrıca lise diplomasının (eğer Arapça değilse) Arapçaya çevrilmesi gerekmekte, öğrenciler buldukları ülkeden kayıt işlemlerini ve diğer resmi işlemleri yaptırabilmektedirler.¹³²

Üniversite yabancı uyruklu öğrencilerin ücretsiz olarak okutabileceği bölümler şunlardır.¹³³

- Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi
- Usulu'd-Din Fakültesi (Türkiye'deki İlahiyat Fakültesi'nin benzeri)
- İslam Hukuku Fakültesi
- Hukuk fakültesi
- Davet fakültesi

El Ezher'de "hangi bölümde okumak daha iyidir?" sorusuna ise yanıt bulmak güçtür. Çünkü bir bölüm Ezher'in en iyisi olabilirken, başka bir bölüm, farklı bir ilde son sırada yer alabilmektedir. Bu yüzden Mısır genelinde daha çok bölümlerin sıralaması yapılmaktadır.

Türkiye'den giden İmam Hatip Lisesi mezunu öğrenciler ise genellikle, "Arapça ve İslami İlimler sahasında Mısır'daki en kaliteli eğitime sahip" olan Kahire'deki "Daru'l-Ulûm Bölümü" nde okumayı tercih etmektedirler.¹³⁴

Öte yandan El Ezher'e başvuruda bulunurken, eğer dini eğitim veren bir liseden mezun değilse öğrenci, düz lise mezunu ise veya hiç mezun olamamışsa, sistem aynıdır.

¹³² <http://www.haber7.com/yazarlar/talha-eker/753304-misirda-egitim-2>, Erişim Tarihi: 05.10.2018

¹³³ A.g.k.

¹³⁴ <http://kahire.meb.gov.tr/egitim.htm>, Erişim:10.10.2018

Öğrenciler mutlaka seviye tespit sınavına girmektedirler. Yapılan sınavdan sonra, öğrencinin düzeyi, ilkokuldan lise son sınıfa kadar hangi sınıfa uygun görülürse, o düzeyde eğitim almaya başlar.

Eğitim-öğrenim süresince, Ortaokul 2. Sınıf ve lise 2. Sınıflarını bitirenler, yılsonunda “Müsabakat” denilen Ortaokul 3. Sınıf ve Lise 3. Sınıf konularını içeren bir sınava girmektedirler. Bunda başarılı oldukları takdirde, Ortaokul 3’ü bitirmeden liseye, Lise 3’ü bitirmeden üniversiteye başlanabilmektedir. Bu sınavlara da sadece zayıfı olmayan ve alt dönemden ders bırakmayan öğrenciler alınmaktadır.¹³⁵

2.3. Günümüzde Mısır’da Eğitim ve El-Ezher’in Durumu

Dünya üzerinde birçok ülkede eğitim sistemi ile ilgili sorunlar devam etmektedir. Öyle ki, bu sorunların çoğu küresel iken, çoğu da yerel olabilmektedir. Örneğin İslam ülkelerinde son zamanlarda eğitim sisteminin ihtiyaçları tam olarak karşılayıp karşılayamadığı, birçok eğitimci tarafından tartışma konusu olmuştur.

Mısır, İslamiyet’in kabulünden önce de, sonra da eğitim-öğretim konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir ülkedir. Her ne kadar İslamiyet’in kabulüyle eğitim konusunda birçok atılım yapılmış olsa da, zamanla verilen eğitimin çok yeterli olamadığı gözlemlenmiştir. Birçok yabancı ülkeye din âlimi ve ilim insanı gönderen Mısır’daki eğitim yapısı, eski sistemin gölgesinde kalmış, bu da beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Bu sorunların bazılarını şöyle sıralanabilir:

- Öğretici kişilerden kaynaklı sorunlar,
- Öğrencilerden kaynaklanan sorunlar,
- Eğitim-Öğretim programlarındaki sorunlar,
- Okulda var olan sorunlar,
- Maddi imkânsızlıklar.

Eğitimdeki asıl meselenin, birçok ülkede başı çeken “ezbercilik” olduğunu söylemek, yanlış olmaz. Mısır’daki 1952 yılında yapılan cumhuriyet devriminden sonra

¹³⁵ A.g.k.

el-Ezher’de de köklü birtakım değişiklikler yapılmış ancak 1961’den sonra önemli sayılabilecek bir değişiklik yapılmamıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde yavaş yavaş siyasi otoritenin el-Ezher’in yetkilerini kendilerine devretmeleriyle “bazı ümitlerin yeşerdiği” bilinmektedir.¹³⁶

Önceki yıllarda uygulanan sistem, o dönem için yeterli olabilir. Fakat hızla gelişen teknolojiyle uyum sağlamak, eğitimde bunu doğru ve yerinde kullanabilmek gerekir. Ayrıca her geçen gün bu gelişmelere eş olarak yeni bilim dalları da ortaya çıkmaktadır ki bu da beraberinde yeni bazı yaklaşımlara olanak verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Batı’daki eğitim sisteminin daha verimli olmasının sebebi, eğitime ayrılan sermayedir. Mısır’da geçmiş dönemde %3.4 olan eğitim bütçesi, bugün sadece %6’lara kadar çıkabilmiştir. Bu da gerek el-Ezher’in, gerekse diğer eğitim kurumlarının gelişmesi için yeterli olmamaktadır.¹³⁷

Neticede “El Ezher ve ona bağlı diğer kurumlar, izledikleri tutumlarda büyük ölçüde Mısır kamuoyu ve bu kamuoyunun taleplerinden kopuk olmamışlardır. Ancak kurum halen hem idari hem de mali olarak Devlet İdare Kurumu’na bağlıdır. Bu nedenle de geliştirdiği tavırların tam olarak devlet politikalarından bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.”¹³⁸

¹³⁶ Çolak, a.g.e., s.146-147

¹³⁷ Nathan J. Brown, “El Ezher Fi Hukbeti Ma Ba’de’s-Sevra”, Carnegie Endowment, 2011, s. 6

¹³⁸ Brown, a.g.e., s.6-9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-EZHER'İN İSLAM DÜNYASI'NDAKİ ÖNEMİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

3.1. Bir Üniversite Olarak Mısır'da El-Ezher

Yaklaşık olarak beş bin yıllık bir mirasın tarihçisi olan Mısır, dünyanın en köklü ve büyük uygarlıklarının yaşamış olduğu bir ülkedir. Coğrafi olarak bakıldığında Akdeniz'e kıyısı olan, Arap yarımadasına Sina ile bağlanan, Afrika'nın kuzeydoğusundaki bu ülkenin komşuları, Libya, Sudan, İsrail ve Suudi Arabistan'dır.

Ülkenin güneyi ve batısı çöllerle kaplı olduğu için, diğer ülkelerden daha farklı bir coğrafyaya sahip olduğu söylenebilir.¹³⁹ Bunların yanı sıra Nil Nehri ve Süveyş Kanalı'nın Mısır'da bulunması, bu ülkeyi Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun önemli ülkeleri arasına sokmaktadır.

Bin yıllık geçmişi olan, dünyanın ilk üniversiteleri arasında yer alan el-Ezher de bu ülkenin sınırları içinde bulunmaktadır.

Çalışmanın ana konusu, el-Ezher olduğu için, Mısır ile ilgili bu kısa bilgileri hatırladıktan sonra, Mısır'ın diğer jeopolitik, siyasi, demografik ayrıntılara girmeden, öncelikle el-Ezher'in tarihçesine kısaca değinilecektir.

Mısır toprakları farklı ve köklü uygarlıklara ve devletlere uzun yıllar ev sahipliği yapmış bir coğrafyadadır. Bu devletlerden biri, ilk İslam devletlerinden olan Fâtimîler, diğerleri de Eyyübîleri, Memlûkler, Hidivler ve Osmanlılar'dır.

Fatimîler Devletinin kuruluşu, fikir olarak İsmailiyye mezhebine dayanmaktadır.

Şii kökenli olan Fatimiler (her ne kadar Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın soyundan geldikleri ileri sürülse de, bununla ilgili kesin bir kanıt yoktur), Mısır'ı aldıktan bir sene

¹³⁹ Central Intelligence Agency, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>, Erişim Tarihi: 03.07.2018

sonra, Ezher Cami'sinin yapımına başlamışlar, iki sene sonra tamamlamışlar ve bu camiye kendilerinin Şii propaganda ve eğitim merkezi haline getirmişlerdir.¹⁴⁰

909-1171 yılları arasında hüküm süren Fâtimî Devleti, Abbasilerle çekişme halinde olmuş, halifelik makamını kullanmalarına rağmen, fethettikleri topraklardaki halkın çoğunluğu Sünni olduğu için, hüküm sürdükleri dönem boyunca, hep iç karışıklıklarla karşı karşıya kalmışlardır.

Halk Sünni yapısını korusa da, el-Ezher Medresesi'nde yetiştirdikleri Şii âlimlerle, Hindistan, Etiyopya, bazı İtalya kıyıları gibi bölgelerde de etkili olmayı amaçlamışlardır¹⁴¹. Ancak Fâtimîler, 1171'de Haçlılarla işbirliği yapmış, bunun ardından Selahaddin Eyyûbi önderliğinde Eyyûbiler tarafından Mısır'ın fethedilmesiyle yıkılmıştır¹⁴².

Mısır toprakları ve Ezher, Fâtimîlerden sonra Eyyûbilere ev sahipliği yapmıştır. el-Ezher, Eyyûbilerin eline geçtikten sonra, "ehl-i sünnet" in eğitim merkezi haline gelmiş, çok sayıda âlim yetiştirmeye devam edilmiştir¹⁴³.

Haçlılara karşı da önemli mücadeleler veren Eyyûbiler, Sünniliğin yayılmasında da rol oynamış; Kur'ân ilimlerini öğretmek için "Dâr-ul-Kurrâlar", hadîs ilimlerinin öğrenilmesi için "Dâr-ul-Hadîsler" ve fen ilimleri için de "Dâr-ül-Hendeseler" in açmışlardır.¹⁴⁴

Ancak, zamanla Eyyûbiler döneminde Ezher'e verilen önem, bazı kesintilere uğramıştır. Bazı kaynaklarda bu dönemde çeşitli sebeplerden ötürü Cuma

¹⁴⁰ Aydın Çelik, "Fatimiler Devleti'nde Türkler", *Türkler/IV*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s.381

¹⁴¹ Nihat Yazılıtaş, "Fâtimî Devleti'nde Türkler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Ankara, 2003, s.27-28.

¹⁴² Nihat Yazılıtaş, "Fatimi Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi, Sayı: 18, Ankara, 2005, s.190.

¹⁴³ Abdulhalim Oflaz, "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Iğdır, Nisan 2016, s.38.

¹⁴⁴ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Türkiye Dışı Türk Tarihi Eyyubiler*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, s.2, <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/2305>, Erişim:03.07.2018

namazının kılınmasının yasaklandığı; camideki parlak ve değerli tezyinatların da söküldüğü bilgisi yer almaktadır.¹⁴⁵

Eyyûbilerin 1252’de Memlûkler tarafından yıkılmasıyla da, Ezher, eski görkemine kavuşmuş, özellikle I. Baybars zamanında epey önem verilmiştir.

Memlûk hükümetinin yönetiminde ehl-i sünnet eğitimler vermeyi sürdürmüş; Memlûkler itibariyle de Ezher, bütün ilimlerin öğretildiği bir üniversite hâlini almıştır. Bu dönemden itibaren de misyonuna hep devam etmiştir.¹⁴⁶

Öte yandan Yavuz Sultan Selim’in Müslüman dünyasının lideri olmayı istemesi, Baharat Yolu’nun önemi sebebiyle Mısır’a da hâkim olma amacı, Osmanlıları Mısır bölgesine doğru getirmiştir. Memlûklerin Osmanlı Devleti tarafından Mercidabık Savaşı ile (1516) yenilgiye uğraması sonucu Filistin ve Suriye bölgeleri Osmanlıların eline geçmiş, bu da Mısır’ın fethine zemin hazırlamıştır.

Ertesi yıl yapılan (1517) Ridaniye Savaşı ile Memlûkler ağır bir yenilgiye uğramış, Memluk Devleti yıkılmış ve Mısır toprakları ile hilafet, Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. Böylelikle Yavuz, “halifelik” unvanı alan ilk Osmanlı padişahı olmuş, ancak Osmanlılarda halifelik makamı kullanılmamıştır.¹⁴⁷

Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine giren Mısır, Kavalalı Mehmet Ali Paşanın isyanı ile “özerk” bir yapı halini almıştır¹⁴⁸.

Mısır toprakları ve Baharat Yolu’nun Osmanlıların eline geçmesiyle, el-Ezher de Osmanlı hükümetine tabi olmuştur. Osmanlılar, el-Ezher’e büyük önem vermişler, uğradığı tahribatı onarıp, üniversiteyi yenilemişler, “Icnetü’l-fetvâ” olarak adlandırılan

¹⁴⁵ Osman Gürbüz, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (TAED), Sayı:48, Ankara, 2012, s.387-388.

¹⁴⁶ Kürşat Solak, "Memlûk Devleti Ve Kuzey Anadolu", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-2012, s.110.

¹⁴⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.47-48

¹⁴⁸ Kemal Karpat, **Osmanlı’da Değişim ve Modernleşme**, (Çev.Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.434.

kütüphane tahsis edilmiştir.¹⁴⁹ (Bu yapılar, günümüzde de mevcuttur). Çok sayıda âlim ve din adamı yetiştirilmesine Osmanlı hükümetinin de katkısı büyük olmuştur.¹⁵⁰

Ancak Osmanlı'nın 1878-1908 yılları arasında süren “Parçalanma Dönemi” sürecinden Mısır da etkilenmiştir. Bu dönemde 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır konum ve stratejik anlamda daha önemli hale gelmiş, dolayısıyla Hindistan'a giden yol kısalmıştır. İngiltere, Hindistan Deniz Yolu için Mısır'ı önemli bulmuş, bu yüzden de Mısır'ı ele geçirmeyi hedeflemiştir.¹⁵¹

O dönem Mısır valisi olan Hidiv İsmail Paşa, bölgedeki ekonomiyi yönetmekte zorlandığı için, İngiltere ve Fransa'dan borç almış, ancak geri ödenememiştir. Süveyş tahvilleri, İngiltere'ye satılmıştır. Bu da, İngiliz ve Fransızların Mısır'ın iç işlerine karışmalarına sebep olmuştur. 1882 yılında, çıkan bir isyanı sebep gösteren İngiltere, “kendi tüccarlarının haklarını korumayı” öne sürerek, Mısır'ı işgal etmiştir.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti, İngilizleri Mısır'dan çıkaracak askeri kuvvete sahip olmadığı için, 1885 yılında II. Abdülhamit İngiltere ile antlaşmaya varmıştır. Bu antlaşmaya göre, “Osmanlı ve İngiliz hükümetlerine ait yüksek komiserlerin, Mısır yönetiminde olup, Hidiv İsmail Paşa'ya yardım etmeleri ve İngiltere'nin Mısır'ın hukuken Osmanlıya ait olduğunu kabul etmesi” karara bağlanmıştır. Aslında Osmanlılar, bu antlaşma ile sadece “görünüşte” hukuken Mısır'ın sahibidir.¹⁵²

1914 senesinde I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlılar, İngilizlerin karşısında yer almışlar; İngiliz hükümeti de Mısır'ı kısmen kendisine bağlayıp, Osmanlılar ile ilişkisini kesmiştir. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile de Osmanlı Devleti, resmen Sudan ve Mısır'ı kaybettiğini kabul etmiştir.¹⁵³

¹⁴⁹ Ortaylı, s.50

¹⁵⁰ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması”, Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 18, Yaz 2016, s.17-18.

¹⁵¹ Alkan, s.19-20.

¹⁵² Hayrettin Pınar, “Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bâbîâlî ve Hidiv İsmail”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 63, Güz 2012, s.159-161.

¹⁵³ Ali Ulvi Özdemir, “Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013, s.171.

1922’de Britanya’dan “tek taraflı” olarak bağımsızlığını ilan eden Mısır’da 1953 yılına kadar krallık yönetimi hüküm sürmüştü, ancak bu dönem hem siyasi, hem de halk açısından oldukça sancılı geçmiştir.¹⁵⁴

Osmanlılar’dan ülkedeki krallık dönemine kadar uzanan tüm bu tarihi süreç, Ezher’in gelişimini ve yapısını da etkilemiştir. İngilizler, Mısır topraklarını işgal etmeden önce, Ezher halen Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan bir yapıdır.

Özellikle 1871 senesinden itibaren, farklı sebepler ve amaçlar güdülerek, “Ezher Reformları” yapılmıştır. Bu yenilikler arasında en önemlilerinden ilki, Ezher’in yalnızca dini eğitim veren bir okul olmasının ötesine geçmesidir.¹⁵⁵

1961’de Cemal Abdünnasır hükümetinde alınan kararlar doğrultusunda, Ezher’e çağdaş eğitim sistemi getirilmiştir. Böylece 1961’e kadar din ve Arapça dili eğitimi veren Ezher, artık mühendislik, ziraat ve tıp alanlarında da bölümler açılmıştır. Bunun yanı sıra kız öğrencilerin de okula gitmesi için, ayrı fakülteler kurulmuş; lisans, lisansüstü ve doktora eğitimleri tüm bu sistemin içinde yer almıştır.¹⁵⁶

Ezher Üniversitesi’nin Fâtîmîlerden günümüze uzanan yapısında, ilk kuruluş amacının Şii mezhebinin öğretilmesi olduğu açıktır ve bu anlamda önemli bir misyon da yüklenmiştir. Bu misyon Eyyûbîlerden itibaren Şiiliğin değil; Sünniliğin öğretilmesini esas alan bir yaklaşım izlemiştir.

Ezher, bunu yaparken, geçirdiği değişikliklere rağmen, “Kur’an naslarına muhalefet eden, dinin temellerinden şüphe duyan veya bu temelleri eleştiren, Allah’ın göndermiş olduğu peygamberlerden birini veya Hz. Peygamber’in sahabelerini yalanlayan aşırı kimseler haricinde yüzyıllardır Müslümanların tekfir edilmesine dair yönlendirilmede bulunmamıştır”.¹⁵⁷

Diğer adı “Câmiatül Ezher” olan kurum; gerek hocaları, gerekse öğrencileri ile bir bütün olarak, asırlardır bu yapılarını korumuşlar, “itikadi ve fihhi mezhepler”

¹⁵⁴ Ortaylı, a.g.e., s.52.

¹⁵⁵ Mustafa Ergün, “**Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır’da Eğitimin Batılılaşması**”, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt:16, Sayı: 3, Kırşehir, Aralık 2015, s.279.

¹⁵⁶ Kırkız, s.167-189, s.172-173.

¹⁵⁷ Kırkız, a.g.k., s.174.

konularında doğru bilgiyi vermek için çaba sarf etmişlerdir. Doğrunun yanında olmak istedikleri için de, “aşırılık, taraftarlık” gibi durumlardan kendilerini uzak tutmaya özen göstermişlerdir.¹⁵⁸

Buradan hareketle Ezher’in gerek İslam ülkeleri üzerinde, gerekse dünyadaki diğer ülkeler üzerinde etkisi büyük ve önemlidir. Özellikle İslam ilimleri ile ilgili uluslar arası üne sahiptir; oldukça da güçlü konuma gelmiş ve etkinliğe sahip olmuştur. Mısır hükümeti de, sahip olduğu konumdan dolayı, Ezher’e ayrı bir değer ve önem vermektedir.

3.1.1. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce El-Ezher Uleması ve Osmanlı İlişkileri

Tarihsel süreçte değerlendirildiğinde, Osmanlı eğitim sistemindeki “medrese” gibi okullar geçmişte var olan okul modellerinden etkilenmiştir. Osmanlıdaki medreseler, aslında 11.yüzyıla gelindiğinde, İslam dünyasının birçok bölgesinde yayılan geleneksel medrese modeline özgü nitelikler taşıyan eğitim kurumlarıdır.¹⁵⁹ “Medrese, Devletin siyasi ve dinî eğiliminin olduğu gibi, ahalinin Sünnî İslam anlayışının da şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.”¹⁶⁰

971 yılında inşa edilen Ezher Camii’nde kendisini göstermeye başlayan Mısır eğitim sistemi, Osmanlıdaki eğitim yapısı üzerinde etkili olmuştur. Öncelikle Ezher ve Osmanlı arasındaki manevi ve ilmi bağlar, Osmanlıların Mısır’ı fethinden öncesine dayanır. Çünkü, Ezher, 1299’da kurulan Osmanlı Devleti’nden daha eski ve bilinen bir kurumdur. Uzun süre İslam âleminde Sünnî İslam kültürünün merkezi olmuş, farklı yerlerden Müslüman öğrencileri bünyesine alarak yetiştirmiştir.¹⁶¹

Ezher, bu konuyla öne çıktığı için, Osmanlı’nın ilk döneminde, Osmanlı tebaasından çok fazla sayıda öğrencinin ve âlimin Ezher’e gidip, eğitim aldığı bilinmektedir. Bu âlimlerden örnek olarak “Şeyh Davud el-Kayserî” verilebilir. Kendisi 1350’li yıllarda Ezher’de “tefsir, hadis ve usul” alanında eğitim görüp, Osmanlı

¹⁵⁸ Zekeriyya Güler, “Mısır’da Akademik Çevre İle İlgili Bazı Tesbitler”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, Konya, 1996, s. 20.

¹⁵⁹ Zeki Salih Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı ve Din Eğitimi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993, s.202

¹⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “El-Hayatu'd-dîniyyetu ve'l-fikriyyetu fi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Târîh ve hadâra, Moderatör:Ekmelettin İhsanoğlu, Tercüme: Salih Saadavî, Ircica, İstanbul, 1999, C 1, s. 159

¹⁶¹ Güler, a.g.k., s.21

sınırlarındaki Kayseri'ye dönerek, bu ilmine devam etmiş, daha sonra da Osmanlılardaki ilk medrese olan İznik Medresesinin ilk müderrisi olmuştur. Diğer isimler arasında Birinci Beyazıt devrinden “Şeyh Abdurrahman bin Ali”, “Molla Alâeddin”, “Molla Ahmedî”, “Şeyh Bedrettin” ve “Molla Hacı Paşa” sayılabilir.¹⁶²

Sultan Mehmet Çelebi döneminden “Molla Kara Yakup”, “Molla Muhyiddin Kafiyeci”, Fatih Sultan Mehmet zamanından ise “Molla Hasan Çelebi bin Mehmed Şah Fenârî”, İkinci Bayezid döneminden Mısır'a giden “Molla Arap”ı vermek mümkündür.

Bütün bu âlimler, hem İslamî ilimler, hem de diğer dil ilimlerinde büyük yol kat etmiş, hatta bir kısmı, Ezher'in tedaris halkalarının başına geçip tefsir, hadis, felsefe, mantık, beyan ve nahiv gibi ilimlerde ders vermişlerdir. Bu Osmanlı âlimlerine örnek olarak da büyük bilgin “Ekmeluddin el-Bâbertî”, “İbnü'l-Hümâm es-Sîvâsî”, “Molla Şemseddin Fenârî” söylenebilir.¹⁶³

“Osmanlı âlimlerinden bazıları, Mısır'da farklı alanlarda da ünlenmişlerdir. Bunlara örnek olarak Osmanlı tabibi Hacı Paşa (Ö. 1417) verilebilir. Kendisi Mısır'da öğrenimini tamamladıktan sonra orada mantık ilmini tedaris ederek "Mantıkçı" lakabıyla ün kazanmış; tıp öğrenimini bitirdikten sonra da Kahire'de bulunan Mansûra Kalavûn Darüşşifa'sında Başhekim olarak görev yapmıştır. Bir diğer Osmanlı âlimi, ‘Süleymanki’ lakabıyla şöhret bulan Süleyman bin Ali el-Karamânî'dir. Kendisi, Osmanlı medreselerinde eğitim aldıktan sonra Sultan İkinci Beyazıt döneminde Mısır'da Abbasiye Medresesinde müderris olmuş, daha sonra yargı kurumunda çalışmıştır.”¹⁶⁴

Tüm bu bilgiler, Osmanlı Devleti ile Mısır arasında, bir yanda Ezher Camii ve kurumu, diğer tarafta Osmanlı Medrese kurumu olmak üzere çok erken bir döneme ait ilmî ilişkilerin derinliğini göstermektedir. Ancak dikkat edilirse, ilim alan Osmanlı âlimlerinin çoğu Osmanlı topraklarında eğitimlerine devam etmiş ve Osmanlı'ya hizmet için kullanmışlardır.

¹⁶² Kenan Yakupoğlu, “Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, İstanbul, ss.81-82.

¹⁶³ Yakupoğlu, a.g.k., s.83

¹⁶⁴ Güler, a.g.k., ss.23-24

Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethi ise bu ilişkilere daha farklı bir anlam kazandırmıştır.

3.1.2. Osmanlı Hâkimiyetinde Osmanlı – El-Ezher İlişkileri

3.1.2.1. Yavuz Sultan Selim Dönemi

Her ne kadar Mısır'da Türklerin hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim ile bilinse de, aslında Mısır topraklarında ilk egemen olan dokuzuncu yüzyılda Tolunoğulları'dır (868-905). 14. yüzyıla gelindiğinde, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi, ülkenin o dönemdeki kaderini değiştirmiştir. Mısır ve Osmanlı devletleri, artık sadece İslami anlamda değil, siyasi, askeri, idari ve sosyal anlamda da birlikteliğe kavuşmuştur. Bunun neticesinde Osmanlıların Mısır topraklarında bıraktığı maddi, manevi ve kültürel izlerin çoğu halen varlığını sürdürmektedir.¹⁶⁵

Osmanlıların bilhassa Kahire'de yaptığı cami, medrese, saray, han, hamam gibi birçok yapı, halen günümüzde de ayaktaadır.

Yavuz Sultan Selim dönemine tekrar bakılacak olursa, el-Ezher ve Osmanlılar arasında önemli ilişkiler olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Yavuz, Mısır'da idareyi tamamen egemenliği altına aldıktan sonra, “el-Ezher Camii'ne giderek teberrük niyetiyle namaz kıldığı, hatta Mısır'da kıldığı son cumayı da burada eda ettiği, kendisine muhalif olanlardan bu camiye gelenleri affettiği”¹⁶⁶ bilinmektedir. “Yavuz Sultan Selim, Mısır'da kaldığı sekiz ay boyunca el-Ezher'de imamlık yapmış ve bu kuruma nakdi hibede bulunmuştur. Diğer taraftan Osmanlı valileri el-Ezher'in genişlemesine ve tamiratına büyük önem vermişler; ona bağlı olarak iki medrese daha inşa etmişlerdir”.¹⁶⁷

Osmanlıların Mısır'a hâkim olmasıyla, “İslam Medeniyetinin geleneksel hamisi Mısır ile, bu medeniyetin yeni hamisi Osmanlı Devleti arasındaki ilmî iletişim daha da

¹⁶⁵ İsmail Parlatır, “Kahire, Ayn Şems Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları”, *Türk Dili*, Temmuz 2002, Cilt: LXXXIV, Sayı: 607, ss. 296-297.

¹⁶⁶ İhsanoğlu, a.g.e., s. 47-48

¹⁶⁷ Parlatır, a.g.k.,s. 298

güçlenmiştir”.¹⁶⁸ Yavuz Sultan Selim, Ezherli hekimlerden biri olan Şeyh el-Kavsunî'yi refakatine alıp saray tabiplerinden biri olarak görevlendirmiştir. Bu önemli hekim vefat ettiğinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Beyazıt'ın tedavisini de vefat eden hekimin oğlu Mahmud üstlenmiş, genç şehzadeyi iyileştirmiştir. Yine Hekim Mahmud'un, Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun yıllar muzdarip olduğu Nikris (gut) hastalığının acılarından da kurtardığı bilinmektedir. Bu başarıları sayesinde Kanuni'nin vefatına kadar sarayda önemli bir yere sahibi olmuştur.¹⁶⁹

3.1.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi

Kanuni döneminde, el-Ezher'den Kur'ân-ı Kerîm öğretmesi için Şeyh Ahmed el-Mısırî İstanbul'a davet edilmiştir. Bu zat, “1597'ye kadar Eyüp Sultan Camii'nde Kur'an öğretmeye devam etmiştir. Şeyh Ahmed'in geliştirdiği bu kıraat tarzı 1591 yılından itibaren ‘İslambul Tarzı’ olarak bilinmeye başlamıştır.”¹⁷⁰

Osmanlıların, Ezher'e karşı hep derin bir saygı ve sevgi duyduğu bilinmektedir. Çünkü bu kurum, Fâtımî Devleti'nin yıkılmasından sonra, Osmanlıların resmi mezhepleri olan Sünnî ilimlerin merkezi haline gelmiş; dolayısıyla Ezher ve Ezher çalışanları, âlimleri, Osmanlı'nın gözünde önem arz etmiştir.

Mısır Osmanlı idaresi altına girdikten sonra, Osmanlılar, Ezher'deki ilmî tedrisata müfredat açısından fazla karışmamışlar ve bir kısıtlama uygulamamışlardır. Ayrıca Osmanlılar, bu kurumda Mısır'ın idarecisi olmalarına rağmen, Osmanlıcanın ders dili olarak okutulması veya kurumun iç işleyişinde değişiklik yapılması gibi konularda müdahale etmemişlerdir.¹⁷¹ Elbette ki bunda, Osmanlıların fethettikleri yerlerdeki halkların hayatlarında köklü değişiklikler yapmama anlayışı etkili olmuştur. Fethedilen topraklar, Osmanlı egemenliğiyle çatışmayacak şekilde alıştıkları sistemlerle yönetilmeye devam ettiğinden, Ezher de, bu siyasetten yararlanmışır.

¹⁶⁸ Aznavur Demirpolat Ve Gürsoy Akça, “Osmanlı Toplumunda Devlet Ve Ulema”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:13, Sayı:38, Kış 2009, s.5

¹⁶⁹ Sadullah Gülten, “Kanuni'nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayezid”, Ordu Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, Aralık 2012, Ordu, s.197-198

¹⁷⁰ Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014 ss.140-142

¹⁷¹ Demirpolat ve Akça, a.g.k., s.6

“Ezher uleması öğrencilerine verecekleri ders müfredatı ve araştırma konularının seçiminde özgür olmuş; derslerde okutulacak kitapların seçimine de karışılmamış, devlet Ezher üzerinde hiçbir kontrol, denetim veya yönlendirme siyaseti takip etmemiştir.”¹⁷²

Bu konuyu teyit eden gerçeklerden biri de “Osmanlı Devletinin Mısır'ı yönettiği dönem boyunca bir Türk âlimini dahi Ezher Şeyhi makamına tayin etmemesi, bu makamı Mısırlı âlimlere bırakmasıdır.”¹⁷³ Dolayısıyla Osmanlı âlimleri hiçbir şekilde Mısırlı âlimler ile bir rekabete girmemiştir. Başka bir deyişle Osmanlı hükümeti, Ezher Şeyhi olacak kişinin seçimini yine Ezher ulemasına bırakmıştır. Bunun en açık örneği ise, Osmanlı hâkimiyeti süresince Hanefiliğe mensup tek bir Ezher Şeyhinin bile görev yapmamış olmasıdır. Bu dönemde göreve gelen Ezher şeyhleri Malikî ve Şafî mezheplerinin mensuplarından olmuştur.¹⁷⁴

Ezher, Osmanlılarda saygın bir konumda olduğu için Osmanlı medreseleri ve Ezher Camii arasında da bir rekabet söz konusu olmamıştır. Hatta bu iki kurum birbirini destekleyen ilişkiler içinde olmuştur. Ezher, Osmanlı medreselerinden daha eski ve köklü bir kurum olduğu için, Mısır'ın da resmi mescidi konumunda olmuştur. Üniversite eğitimi verdiği için de, diğer mescit ve eğitim kurumlarından üstün hale gelmiştir.¹⁷⁵

Örneğin Ezher öğrencileri, tefsir ilminde Zemahşerî ve Kadı Beydavî'nin tefsirlerini okumakta iken, Hadis ilminde, *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Müslim*'i okumuşlardır. Hanefî fıkında *Hidâye* ve *Metnu'l-Kudûrî*'yi; Kelam ve Akaid ilminde, *Nesefî Akaidi* ve Teftezânî şerhi ile, Azduddîn el-Eycî'nin *Mevâkıf* adlı eserlerini, lügat ilminde İbni Mâlik'in *Elfiyye*, İbni Hâcib'in *Kâfiye* adlı eserlerini, belagat ilminde, el-Sekâkî'nin *Miftâh*, Mantık'ta Ebhurî'nin *İsâgûcî*, Kettânî'nin *Şemsiyye*, Ermevî'nin *Matâli* adlı eserlerini, felsefede yine Ebhurî'nin *Hidâye*, sarf ilminde *Merâhu'l-ervâh*'ı

¹⁷² Yakupğöğlü, a.g.k., s. 84

¹⁷³ Yakupğöğlü, a.g.k., s. 85.

¹⁷⁴ Parlatur, a.g.k., s. 299

¹⁷⁵ İhsanoğlu, a.g.e., ss. 51-52

okumuşlardır. Bunlar, Osmanlı Medreselerinde farklı seviyelerde öğrenim gören öğrencilerin okudukları kitapların neredeyse aynısıdır.¹⁷⁶

Osmanlı'nın Arapçaya verdiği önem de aslında Ezher ile olan bağdan kaynaklanmaktadır. Osmanlı medreselerinde Arapça etkisinin olması, o dönemde verilen eğitimin temel amacının, Müslüman topluma dini tüm yönleriyle öğretmek olmasıdır. Çünkü bir yerde İslam'daki fıkıh konusunda derin bilgiye sahip olmanın ve söz konusun kaynaklardan faydalanabilmenin yolu, çok iyi Arapça bilmekten geçmektedir. Bu yüzden Osmanlı'nın hâkim olduğu yıllarda Mısır'da ne Türkçe etkili olamamıştır.¹⁷⁷

3.1.2.3. 19. yy. ve Sonrası

Türk hâkimiyetindeki Mısır'da 1800'lü yıllara gelindiğinde, Osmanlı etkisi, Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa dönemi ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Hatta Mehmet Ali Paşa'nın akrabalarının 1805'ten 1952'ye kadar bu topraklarda olması, Mısır'da ciddi şekilde Türk etkisini devam ettirmiştir. Giyim kuşam, yemek kültürü, sanat gibi eğitim de Mısır'da Türklerin etkili olduğu alanlardan biri olmuştur. Böylelikle bu bağlamda "Osmanlı-Mısır" etkileşimi doğmuştur.¹⁷⁸

Mısır, aynı zamanda Türk Bulak Matbaası'na da ev sahipliği yaptığı için, "Milli Kütüphane, Kahire Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve muhtelif üniversitelerin kütüphaneleri, Mısır Milli Arşivi" gibi yerlerde Türkçe yazma eserlerin bulunmasını sağlamıştır.¹⁷⁹

Bu yüzden bu dönemde el-Ezher, tüm Müslümanlar için çok önemli bir merkez olmayı yine başarmıştır. Başka ülkelerden İslam âlimleri, buraya giderek ders vermeye başlamışlardır.

Osmanlı döneminde Mısır'da kısa süre de olsa Fransızların idaresi de söz konusu olmuştur. Bu dönemde General Kléber öldürülmüştür. Ardından baş gösteren karışıklık

¹⁷⁶ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, ss. 284-290

¹⁷⁷ Hazer, a.g.k., s. 291

¹⁷⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA, İstanbul, 2006, s.24-25

¹⁷⁹ Parlatur, a.g.e., s. 298

sonrasında Fransızlar buradan ayrılmak durumunda kalmıştır. Daha sonra “Büyük Muhammed Ali’nin Mısır’a vali olmasıyla eğitimde köklü bazı değişikliklere gidilmiş ve çağa hitap edecek şekilde Rufa‘a et-Tahtâvî sorumluluğunda yüz kadar öğrenci tıp ve bir kısmı da mühendislik tahsil için Avrupa’ya gönderilmiştir.”¹⁸⁰

Fransızların ülkeden çıkmasından sonra el-Ezher, eğitim öğretimde aşağıdaki hükümleri uygulamaya koymuştur:¹⁸¹

- “1872 senesinde âlimlik diplomasının (Şehadetu’l-‘Âlimiyye) birinci, ikinci ve üçüncü derece şeklinde verilmesinin kararlaştırılması”.

- “1911 senesinde el-Ezher’deki eğitim ve öğretimin birkaç merhaleye bölünmesi ve her merhale için belli bir düzen ve müfredat oluşturup okutulması”

Avrupa’dan dönen öğrenciler, yeniliklerle gelmiş olsa da, bu durum ulemaya yansımamıştır. Dolayısıyla dönemin siyasileriyle el-Ezher’in yetkilileri arasında zamana uyum sağlama konusunda bazı yeniliklerin yapılması için birtakım adımlar atılmıştır.

Bunlardan biri, İsmail Paşa döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen reformların, daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasına yönelik olmuştur. Eğitimdeki değişim, siyaset ve ekonomideki gelişmelerle bağlantılıdır.¹⁸² İsmail Paşa vali olduğunda, Mısır’daki askeri temelde olan eğitim sisteminin kemikleşmiş yapısını kırabilmek için, Mehmet Ali Paşa döneminde Savaş Bakanlığı’na bağlı olan eğitim kurumlarının, ayrı bir yerden idare edilmesi kararını çıkartmış ve Okullar Bakanlığı’nı kurduğunu, Bakanlığa da teknik ve askeri okulların açılması için yetki vermiştir.¹⁸³

“Eğitim sisteminin merkezileşmesi girişimi ile artık büyük şehirlerdeki ve taşradaki eğitim kurumları aracılığıyla Mısırlı kitlelere sınırları ve kuralları belirli yeni bir toplumsal düzen içerisinde yaşamının yolları öğretilecektir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki disipline edici iktidar mekanizmasının içeriğinin ve biçiminin değiştiğine, merkezi iktidarın bir anlamda ‘modern yurttaş’ yaratmaya yöneldiğine işaret eder”.¹⁸⁴ Bu eğitim

¹⁸⁰ Kamil Çolak, **Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)**, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya, Sayı: 50. (2008-II), s.145

¹⁸¹ Parlatur, a.g.k., ss. 298-299

¹⁸² Çolak, a.g.k., s.146

¹⁸³ Pınar, ss. 160-161

¹⁸⁴ Hoda A. Yousef, “Reassessing Egypt’s Dual System of Education under Ismail: Growing „Ilm and Shifting Ground in Egypt’s First Educational Journal, Rawdat al-Madaris, 1870-1877,” International Journal of Middle East, No. 40 (2008), ss. 109-110

reformu sayesinde, ilerleyen dönemde yeni bir Mısırlı entelektüel kuşak da ortaya çıkmıştır.

Tüm bu yenilik döneminde el-Ezher de Osmanlı kararlarından etkilenmiş; el-Ezher'in sadece "İslami öğreti odaklı eğitim" anlayışını biraz olsun kırabilmek için, el-Ezher öğrencilerinin çoğuna Dâr'ul Ulum'da eğitim vermeye başlanmıştır. Böylelikle eskiye oranla daha seküler bir eğitim sistemi gerçekleşmiş olacaktır.¹⁸⁵

Tüm bu bilgiler ışığında özetlemek gerekirse 1300'lü yıllardan 1800'lü yıllara kadar Ezher-Osmanlı bağları kuvvetli bir şekilde artmış, Osmanlı ilk dönemlerinde ciddi boyutta Ezher etkisini hissetmiş, hatta bunu medrese eğitimlerine de yansıtmıştır. Gerek yararlanılan eğitim sistemi, gerekse büyük âlimlerin yetiştirilmesinde önemi olan Ezher'in Osmanlı eğitim sistemi içinde yeri yadsınamaz. Ne zaman Osmanlılarda reform hareketleri yapılmaya başlandığında, o dönemde Ezher'de bazı eksik yanların olduğu da fark edilmiştir.

Ancak son dönemlere bakılacak olduğunda, Ezher'in Osmanlı üzerinde değil, Osmanlı'nın Ezher ve Mısır üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir.

3.2. İslam Dünyası'nda El-Ezher Üniversitesi'nin İlmî Konumu

El Ezher üniversitesi, Fâtımîler'den sonra Şii'lik öğretilerine yer vermemiş, Hanbelî mezhebine ait nüfus da fazla olmadığı için, uzun yıllar Sünnî rektörlerin başkanlık ettiği bir kurum olmuştur.

Mısır'daki eğitim sistemine göre, Orta Çağ'da Ezher'in başındaki rektör konumundaki kişi, "nazır" olarak adlandırılmaktadır. İslam dinindeki her mezhebe göre öğretimi düzenleyen dört dekana da "şeyh" ya da "nakib" ismi verilmektedir. Ezher'de bir yılda üç ay tatil yapılmakta ve dini bayramlarda da ders işlenmemektedir¹⁸⁶.

XIV. yüzyılda Osmanlı bilim adamlarının birçoğu Ezher'de öğrenim görmüş fakat XV. Yüzyıl itibarıyla Osmanlılarda üniversite seviyesinde medreseler açıldıktan

¹⁸⁵ Karpaz, s. 434.

¹⁸⁶ Güler, ag.e., s.21.

sonra, İslam âleminde birçok öğrenci, Ayasofya, Beyazıt, Süleymaniye medreselerinde eğitim görmeye başlamışlardır.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirdiğinde, kendisi Ezher'deki eğitimlere katılmış, dersleri dinlemiş, öğrencilere ve hocalara para dağıtmıştır. Osmanlı Devleti, Ezher'in gelirinin artırılması için, vakıfların sayısını fazlalaştırmışlardır. Ancak bu durum, Ezher'in "bir eyalet üniversitesi" haline gelmesine engel olamamıştır.¹⁸⁷

Ezher'deki ilmi bağlamdaki ilerleme, 19. ve 20. yüzyıl başlarında yapılan reform ve yenilikçi hareketler ile sağlanmıştır. Yapılan bu ıslahat hareketleri, İslam dünyasında da büyük yankı uyandırmıştır.

Yapılan değişiklik kısaca şöyle özetlenebilir: El-Ezher'in yüzyıllardan beri devam eden eğitim sisteminde yeniliklerin yapılmasına karar verilmiş; ıslah çalışmalarına Cemalettin Afgani'nin ünlü öğrencisi Şeyh Muhammet Abduh önyak olmuştur.

15 Aralık 1890 tarihinde çıkarılan bir yasa ile yenilik yapılmasına karar verilmiş ve üniversite bünyesine yeni bilim dalları dâhil edilmiştir. 1911 yılında çıkarılan yasayla, "Ezher'e bağlı her enstitüde birer idare heyeti kurulduğu gibi, bütün üniversite için de Meclisü'l-Ezheri'l-A'lâ adı ile büyük senato" oluşturulmuştur.¹⁸⁸

Üniversitenin genel olarak yapılanma şeklini bilmekte fayda vardır:

1930 senesindeki düzenleme ile Ezher'in çatısı altındaki ilk ve orta öğretim kurumlarına da iyileştirme getirilmiştir. Ayrıca Ezher Üniversitesi'ne öğrenci hazırlayan Mısır şehrinin yedi ayrı bölgesinde dokuz yıllık okullar açılmıştır.

Dört senelik öğrenimi olan bu okullar bitirildikten sonra, Ezher'e gidilebilmektedir. Bu okullarda "Arap Dili ve Tarihi" (Arabiyyat) , "İslam Hukuku (Fıkhiyyat)" ve "İslam Felsefesi (Kelamiyyat)" okutulmaktadır.

¹⁸⁷ Kırkız, a.g.e., s. 174.

¹⁸⁸ Bedrettin Çetiner, "Arap Âleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ,Sayı:7-8-9-10, İstanbul, 1995, s. 346.

Tüm bu bölümler, modern bilimlerle de okunabilmektedir. Bu bölümleri bitirenler, iki ve dört yıllık olmak üzere Ezher'deki doktora programlarına devam edebilmektedirler.

Kız öğrencilerin okuduğu “dini tedrisat” yapan ayrı bir fakülte de bulunmaktadır. Üniversite, sürekli olarak bilim yayınları yapan kurum; düşüncelerini “Nû-ru'l-İslâm” gazetesi ile yaymaktadır.¹⁸⁹

Bu yapılanma Ezher'deki öğretim şekline bir süreliğine de olsa nefes aldırılmış; ancak daha sonra lisede okutulan derslerin sayısının fazla olması şikâyete sebep olmuştur. Ders sayısının fazla olması, öğrencilerin gördükleri dersin üzerinde düşünme fırsatını kaybetmelerine sebep olmaktadır. Bu sebeple de üniversite, zamanla daha çağdaş bazı ilerlemelere imza atabilmiştir.¹⁹⁰

Burada dört yıl doktora okuyanlara “üstat”; Ezher Üniversitesi rektörüne ise “Şeyhu'l-Ezher” denmektedir. Şeyhül Ezher'in tüm Mısır'da nüfuzu oldukça yüksek ve saygınlığı fazladır. Ayrıca üniversitenin otuz profesörden oluşturulmuş bir senatosu da vardır ve bu yapılanmanın da hem Mısır hem de İslam dünyası için önemi hayli büyüktür.¹⁹¹

Ezher, kurulduğu zamandan bugüne kadar çok fazla siyâsî, idarî, fikrî çalışmalara sahne olmuş; değerli İslâm âlimlerinin yetiştiği, belli konuların danışıldığı, fikir alındığı ve yürütüldüğü köklü bir kuruluş halini almıştır.¹⁹²

Eğitim sistemi sayesinde İslam âleminde meşhur olan el-Ezher Üniversitesi'nin şöhreti Mısır dışına da çıkmıştır. Öyle ki Sultan Abdülhamit ve daha sonra Sultan Reşat döneminde Bediüzzaman Said Nursi tarafından Medresetüzzehra isimli, el-Ezher benzeri bir eğitim kurumu inşa edilmek istenmiştir. Akli ve nakli ilimlerin verilmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca bu eğitim projesiyle “marifet (öğretilenlerin bilgiye dönüşmesi), sanat (meslek sahibi olma) ve ittifak (doğruya sorgulayıcı bir şekilde ulaşma)” üçlüsünün dönemin eğitim sistemindeki yetersizliği gidermesi hedeflenmiştir.

¹⁸⁹ Kırkız, a.g.e., s. 175-176.

¹⁹⁰ Nurullah Çakmaktaş, **Mısırda Selefi Hareket**, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19.

¹⁹¹ Çetiner, a.g.e., s. 347

¹⁹² Çakmaktaş, a.g.e, s. 21

Van'ın Edremit ilçesinde kurulmak istenen bu Darülfünûn 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle gerçekleştirilememiştir.¹⁹³

Günümüzde 115 farklı ülkeden Müslüman öğrenciye eğitim veren dünyanın en büyük üniversitelerinden biridir. Ancak, üniversite yapısında artık tıp, mühendislik gibi bölümler de olduğu için, bu durum, her öğrencinin dini tedrisat aldığı anlamına gelmemektedir.

Diğer taraftan Müslümanların vakıf üniversitesi olduğu için, yabancı ülkeden oraya giden Müslüman öğrencilerin orada dini ilimler içerikli fakültelerde parasız okuma hakkına sahip oldukları, yasayla belirlenmiştir.

Mısırlı olmayan Müslümanlardan diğer sosyal bilimler, fen ve sağlık bilimlerinde eğitim görmek isteyen öğrenciler ise belli bir harç ödeme karşılığında okuyabilmektedirler. Diğer taraftan Mısırlı olup Müslüman olmayan bir öğrencinin sosyal ve siyasal durumu ne olursa olsun, el-Ezher Üniversitesi'nde okuması kanunla yasaklanmıştır".¹⁹⁴

Günümüzde diğer bölümlerde de eğitim verdiği için, bu her öğrencinin dini tedrisat aldığı anlamına gelmemektedir.

Bugün, El Ezher'in bünyesinde 58 ayrı fakülte bulunmaktadır. Çünkü erkek ve kızlar, ayrı yerlerde eğitim gördüğü için, bu durum, fakülte sayısını fazlaştırmıştır.

Benzer ayrılık yalnızca dini ve sosyal alanlarda değil; fen ve sağlık bilimlerinde de devam etmiştir. El-Ezher üniversitesine girebilmek için, ona bağlı olan lise veya dengi okuldan mezun olma şartı aranmaktadır.¹⁹⁵ Hatta el-Ezher'e girebilmenin öncelikli şartlarından biri de, öğrencilerin "Kurân-ı Kerîm hafızlığı" bilmeleri gerektirir.

¹⁹³ Medresetüzzehra Projesi, <https://www.yenisafak.com/hayat/bediuzzamanin-egitim-modeli-medresetuzzehra-2477494>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

¹⁹⁴ Mustafa KIRKIZ, "El-Ezher Özelinde Klasik Ve Modern Eğitim", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2014 ss. 167 -189.

¹⁹⁵ M.C. Neill, "Islam In Egyptian Education: Grades K-12", Religious Education: The Official Journal Of The Religious Education Association. Vol:101, ss. 493-494.

Üniversite tarafından öğrencinin hafızlık durumu, mezun oluncaya kadar takip edilmektedir. Yine Mısır'daki tüm şehirlerde el-Ezher'e bağlı ilk ve orta öğretim okulu bulunmaktadır.¹⁹⁶ Bunun bu kadar yaygın olması da, İslami değer ve eğitime ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

3.2.1. İslam Dünyası'nda El-Ezher Üniversitesi'nin Yeri ve Önemi

Mısır, jeopolitik konumu, stratejik önemi, sahip olduğu verimli topraklar gibi sebeplerden dolayı, birçok ülkenin ilgisini çekmektedir. Batılılar, Mısır "padişahın en zengin arazisi" ifadesini kullanmaktadır. Köklü bir geçmişinin olması, birçok uygarlığa ev sahipliği yapması, Mısır'ı Arap dünyasında İslami otorite anlamında da lider olma isteği uyandırmıştır.¹⁹⁷

"Arap Dünyası'nın kalbi" şeklinde nitelendirilen Mısır, İslamiyet ile erken dönemde tanışmış ve ilk zamanlardan itibaren hem Arap dünyasının, hem de İslam âleminin kültürel ve düşüncel hafızası olma özelliğini sürdürmüştür.¹⁹⁸

Özellikle son dönemde, İslam dünyasında ortaya çıkan birçok fikir akımının merkezi Mısır'dır. Düşünsel bağlamda Müslümanlar için oldukça önemli olan "İslamcılık" fikrinin de geliştiği merkezlerden biri bu ülkedir.¹⁹⁹

1924 yılında halifeliğin kaldırılmasının ardından, İslam dünyasındaki hareketliliği sürdürmek amacıyla birçok İslami düşünce şeklinin ana vatanı olmuştur. Bu yönüyle Mısır, İslam âleminde en çok düşünce hareketinin olduğu ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu fikir akımlarının oluşmasında da, Mısır'daki köklü üniversite El-Ezher'in ve onun yetiştirdiği âlimlerin rolü büyüktür.²⁰⁰

Mısır, tarih boyunca dini konum anlamında kendisinden söz edilen bir devlet olmuştur. Eski Mısır'daki Firavunlar dönemi, İskenderiye'de ortaya çıkan Kıpti hareketi ve Hristiyanlık, Mısır topraklarındaki dini değişime örnek verilebilir. Bunlardan en önemlilerinden biri de, Fâtımîlerin kurduğu ve Osmanlıların Mısır'ı fethettikten sonra hilafetin ve üniversitenin de bir süre Osmanlı hâkimiyetinde olan el-Ezher'dir.²⁰¹

¹⁹⁶ Çakmaktaş, a.g.e., s. 23.

¹⁹⁷ Burhanettin Duran, Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti; Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri", Türk Dış Politika Yıllığı, 2011, s. 58.

¹⁹⁸ Duran, a.g.e., s. 59

¹⁹⁹ Çakmaktaş, a.g.e., s. 24

²⁰⁰ Duran, a.g.e., s. 60-61

²⁰¹ Güler, a.g.e., s. 21

El-Ezher, köklü yapısı ve İslam âlimi yetiştirmesi sebebiyle, gerek dinler tarihinde, gerekse dini konum anlamında Mısır’da belirleyici bir kurum haline gelmiştir. Mısır’da ciddi bir fikri hareketliliğini sağlayan en önemli unsurların başında, ülkede çok katı bir mezhepçi anlayışın olmamasından kaynaklanır.

Mısır’ın çoğunluğunun Sünnilerden oluşması; İslami düşüncede akımlarının gelişmesine olanak vermiştir.

Çünkü el-Ezher, sadece normal öğretim veren bir okul değil; İslam dini eğitimi verdiğinden ve “İslam Üniversitesi” olarak anıldığı için de, Mısır’da etkin olan bir kuruluştur.

Okutulan dersler, yetiştirilen İslam dini âlimleri ve Eyyûbilerden itibaren Sünni üniversitesi olarak kabul görmesi, hem Mısır hem de tüm İslam devletleri arasında İslam âlemine öncülük eden, rehberlik eden kurum olmasını sağlamıştır.

Mısır’daki bütün din görevlileri, vaizler ve imamların, dünyadaki Sünni Müslümanların birçoğu için dini otorite görülmektedir. Bu yüzden el-Ezher’in zaman zaman kamuoyuna ya da Mısır halkına yaptığı görüş ve önerileri son derece önem taşımaktadır.

Geçmişten günümüze bakıldığında Ezher’in kuruluş amacının Mısır’ın resmi mezhebini yaymak, bu alanda “dâîler”* yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır.²⁰²

Ezher Üniversitesi’nin bir üst basamağı ise Ezher Şeyhliği’dir; bu yüzden de Sünni Müslümanlar üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Ezher’in modern anlamda üniversite haline gelmesi, 1930’lu yılları bulsa da, dini otorite olma özelliğini, Ezher, genellikle yitirmemiştir. Mısır’daki tüm camilere seçilecek imamların Ezher tarafından onaylanması koşulu getirilmesi, yitirilmeyen otorite yapısına örnek verilebilir.²⁰³

“Ezher ve ona bağlı kurumlar, günümüzde Kahire’nin kentsel alanı içinde çok sayıda dini mekân ve ağların geniş bir yapılandırma temsil etmektedir. Kahire’nin yaşayan İslam mirasının önemli bir parçası olan Ezher, bünyesinde tarihi bir camiyi barındırmakta olup, düzenli olarak dini ve eğitsel işlevlerini yerine getirirken uygun

*dâî Arapça kökenli bir sözcük olup dua eden anlamına gelmektedir.

²⁰² Yaşar Çağbayır, **Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 329.

²⁰³ Çağbayır, a.g.e., s. 330.

zamanlarda da turistleri ağırlamaktadır. Ayrıca Ezher, Sünni Müslüman dünyasında dini bilginin iletiminde de önemli merkezlerden biridir.”²⁰⁴

Burada bahsedilmesi gereken diğer bir nokta ise el-Ezher Üniversitesi'nin yayınlamış olduğu fetvalardır. Dini otorite olarak nitelendirilen bu eğitim kurumunda kimi zaman görüş ayrılıkları oluşturan bazı fetvalar yayınlanmıştır.

Ezher'de özellikle son dönemde siyasi değişimlerle eş zamanlı olarak bazı fetvalar verilmiştir. Dönemin Ezher Şeyhi Muhammed Tantavi, İsrail'in Gazze üzerinde herhangi bir ambargo uygulamadığını dile getirmiştir. Buna bağlı olarak Mısır'ın Gazze ile olan sınırına yapmak istediği duvar için “caizdir” hükmünü vermiştir. Bu fetvanın akabinde Ezher İslami Araştırmalar komisyonu da Tantavi'yi desteklemiştir. Buna karşılık olarak el-Ezher'deki iki öğretim üyesi bu fetvanın haram olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

2013 yılında seçimle başa gelen Muhammed Mursi'nin askeri darbe sonucu aşağı indirilmesi ve yerine Abdülfettah es-Sisi'nin gelmesi noktasında dönemin el-Ezher Şeyhi'nin açıklaması da şaşkınlık oluşturmuştur. Sisi'den sonra ikinci bir konuşma yapan Ahmed et-Tayyib darbeye olan desteğini göstermiştir ve bu durum birçok Ezher âlimi tarafından kınanmasına sebep olmuştur. Et-Tayyib 25 Ocak Devrimi sırasında Hüsnü Mübarek'e karşı olan ayaklanmada da halkın gösterilere ve eylemlere katılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Et-Tayyib'in yapmış olduğu bu açıklamalar birçok entelektüel isim tarafından ihanet olarak algılanmıştır.²⁰⁶

Çeşitli dönemlerde el-Ezher tarafından yapılan bazı fetvaların hem Mısır hem de İslam âleminde yankı bulduğu görülmüştür. Bu durum el-Ezherin dini otorite olarak sayılmasını destekleyici bir etken olmuştur. Son dönemde yapılan fetvalar noktasında oluşan sorunlara karşılık sınırlama getirilmiştir. Mısır Medya Koordinasyonu, el-Ezher Üniversitesi ve Fetva Kurumu (Dâr el-İftâ) arasında yapılan anlaşmaya göre yalnızca 50

²⁰⁴ Güler, a.g.e.s. 20.

²⁰⁵ El-Ezher Şeyhinden İlginç Fetva, <https://www.timeturk.com/tr/2010/01/02/el-ezher-seyhinden-ilginç-fetva.html>, Erişim Tarihi: 17.08.2018

²⁰⁶ Darbe Ezher Şeyhi ile alimleri karşı karşıya getirdi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/darbe-ezher-seyhi-ile-alimleri-karsi-karsiya-getirdi/230961>, Erişim Tarihi: 17.08.2018

alime fetva verme yetkisi tanınmıştır. Bu 50 kişiden 30'u el-Ezher'den, 20'si ise Mısır Fetva Kurumun'dan âlimlerin olacağı belirtilmiştir.²⁰⁷

19. yy. sonları ve 20. yy. başında “İslam'da reform hareketlerinin tartışılması, Sünniliğin tekrar tanımlanmasıyla ilgili olarak Ezher ön plana çıkmıştır. Bu durum onu Arap dünyasında birçok kitle tarafından “Sünni İslam geleneğini radikal İslam'dan koruyan kurum” olarak algılanmasına sebep olmuştur. Ezher'in “ılımlı İslam” yaklaşımı, tüm İslam dünyası tarafından da bilinmeye başlanmıştır.²⁰⁸

Ayrıca, dini anlamda “otorite” olarak gözükmemesinin bir sebebi de, “20. Yüzyılda Müslüman coğrafyasının çeşitli sebeplerle geleneğinden koparıldığı bir dönemde, dini ilimlerin Ezher Üniversitesi'nde oluşturulmaya ve okutulmaya devam etmesidir”.²⁰⁹

Ezher Üniversitesi'nin idari yapısı incelendiğinde, en tepeden aşağı doğru “Ezher Şeyhliği, Ezher Müftülüğü, daha sonra İslami Araştırmalar Merkezi, Ezher Enstitüleri, Ezher Uleması Cephesi” yer almaktadır. Birçok İslam ülkesi ve Müslüman halk tarafından büyük saygı gören okul, uluslar arası anlamda da İslam ilimleri alanında güçlü bir merkez kabul edilmektedir.

Hem dini otoritesinin olması, hem de resmi bir kurum olması sebebiyle Ezher, ülkede çıkan birçok olayda soğukkanlı bir tavır sergilemiş, olaylara tedbirli yaklaşmaya çalışmıştır.²¹⁰

Ezher Şeyhliği'nden başka Mısır'da bir de onun kadar önemli olan Mısır Müftüsü vardır. Mısır Müftülüğü'nün başına genellikle Ezher Üniversitesi'nden biri getirilir ve Ezher Şeyhliği'nin altında bulunur.

²⁰⁷ Mısır'da fetva verme yetkisine sınırlama, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-fetva-verme-yetkisine-sinirlama/967747>, Erişim Tarihi: 17.08.2018

²⁰⁸ Mehmet Dalar, “Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı Ve Sisteme Etkisi”, Alternatif Politika, Özel Sayı 1, İstanbul, Kasım 2010, s. 50

²⁰⁹ Dalar, a.g.e., s. 52

²¹⁰ Ramazan Yıldırım ve Tanık Abdulcelil, “Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler Ve Medya”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Dergisi, Sayı:2, Ankara, Ocak 2012, s. 67-68

Öte yandan Ezher Şeyhi de, İslam dünyasına “Müslümanların halifesi” imiş gibi sunulmaktadır. Ezher Şeyhi'nin Araplar arasında kullanılan unvanı ise “İmamların en büyüğü” anlamına gelen “İmâmu'l-Ekber” dir.²¹¹

Aslında, bu tür ifadelerin, Sünni İslam dünyasının “en köklü dini yapılanması olması” nedeniyle Ezher'in yüzyıllar içinde oluşan otoriter imajından kaynaklanan söylemler olduğu söylenebilir. Çünkü İslâm âleminin içinde bulunduğu şartlar ve yapısı dâhilinde, Ezher Üniversitesi'nin “en büyük”, “en saygın” olduğunu söylemek, tartışmaya açık bir konudur.

Ezher için, tarihsel gelişim süreci sebebiyle “en köklü dini kurum” veya “Mısır'ın elindeki güçlü siyasi ve dini koz” nitelendirmesini yapmak daha uygun düşmektedir. Neticede Ezher şeyhlerinin ataması ve görevden alınması işlemleri, tek bir kişinin elindedir ve bu da, Ezher'in siyasi otorite karşısındaki bağımsızlığını zedelemektedir.

3.2.2. El-Ezher Üniversitesi'nin İslam Dünyası'ndaki Siyasi ve Toplumsal Konumu

Mısır'daki en eski ve yaygın topluluklardan biri olan “Müslüman Kardeşler Teşkilatı”, 1928 senesinde kurulmuştur. Günümüzde de İslam dünyasında etkili olan bu topluluk, genellikle Batı karşıtı söylemlerde bulunarak, kitleleri etkilemiştir.

Müslüman Kardeşler'in ideolojisi, “İslam dininin sosyal adalet boyutunun öne çıkarılması ve bunun uygulanması” fikrine dayanmaktadır. Mısır'da ülke içinde sürekli çatışmanın olmasının ve siyasi çalkantılı dönemin devam etmesinin iki önemli etmeni bulunmaktadır.²¹²

Bunlardan ilki “müesses rejim” ve diğeri de ona meydan okuyan Müslüman Kardeşler Teşkilatı'dır. Sünni gelenek içinde şekil alan Müslüman Kardeşler'in en

²¹¹ Duran, a.g.e., s. 63

²¹² Ertan Efeğil, “Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar”, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt:5, Sayı: 51, 2013, ss. 22-26.

belirgin özelliği, “geleneksel dini anlayışı modern zamanlara uyarlama”, ve “toplumsal reform” çalışmalarıdır.²¹³

İlerleyen yıllarda Mısır’da hem yönetim değişmiş, hem de muhalif başka gruplar da oluşmaya devam etmiştir. 1952’de yapılan askeri darbede, Cemal Abdülânâr ve Enver Sedat’ın öncülüğünde kurulan ‘Hür Subaylar’ örgütünün, Kral Faruk’u devirmelerinde önemli rolü vardır.

Monarşi sisteminin yıkılması, Mısır halkı tarafından sevinçle karşılanmış, Müslüman Kardeşler grubu bunu desteklemiştir.²¹⁴ Bu yıllarda Ezher Üniversitesi’ne bakıldığında Mısırlı asker yöneticilerin kontrolü altında tutulması dikkat çekmektedir.²¹⁵

Mısır, bölgedeki “büyük güç” olmayı istediği için, 1958’de Suriye ile birleşmiş; “Birleşik Arap Cumhuriyeti” adını almış, ancak bu sistemin ömrü kısa sürmüştür. 1961’de Suriye, Mısır’dan ayrılınca, Mısır tekrar Mısır Arap Cumhuriyeti adıyla devam etmiştir.²¹⁶

Ülkenin krallıktan cumhuriyet sistemine geçmesinde büyük değişiklikler olmamış; rejim daha çok “güvenlik merkezli” olarak varlığını sürdürmüştür. 1976’da “çok partili hayata geçiş”in ilk adımları atılmıştır. “Müslüman Kardeşler”, o dönemde resmi olmasa da, toplumun nabzını tutmaya bir şekilde devam etmişlerdir.²¹⁷

Mısır’daki çalkantılı siyaset yapısı, Hüsnü Mübarek’in iktidarda olduğu 1980-2011 yıllarında da değişmemiş; Mübarek, siyasal anlayış bağlamında yanlı bir demokratik anlayışı tercih etmiştir. Mübarek yıllarında hak ve özgürlükler konusunda değişiklik yapılmazken; devlet başkanının yetkileri epey genişletilmiştir. Tüm bunlar, demokratik siyasi yapıyı zedelemiştir.²¹⁸

Mısır halkının duygusal yapısı da birtakım İslami hareketlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle de düşünce yapısı ve politik ağırlığı olmayan birçok topluluk ortaya çıkmış ve bunlar kendilerine kolay bir biçimde taraftar bulabilmiştir.

²¹³ Cenap Çakmak, “Müslüman Kardeşler Sivil Toplum Kuruluşu Mu?”, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2007, ss. 73-74.

²¹⁴ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Birtane Karanakçı), İstanbul, 2017, ss. 32-34.

²¹⁵ Güçtürk, a.g.e., s.11

²¹⁶ Kennedy, a.g.e.,s.38

²¹⁷ Çakmak, a.g.e.,s.78

²¹⁸ Güçtürk, a.g.e., s.10.

Ayrıca birçok topluluğu yöneten kişinin siyasi pratiği veya deneyimi olmasa da, kendilerine kitleleri çekebilmişlerdir.²¹⁹

2010 senesinde Tunus'ta seyyar satıcılık yapan bir vatandaşın tezgâhına polislerin el koyması sebebiyle, öğrencinin kendisini yakmasıyla bir halk isyanı başlamış, diğer bölgelere ve ülkelere de yayılarak devam etmiştir. Bu isyanlardan en çok etkilenen ülkelerden biri de Mısır olmuştur.²²⁰

25 Ocak 2011 tarihinde Mısır'ın Tahrir Meydanında milyonlarca kişinin katılımıyla gerçekleşen, Batılıların "Arap Baharı" olarak andığı eylemlerle sonuçlanmıştır.

Siyasal iktidarına 1981'den beri aralıksız devam eden Hüsnü Mübarek, yetkilerini Mısır'ın yüksek askeri konseyine bırakmak durumunda kalmıştır.²²¹ Mısır'da tarihe geçen bu olaylardan sonra, siyasi hareketlilik, 2011'den bugüne yaşanmaya devam etmektedir.

2012 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış; seçimi Müslüman Kardeşler'in de destek verdiği Muhammed Mursi, "Mısır'ın ilk sivil lideri" olarak kazanmıştır. Nitekim Mursi hükümeti, 3 Temmuz 2013'de askeri darbe ile sonlandırılmış, tekrar seçime gidilmiştir. Katılımın hayli düşük olduğu 2014 seçimlerini Mursi'yi deviren askeri darbenin mimarı ve aynı zamanda eski "Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı" olan Abdulfettah El Sisi kazanmıştır.²²²

2013'te gerçekleşen askeri darbe sürecinde, Ezher Üniversitesi, kendisini adeta "ordunun sacayağı" olarak addetmiş; Abdulfettah Sisi ile birlikte yer almıştır. Daha doğrusu, darbenin ilan edilişi esnasında Sisi'nin hemen arkasında el-Ezher Şeyhi'nin ve Mısır Kıpti Kilisesi lideri ile bazı siyasi ve askeri figürlerin bulunması dikkat çekicidir.

Sisi'den sonra söz alan el-Ezher Şeyhi, askeri müdahalenin gerekliliğini savunmuş, Mursi, halkın taleplerine cevap veremediği için ordunun hükümete el koyduğunu ifade etmiştir.²²³ Bu durum, Ezher'in birçok ülkedeki saygın konumunun zedelenip zedelenmediği konusunda akıllarda soru işareti bırakmıştır.

²¹⁹ Çakmaktaş, a.g.e., s. 23

²²⁰ Ali Tandoğan, "Arap Baharı Sürecinde Mısır", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, 2012, s.29.

²²¹ Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e., s. 3.

²²² Tandoğan, a.g.e., s. 34

²²³ İsmail Numan Telci, "Mısır 2013", Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Ortadoğu 2013 Yıllığı, Sakarya, 2013, ss. 175-176.

Sisi'nin "din dilinin değiştirilmesi" çağrısına icabet eden kurum, özellikle son iki yıldır müfredatında ve yayınlarında kapsamlı bir değişim hamlesi sürdürmeye başlamıştır. Ezher, "şiddete gerekçe olarak yorumlanan" ve "yanlış anlaşılan" birçok dini hükmü kitaplarından ve müfredatından çıkarmış ya da tanımları değiştirmiştir.

Benzer şekilde, Kur'an'da sık olarak geçen "yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak" ifadesi "terör" olarak; "azgınlık" da "yöneticiye karşı isyan" olarak tekrar tanımlanmıştır.²²⁴

Mısır'daki Vakıflar Bakanlığı, cami, mescit gibi dini yapılardan sorumludur ve yayınladığı genelge ile Cuma ve Bayram namazlarında artık devlet merkezinden verilecek olan hutbelerin okunacağını duyurmuştur. Yıllardır bu ve benzeri konular, el-Ezher'in kontrolünde iken; bu durum, devletin artık dini otoriteye müdahalesinin başladığı şeklinde yorumlara sebep olmuştur.²²⁵

Mısır'daki siyasal durumu incelerken, el-Ezher'in görüş ve düşüncelerinin neler olduğundan da bahsetmek yerinde olacaktır. El-Ezher'in dini konununun yanı sıra siyasi anlamdaki duruşu da önemlidir.

Genellikle şimdiye kadar üniversite, yönetime gelen iktidarla paralel bir şekilde yer almıştır. Çünkü Ezher rektörü, cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır; finansal desteği de devlet tarafından desteklenmektedir. Bu yüzden de Ezher iktidara çok sert bir muhalefet görüntüsü çizmemiştir.²²⁶

2010-2011 yıllarında Mısır'da ve diğer bölgelerde yaşanan olaylarda, Ezher, "ılımlı olma" davranışını sürdürmüştür. Fakat olayların birden şiddetlenmesi ve kitlesel hareketlere dönüşmesi neticesinde, meydanlarda gençlerin yanında olan bir izlenim vermeye çalışmıştır.²²⁷

Mübarek hükümetinden sonra, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili "Mısır'ın geleceğine yönelik öneriler" adlı bir belge yayınlamış; burada insan hakları, din özgürlüğü, bilim ve sanat alanlarında araştırma özgürlüğü gibi konularla ilgili öneriler sunmuştur.²²⁸

²²⁴ Efeğil, a.g.e., ss. 27-28.

²²⁵ <http://misirbulteni.com/misirda-tek-tip-hutbe-tartismasi/> , Erişim Tarihi: 15.07.2018

²²⁶ Dalar, a.g.e., ss. 52

²²⁷ Halil İbrahim Canbegi, "Mısır'da Müslüman Kardeşler Örgütü: Dünü, Bugünü Ve İdeolojisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 2013, ss. 474

²²⁸ Canbegi, a.g.e.,ss. 255-256

Bunların yanı sıra, “Müslümanları kucakladığı gibi Hıristiyanları da kucakladığını; anayasadaki şeriat hükümlerinin ağırlığı karşısında seküler kesim yanında ılımlı konumunu koruyacağını” bildirmiştir.

Ordu, yönetimi devralıp, Müslüman Kardeşler, terör örgütü ilan edilince, Ezher öğrencilerinin bir kısmı üniversite içinde protesto gösterileri düzenlemiştir. Üniversite öğrencileri, Ezher yönetimine göre, olaylara biraz daha “özgürlükçü” yaklaşmaktadır.²²⁹

Her ne kadar el-Ezher Üniversitesi, Mısır’ın ve İslam âleminin dini otoritesi kabul edilse de, son yıllarda yaşanan olaylar karşısında yaptığı açıklamalar ve verdiği tepkiler sebebiyle net bir tavır sergileyemediğini göstermektedir.

Ezher’deki bazı din adamları ve âlimleri Mursi yanlısı olurken; bazı âlimler de mevcut yönetimi destekleyen bir görünüm sergilemişlerdir. Bu durum, Mısır’ın toplumsal ve siyasi çalkantı dönemini henüz aşamadığını açıklamaktadır.

Sonuç olarak, siyasi anlamda Ezher’in “din dilini iyileştirme” gayreti, “teröre” veya “siyasal İslam” a çare olacak gibi görünmemektedir. Çünkü asıl mesele, Ezher’in verdiği dini eğitim veya müfredat değil; Mısır ve çevresindeki ülkelerde, “İslam dünyasında ortaya çıkan adaletsizlikler, yabancı ülkelerin müdahaleleri, toplumsal çözümlenmeler, sosyal ve siyasi kısıtlamalar”dır.²³⁰

Ezher’in bu gerçeği anlayıp, daha kapsamlı çözümler üretmeden; dini müfredatta değişiklik yapmak istemesi; “ameliyat olması gereken bir yere merhem sürüp, tedaviyi geciktirmek” eyleminden farksızdır.

“Hadis ve ayetleri müfredattan çıkarmak veya yeniden tanımlamak, dahası siyasi iradenin arzusuna göre temel metinlerle oynamak, toplumun bazı kesimlerini belki sakinleştirecek; ama yine bazıları ayağa kalkacak, eline silah alacak, yanlışları bilfiil düzeltmeye çalışacaktır.”²³¹ Neticede Müslümanlar, dini kaynaklarından vazgeçmeyecek ve onların tahrif edilmesine de izin vermeyeceklerdir.

El-Ezher’de küresel anlamda gerekli revizyonları ve bilimsel güncellemeleri yapma tasarrufu, yöneticileri tarafından çok geç bir zaman diliminde ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak kendisini iyileştirmesi gereği hissedilir hale gelmiştir. Elbette

²²⁹ <http://misirbulteni.com/misir-polisi-el-ezher-universitesinde-ogrencilere-mudahale-etti/>, Erişim Tarihi: 15.07.2018

²³⁰ Efgil, a.g.e., s.29-31

²³¹ Mustafa İslamoğlu, **İslami Diriliş Hareketleri**, Düşün Yayıncılık, 3. baskı, İstanbul, 2011, s. 94

ki, yüzyıllardır dini eğitim vermek, değerli âlim ve din adamlarını yetiştiren ve bu alanlarda ilk tercih edilen, dini otorite kabul edilen bir kurum olmak kolay değildir.

Ancak, “ılımlı” olmak adına siyasi iktidar ile benzer düşüncede hareket etmek, kurumun ömrünü tamamladığına işaret etmektedir. Çünkü Ezher şeyhleri ve din adamları, artık saygınlıkları ya da eserlerinden ziyade, siyasi demeçleriyle ve konuşmalarıyla gündeme gelmektedir. Tüm bunlar, bu kurum ve Mısır için gelinen noktayı da işaret etmektedir.

Bu aslında, bir meseledir. Ezher Kurumunu örnek alarak, sorulması gereken sorular şunlardır:

“İslâm dünyasında âlimler ve yöneticiler arasındaki ilişkiler, ideal bir düzeye nasıl indirgenecek?”

“İlmin saygınlığı, âlimlerin hiçbir korku duymaksızın yanlışı dile getirip doğruya yöneltme misyonunu hangi yolla ihya edilecek?”

“Geleneksel kurumların iade-i itibarı ne zaman temin edilecek?”

Genel bir ifade ile Arap coğrafyasında Arapça'nın kullanımı yapılan araştırmalar doğrultusunda oldukça düşük seviyelere indirgenmiştir. Ekonomik sebepler, iş hayatı ve popüler kültür bu sebeplerin başında gelmektedir. Bu bağlamda bir zamanlar fasih Arapça'nın kalesi olan el-Ezher Üniversitesi bile bugün bu özelliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.²³²

Mısır'da ve diğer İslam ülkelerindeki kaos devam ettiği sürece, ülkenin polis devletine dönüşmesi, ekonomik krizin patlak vermesi, kutuplaştırıcı bir anayasanın oluşturulması, devlet kurumlarının işlevsiz hale gelmesi, sürekli tehdit altında yaşayan bir toplumun oluşturulması, radikalleşen İslamcı gruplar ve etkisizleşen bir muhalefetin oluşturulması kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden Ezher gibi değerli kurumların kendilerini İslam'a uygun şekilde iyileştirmeleri gerekecektir.

3.3. El-Ezher'de Öğrenim Görmüş Önemli Şahsiyetler

10 asırdan fazla bir süredir Müslüman toplumlar için en önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiş olan el-Ezher Üniversitesi, yıllar içerisinde birçok

²³² Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e., s.6

mezun vermiştir. Gerek burada eğitim görmüş olması gerekse eğitim vermiş olması nedeniyle bünyesinde önemli kişiler yetiştirmiştir.

Mısırlı ve uluslararası bazı el-Ezher mezunları aşağıdaki gibidir:

1. Muhammed Abduh:

Mısırlı İslam düşünürüdür. Mısır'daki modernizm akımının öncülerindedir. El-Ezher'de hem öğrenim görmüş hem de daha sonraki yıllarda hocalık da yapmıştır. Siyasi ve idari alanlarda Mısır'da dikkat çeken fikirleri olmuştur. Özellikle Mısır eğitim ve yargı sisteminde düzenlemeler yapılması noktasında bazı kesimler tarafından olumlu karşılanmamasına rağmen birçok ıslahatta söz sahibi olmuştur. Aynı şekilde Ezher'de de idare ve eğitim noktasında yenilenme hareketinde aktif rol oynamıştır.²³³

2. Rifâa b. Râfi' et-Tahtâvî:

Mısırlı dil, tarih ve edebiyat eğitimcisidir. Et-Tahtâvî de Ezher'de öncelikle ilim tahsil etmiş sonrasında ise hocalık ve vaizlik görevini sürdürmüştür. Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde Fransa'ya gönderilen grubun başında yer almıştır. Burada Fransızca öğrenen Rifâa b. Râfi' et-Tahtâvî, döndüğünde Mehmed Ali Paşa'nın tercüme okulu projesinde yer almıştır. Daha sonraki dönemde Medresetü't-Tercüme ismiyle kurulması planlanan bu okulun ismi Medresetü'l-Elsün şeklinde değiştirilmiştir.²³⁴ Bu okul halen Kahire'de bulunan Ain Shams Üniversitesi bünyesinde Al-Alsûn ismiyle diller fakültesi olarak hizmet etmektedir. Burada Arapça, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Çince, Korece, Japonca, Türkçe, İbranice, Farsça, Urduca, Afrika Dilleri ve Slav Dilleri eğitimleri verilmektedir.²³⁵

3. Sa'd Zağlûl:

Mısırlı devlet adamıdır. Ezher'de eğitim görmüştür ve Cemâleddîn-i Efgânî'nin derslerini okumuştur. Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sonrasında bağımsızlık faaliyetlerinde aktif rol oynamıştır. Mısır'ın bağımsızlığını ilan edişinin ardından Kral Fuad döneminde Vafd Partisi'nin lideri olarak halktan alınan %90

²³³ M. Sait Özevarlı, **Muhammed Abduh**, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2005, C. 30, s. 482-483.

²³⁴ Hilal Görgün, **Rifâa et-Tahtâvî**, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2008, C. 35, s. 95.

²³⁵ Faculty of Al-Alsoun Historical Background, <http://alsun.asu.edu.eg/english/article.php?action=show&id=7586#.W2EMpJOZnIU>, Erişim Tarihi: 01.08.2018

oranında oyla hükümet kurma görevi kendisine verilmiştir. Mısır siyasi tarihinde daima adından sıkça söz ettiren bir isim olmuştur.²³⁶

4. Tâhâ Hüseyin:

Mısırlı edebiyatçı ve düşünürdür. El-Ezher Üniversitesi'nde ilk ve orta öğrenimini tamamlamış ve Muhammed Abduh'un derslerine katılmıştır. Hükümet bursu ile Fransa'ya gitmiştir. Orada İbn Haldun'un toplum felsefesine ait doktora tezi (Etude analytique et critique de la philosophie sociale d'Ibn Khaldoun) kabul edilmiştir ve tez danışmanı Fransız sosyolog Emile Durkheim olmuştur. Mısır Üniversitesi'nde bölüm başkanlığı ve dekanlık görevlerini yerine getirmiştir. Sonrasında Milli Eğitim Bakanı müsteşarı ve sonunda Milli Eğitim bakanı olmuştur.²³⁷

5. Mustafa Lutfi el-Menfelûtî:

Mısırlı yazar ve şairdir. Çağdaş Arap Edebiyatı'nın öncü yazarlarından olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra el-Ezher Üniversitesinde 10 yıl eğitim görmüştür. Başta dil, edebiyat, nesir, nazım gibi alanlar olmak üzere ahlak ve felsefe gibi alanlara da ilgi duymuştur. Abduh'tan eğitim almış ve onun yenilikçi görüşlerini desteklemiştir. Fransızca eserlerden çok başarılı çeviriler yapmış olan Menfelûtî, eserlerinde Arapça'yı çok güzel ve etkileyici bir biçimde kullanmıştır.²³⁸

6. Yusuf el-Karadavi:

Mısırlı ilahiyatçıdır ve halen Dünya Müslüman Âlimler Birliği başkanlığı görevini yürütmektedir. El-Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi mezunudur. Foreign Policy dergisinin yapmış olduğu ankete göre dünyanın 100 entelektüel ismi arasında 2005'te 56., 2008'de 3. Sırada yer almıştır. Kendi ülkesi Mısır'da ve diğer ülkelerde tanınan âlimlerin başında yer almıştır. Eserleri Türkçe de dâhil olmak üzere dünyanın birçok yerinde farklı dillere tercüme edilmiştir.²³⁹ Karadavi kimi zaman yayınladığı bazı fetvalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir.

7. Timothy Winter (Şeyh Abdul Hakim Murad):

İngiliz Sünni İslam düşünürüdür. El-Ezher'de İslami İlimler eğitimi almış ve bu alanda araştırmalar yapmıştır. Cambridge Muslim College'da dekanlık yapmış olan

²³⁶ Hilal Görgün, **Sa'd Zağlûl**, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2008, C. 35, ss. 378-379.

²³⁷ Hasan Taşdelen, **Câhiliye Şiiri Üzerine (Kitap Tanıtımı)**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.17, Sayı:2, 2008, s. 787.

²³⁸ İsmail Durmuş, **Mustafa Lutfi el-Menfelûtî**, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2004, C. 29, ss. 134-135.

²³⁹ Yusuf el-Karadavi, <https://www.timeturk.com/yusuf-el-karadavi/biyografi-787151>, Erişim Tarihi: 10.08.2018

Winter, İslam araştırmaları ve Müslüman – Hıristiyan ilişkileri gibi konular hakkında çalışmalar da yapmıştır.²⁴⁰

8. Suhaib Webb:

Amerikalı Müslüman imamdır. El-Ezher’de şeriat ve Hukuk bölümünde eğitim almıştır. Arapça ve İslami İlimler noktasında eğitimini ilerletmiştir. Ayı zamanda hafızlık mertebesine ulaşmıştır. Halen New York Üniversitesi’nde bulunan İslam Merkezi’nde akademik olarak görev yapmaktadır.²⁴¹

9. Burhaneddin Rabbani:

Afganistanlı siyasetçi ve profesördür. İslam hukuku dalında el-Ezher Üniversitesi’nde eğitim görmüştür. Ezher’de bulunduğu süre boyunca Müslüman Kardeşler’e yakın bir çizgide olmuştur. 1992 – 1996 yılları arasında devlet başkanlığı görevini yerine getirmiştir. 1970’lerin sonlarında, Afganistan’ın Sovyet işgali öncesinde Mücahitler’in en eski kurucuları ve hareket liderlerinden biri olmuştur.²⁴²

10. Abdurrahman Wahid:

Endonezyalı Müslüman siyasetçi ve gazetecidir. 1999 – 2001 yılları arasında devlet başkanlığı görevini yerine getirmiştir. 1963’te el-Ezher’de okumak için burs kazanmıştır ve burada eğitim görmüştür. Wahid kendisinden önce bulunan Suharto rejiminin çöküşünün ardından Endonezya’da seçimle başa gelen ilk başkan olmuştur.²⁴³

11. Aliko Dangote:

Nijeryalı işadamıdır. El-Ezher’de işletme okumuştur. 1981 yılında Dangote Group ismiyle bir şirket kurmuş ve pirinç, çeker, imento işletmeleri açmıştır. Aliko Dangote, Afrika’nın en en zenginleri listesinde 1 numarada yer almaktadır.²⁴⁴

12. Ahmed Yasin:

²⁴⁰ Timothy Winter, https://www.ranker.com/review/timothy-winter/2247305?ref=node_name&pos=2&a=0<ype=n&l=891320&g=1, Erişim Tarihi: 07.08.2018

²⁴¹ Suhaib Webb, <http://www.suhaibwebb.com/>, Erişim Tarihi: 10.08.2018

²⁴² Burhaneddin Rabbani, https://www.ranker.com/review/burhanuddin-rabbani/646602?ref=node_name&pos=5&a=0<ype=n&l=891320&g=1, Erişim Tarihi: 10.08.2018

²⁴³ Abdurrahman Wahid, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8435391.stm>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

²⁴⁴ Aliko Dagnote, <https://www.theguardian.com/world/2012/apr/03/aliko-dangote-nigeria-cement-africa>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

Filistinli imam ve siyasetçidir. Hamas'ın kurucusu ve ruhani lideri olarak nitelendirilen Şeyh Ahmed Yasin, Müslüman Kardeşler'in doğum yeri olan Kahire'de, el-Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Burada Filistin'in "Kıyamet gününe kadar Müslüman nesiller için mukaddes" bir İslam ülkesi olduğu ve hiçbir Arap liderinin bu topraklardan vazgeçme hakkına sahip olmadığı inancını oluşturmuştur. Ahmed Yasin Filistin direnişinin bir sembolü haline gelmiştir.²⁴⁵

13. Mustafa Cerić:

Boşnak din adamı ve Bosna müftüsüdür. Saraybosna medresesinde okuduktan sonra, el-Ezher'de eğitim görmüş ve ardından Chicago Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. Al-bayt Vakfı, Barış için Dünya Dinleri Konferansı ve Mekke'deki Fıkh Akademisi de dâhil olmak üzere çeşitli kurumların üyesidir.²⁴⁶

14. Ekmeleddin İhsanoğlu:

Türk akademisyen, yazar ve siyasetçidir. Mısır'ın başkenti Kahire'de doğmuştur. El-Ezher Üniversitesi'nde akademisyenlik yapmıştır. İhsanoğlu, İslam Konferansı Örgütü Araştırma Merkezi direktörlüğü yapmış olup İslam Konferansı Örgütü'nde genel sekreterlik yapmıştır. Aynı zamanda İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (*IRCICA*)'nın başkanlığını da yapmıştır.²⁴⁷

3.4. Günümüzde El-Ezher'e Bakış Açısı

“Atlas okyanusundan Endonezya'ya, Orta Asya'dan Yemen'e, Balkanlar'dan Afrika'nın içlerine uzanan bir coğrafyada yaşayan bir buçuk milyar nüfusuyla Müslümanlar, gezegenimiz üzerinde yaşayan toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadırlar.”²⁴⁸

²⁴⁵ Ahmed Yasin, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1695470.stm, Erişim Tarihi: 16.08.2018

²⁴⁶ Mustafa Cerić, <https://www.oasiscenter.eu/en/mustafa-ceric>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

²⁴⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

²⁴⁸ Veysel K. Altun, “İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamileştirilmesi”, Birey Ve Toplum Dergisi, Cilt:4, Sayı:8, Güz 2012, s. 164

Her medeniyetin sahip olduğu kùltürünü oluşturan bir dünya gürüşü vardır. "Allah her şeyi bir ölçüye göre yarattığı için, bunların insanlığa gönderilen İslam'a ters düşmemesi ve din ile bilimin birbirini tamamlamaları gerekmektedir. Çünkü bilim, kullanıcılarının elinde şekillenmekte ve dünya görüşünü oluşturmaktadır."²⁴⁹

Müslümanların özellikle son iki asırdır içinde bulunduğu buhran, kendisinden olmayan fikirlere maruz kalması ve daha da önemlisi düşünce yapısının bu fikirden etkilenmesi İslam dünyası için tehlikeli bir durum arz etmektedir. Bu tehlikeden kurtulmak için 19. ve 20. yüzyılda Müslüman mütefekkirler çeşitli tespitler yapmış ve çözüm yolları aramıştır. Bu konuda çalışma yapanlardan biri de şüphesiz Ezher'dir.²⁵⁰

İslam âlemi, ilk zamanlarda bilimde ve bilginin her alanında söz sahibiysen daha sonraki dönemlerde batının gerisine düşmüştür. Bunun sebeplerinden biri Batının gelişen bilimsel çalışmalarının yanında Ezher'in de kendisini bu dönemde yenileyememesi, "varsayımlara dayalı" fikirlerin üretildiği iddiası, İslam dünyasında fikri bir durağanlığın yaşanmasına sebep olmuştur.

Ezher'de amaçlanan, "İslami bir perspektifte verilecek eğitimle, insanlara Müslüman'ca bir bakış kazandırmak ve kazanılan bu bakışla İslami bir dünya görüşü oluşturmak" olmalıdır.²⁵¹

Her ne kadar İslam'da bir din adamı sınıfı olmadığı her fırsatta dile getirilse de geçmişte birçok İslam devletinin, günümüzde ise ulus devletlerin genel yapısı içerisinde, onun bir parçası haline gelen dini kurumlar mevcuttur. Bunlar, geçmişte "Başkadılık, Kadılık, şeyhu'l-İslamlık", günümüzde ise Türkiye'de Diyanet, Suudi Arabistan'da Daru'l-İftâ, İran'da Mollalar ve Ayetullahlar düzeni şeklinde sıralanabilir. El Ezher ise bu iki sıralamada, hem geçmişte hem de günümüzde varlığını koruyan bir İslami statü niteliğindedir. Günümüze gelene kadar El Ezher, İslam dünyası içinde çok önemli eserler vermiş, âlim yetiştirmiş saygın bir eğitim öğretim kurumu olmuştur. Ancak son yüzyılda, diğer İslam ülkeleri tarafından her konuda destek alamadığı için,

²⁴⁹ Altun, a.g.k., s. 165

²⁵⁰ Osman Eyüboğlu, "İslam Dünyasının Geri Kalmışlık Sorununa Kurtuluşu Yaklaşımlar", Ekev Akademi Dergisi Yıl: B Sayı: 18, Kış 2004, ss. 197-198

²⁵¹ Altun, a.g.k., ss. 166-167

bütün İslam ülkelerinin birçok konuyu danıştığı “danışmanlık” rolünün kaybetmeye başlamıştır.

Daha net bir ifadeyle Ezher gibi kurumlar ve çevreler, yeni bakış açıları kazandıramadıkları ve birçok meseleye çözüm bulamadıkları gerekçesiyle günümüzde eleştiriye maruz kalan örnekler olma durumunda kalmışlardır.²⁵²

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan fikir akımları ve siyasi değişimler sebebiyle el-Ezher Üniversitesi eski şöhreti ve etkisinden bir parça itibar kaybetmiştir denilebilir. Bu itibar kaybı eğitimsel açıdan çok toplum nazarında bulunduğu konum ve dini statüko anlamında olmuştur.

²⁵² Eyüboğlu, S.198

SONUÇ

Mısır'ın Kahire kentinde bulunan El-Ezher üniversitesi Müslüman dünyasında Sünni din eğitiminin en önde gelen merkezlerinden biridir. Aynı zamanda bu kurum, sadece Mısır'da değil tüm İslam coğrafyasında önemli dini, entelektüel ve politik misyon üstlenmiştir.

El-Ezher üniversitesi kuruluşundan bu yana, Mısır siyasetinin akışını elinde bulunduran yöneticilerinin gösterdiği ilgi ve ilgisizliğiyle sıkı sıkıya bağlantılı olmuştur. Bu sıkı ilişkiyi el-Ezher'in henüz kuruluş döneminde gözlemlemek mümkündür. Fâtimîlerin Mısır hâkimiyeti döneminde Şii öğretisi üzerinde çalışmalar yapmak ve yaymak için yapılan cami, daha sonra el-Ezher olarak anılacak olan medreseye dönüşmüştür. Bu dönemde, el-Ezher bir camiden ve bir üniversiteden daha çok resmi etkinlikler için bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. İlerleyen süreçte ise, hem dinsel bir yaşamın odak noktası hem de mahkeme oturumları gibi devlet faaliyetlerinin düzenlendiği bir imparatorluk mekânı görevi görmüştür. Fâtimî döneminde, Halk Sünni yapısını korusa da, El Ezher Medresesi'nde yetişen Şii âlimler, Hindistan, Etiyopya ve bazı İtalya kıyıları gibi bölgelerde Şii öğretilerini yaymaya çalışmışlardır.

Salahaddin Eyyûbi'nin Mısır'ı ele geçirerek Fâtimî yönetimine son vermesiyle el-Ezher bir Sünni eğitim kurumuna dönüşmüştür. Memlûk hükümetinin yönetiminde ehl-i sünnet eğitimler vermeyi sürdürmüş; Memlûkler döneminde Ezher, bütün ilimlerin öğretildiği bir üniversite hâlini almıştır. Hicri yedinci yüzyılın sonlarında Bağdat ve Kurtuba'daki bazı medreselerin kapatılmasından dolayı el-Ezher bu dönemde de en çok tercih edilen bir kurum halini almıştır. Bu dönemden itibaren de misyonuna hep devam etmiştir. Aynı zamanda vermiş olduğu eğitimle ön plana çıkmaya başlayan etkisini bu süreçte Mısır dışında da etkisini hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin henüz kurumsallaşmadığı kuruluş döneminde Osmanlı tebaasından çok fazla sayıda öğrencinin ve âlimin Ezher'e gidip, eğitim aldığı bilinmektedir. Bu kişiler arasında bulunan Şeyh Davud el-Kayserî, Osmanlı topraklarına döndükten sonra İznik medresesinin kuruluşunda da rol almıştır. Osmanlı kuruluş dönemi, eğitim sisteminin temellerinin atılmasında rol alan diğer önemli isimler ise, Şeyh Bedrettin, Molla Hacı Paşa, Şeyh Abdurrahman bin Ali, Molla Alâeddin, Molla

Kara Yakup, Molla Hasan Çelebi bin Mehmed Şah Fenarî, Molla Arap vb.dir. Osmanlı âlimlerinden bazıları, Mısır'da ilmî payeler kazanmışlardır. Bunlara örnek olarak Osmanlı tabibi Hacı Paşa'yı (Ö. 1417) verilebilir. Kendisi Mısır'da öğrenimini tamamladıktan sonra orada aklî ilimleri ve mantık bilimini tedris etmiş ve "Mantıkçı" lakabıyla şöhret bulmuştur.

El-Ezher'in İslam âleminde islami eğitim alanında başat rolünü Osmanlı döneminde de sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyılda Mısır'a hâkim olmasıyla cami ve medrese Osmanlı himayesine girmiş, bu durum ise el-Ezher'in diğer kurumların önüne geçmesine bölgede İslami düşüncenin merkezi konumunu güçlendirmesine imkân hazırlamıştır. Dönem itibariyle artık el-Ezher, Semerkand, Buhara, İstanbul gibi islam âleminin önemli dini otoritelerinden biridir. Osmanlı-İran mücadelesi bağlamında düşünüldüğünde dönemin sosyo-politik şartları da, Ezher'in önemini artırmıştır. Çünkü Bu iki devlet arasındaki mücadele politik olması kadar mezhepseldi. Ezher'in Fâtimî yönetiminden sonra Sünni öğretinin kalesi durumuna gelmesi, Osmanlı açısından bu kurumun üstlendiği misyonun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti, Ezher'in işleyişine karışmamış eğitim müfredatlarında geniş bir serbestiyet tanımıştır. Osmanlı yönetimi hiç bir zaman ne Ezher'in şeyh seçimine karışmış ne de buraya bir şeyh atamıştır.

Aynı zamanda Ezher uleması, Osmanlı Mısır'ının sosyopolitik yaşamında etkili oyuncular haline gelecektir. Örneğin, 18. Yüzyılda, Osmanlı rejimi ile halk arasındaki araçlar olarak kritik bir rol oynamışlar ve vakıfları denetlemişlerdir. Ezher ulemasının çoğu, nüfusun geniş kesimleri arasında güvenilir bir kimlik oluşturmuştu. Çoğu zaman Osmanlı idaresi ile halk arasındaki uyuşmazlıklarda aracı rolünü üstlenmişlerdir. Ulemanın popüler şikâyetler için bir ifade kanalı olarak hareket etmesi nadir değildi. El-Ezher, Napolyon'un Mısır'ı 1798'de işgal ettiği zaman, Fransızlara yerli halkın kentsel direnişinde önemli bir misyon üstlendi. Fransız işgali döneminde ulemanın halk üzerindeki etkisini fark eden Napolyon, Ezher ulemasından oluşan bir danışma heyeti oluşturmak istemişse de bunda başarılı olamamıştı.

Mısır'da Fransız işgalinden sonra Mehmed Ali Paşa'nın valiliği döneminde Mısır ulemasının tarihsel işlevlerinde ve rollerinde önemli bir düşüş yaşandı. Mehmed Ali Paşa, öncelikle Mısır'da merkezi idareyi güçlendirmek ve merkezi bir ordu kurmak

için bir takım reform hareketlerine girişti. Bu bağlamda reform hareketlerinin finansmanı için Mısır'daki vakıf gelirlerini kontrol altına aldı. Bu gelişmeler vakıf gelirlerine muhtaç olan Ezher gibi kurumlar üzerinde olumsuz etki bırakmış, bu kurumların mali bağımsızlığını sarsmıştı. Mehmet Ali Paşa ve oğlu İsmail Paşa dönemi Mısır'da büyük bir dönüşümün yaşandığı bir dönemdi. Bu reform hareketlerini desteklemek amacıyla Avrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderilmiş, Mısır'da Batı tarzında modern okullar açılmıştı. Bu gelişmeler de Mısır'da geleneksel eğitim veren bütün kurumlar gibi el-Ezher'i olumsuz etkilemiş, bu kurum adeta yaşanan gelişmelerin gölgesinde kalmıştır.

Mısır'da, eğitim hayatındaki bu dualist yaklaşım aslında, Osmanlı eğitim hayatında gelişmeler ile benzerlik göstermektedir. Mısır'da da aynı Osmanlı'da olduğu gibi, Modern eğitim kurumlarının gölgesinde kalan geleneksel eğitim kurumlarında bir arayış başlamış ve "ıslah" ve "reform" kavramları dönemin gereksinimlerinin sonucu olarak konuşulmaya başlamıştır. Yine bir Ezher öğrencisi olan Muhammed Abduh, el Ezher'de reform girişimlerini başlatan isim olmuştur. İslam düşünce hayatında reformist yönüyle ön plana çıkan Cemaleddin Afgani ekolünün temsilcisi olan Abduh'un reform düşüncesinin uygulama alanı el-Ezher olmuştur. Geleneksel anlayışla İslam dünyasının moderniteyi yakalayamayacağını düşünen Abduh, mevcut eğitim programlarını dönüştürmek için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Ezher öğrencilerinin okulda eğitim görme süreleri belirlenmiş ve sene sonunda geçmeleri gereken bir sözlü sınav sistemi getirilmiştir. Bu dönem süresince Abduh tek bir ıslahatla Ezher'de bulunan boşlukların kapatılamayacağını farkına varmıştır. Bu sebeple 1896 yılında yeni bir kanunun yürürlüğe konulmasında etkin rol oynamıştır. Bu kanun sayesinde idari anlamda bazı değişiklikler kabul edilmiştir.

Modern dönem boyunca Ezher tarihinde Abduh'tan sonra da birkaç ıslahat kanunları ile yenileşme çalışmaları devam etmiştir. Mısır, 1922 yılında Kral Fuad döneminde bağımsızlığını elde etmiştir. Mısır'daki politik değişimlere rağmen Ezher'in, Mısır'daki İslami otoritesi şeyhinin rolü her zaman güçlü bir şekilde devam etmiştir. Dahası, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Hilafetin lağv edilmesi ve medreselerin kaldırılması sonucunda artık Osmanlı manevi Sünni otorite olmaktan çıkmış, el-Ezher,

Sünni dünyanın tamamında Mısır'ın ötesine geçen ve aradaki boşluğu dolduracak bir şekilde liderlik rolünü üstlenmiştir.

İki savaş arası dönemde Ezher'de reformlara devam edilmiştir. 1930 senesindeki düzenleme ile Ezher'in çatısı altındaki ilk ve orta öğretim kurumlarına da iyileştirme getirilmiştir. Ayrıca Ezher Üniversitesi'ne öğrenci hazırlayan Mısır şehrinin yedi ayrı bölgesinde dokuz yıllık okullar açılmıştır. 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasının ardından, İslam dünyasındaki hareketliliği sürdürmek amacıyla birçok İslami düşünce şeklinin ana vatanı olmuştur. Bu yönüyle Mısır, İslam âleminde en çok düşünce hareketinin olduğu ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu fikir akımlarının oluşmasında da, Mısır'daki köklü kurumu el-Ezher'in ve onun yetiştirdiği âlimlerin rolü önemlidir.

Kurulduğu dönemden itibaren değişen politik aktörlere rağmen özerk yapısını muhafaza etmeyi başaran el-Ezher, 1953'te Kral Faruk'u devirerek Mısır'da monarşik sisteme son veren Cemal Abdül Nasır döneminde bu yapısı zedelenmiştir.. Nasır'ın, Ezher şeyhini atama yetkisini devlet kontrolüne alması, bu kurumu devlete bağımlı hale getirmiş, El-Ezher'de köklü değişiklikler başlatmıştır. 1961'de Ezher için seküler ve dini bilimlerin birlikte okutulduğu yeni bir müfredat oluşturuldu. Böylece 1961'e kadar din ve Arapça dili eğitimi veren Ezher, artık mühendislik, ziraat ve tıp alanlarında da bölümler açılmıştır. Bunun yanı sıra kız öğrencilerin de okula gitmesi için, ayrı fakülteler kurulmuş; lisans, lisansüstü ve doktora eğitimleri tüm bu sistemin içinde yer almıştır.

1980'lere gelindiğinde ise Ezher'in Mısır politikası içindeki rolü artmıştır. El-Ezher'in hükümete bağımlılığı, Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcılar açısından zayıflık olarak algılandıysa da, Ezher uleması tarafından çıkarılan hukuki görüşler (fetvalar) Mısır'da ve başka yerlerde Müslüman dünyasında ağırlık taşımaya devam etti. Ezher'in birçok öğrencisi Müslüman Kardeşler'e sempati duysa da, Ezher, geleneksel olarak İslami reformcu ve İslamcı hareketlere karşı bir denge oluşturdu. Mübarek döneminde de üzerinde bir takım denetim mekanizmaları kurulmak istense de Ezher etki alanını hiç bir zaman kaybetmemiştir.

Tarihsel olarak, el-Ezher Üniversitesi her zaman İslami öğretimin öncü merkezi olmuştur. Bu, Sahra-altı Afrika ve Arap dünyası arasında hareket eden Afrika Müslüman elitleri arasında seküler bir hareketlilik geleneği ile ilişkilidir. Afrika'daki İslami bilginin bin yıldan fazla bir süredir üretimi ve dağıtılmasında önemli bir motor olduğu düşünülen el Ezher, bu bölgeleri entelektüel ve sosyal olarak birleştirmektedir.

El-Ezher Üniversitesi Arap yarımadasında diğer İslami eğitim veren üniversitelerle giriştiği rekabet sonucu öğrenci kabul sistemlerinde de önemli değişiklikler gözlemlenmiştir. Bu üniversiteler genellikle yabancı öğrenciler için daha cazip koşullar sunsa da, yine de el –Ezher'in hala prestijli olduğu düşünülmektedir. Her yıl binlerce öğrenci el-Ezher'de okumak için dünyanın dört bir yanından gelmeye devam etmektedir. Günümüzde 115 farklı ülkeden Müslüman öğrenci alan yaklaşık olarak 1 milyon civarı öğrencinin eğitim gördüğü bir kurumdur. Bu bağlamda El-Ezher Üniversitesi, İslami yükseköğrenim kurumunun rakipsiz bir amiral gemisi olmuştur ve milyonlarca mezunu İslam dünyasına ulaştırmıştır. Bunlar arasında Ekmelettin İhsanoğlu, *Mustafa Ceric*, Ahmed Yasin, Aliko Dangote, Abdurrahman Wahid, Burhaneddin Rabbani, Suhaib Webb gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Bugün hala faaliyet gösteren dünyanın en eski eğitim kurumlarından biri olan el-Ezher, Sünni dünyasında İslami hukukun en saygın okulu olarak eşsiz bir statüye sahiptir. Aynı zamanda el-Ezher, sahip olduğu eğitim sistemi sayesinde İslami ilimlerin ve ılımlı düşüncenin kalesidir. Bu itibarı ve saygınlığı Endonezya'dan Fas'a kadar ılımlı düşünürleri korumaya ve meşrulaştırmaya yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abouseif, Doris Behrens. *Baybars II Hankaht*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, TDV, C. 5.
- Ali, Salah Ahmed Hureydi. *Dirâsât fî Târîh Mısr el-Hadîs ve'l Muâsır*, Dâr el-Ein lid'Dirâsât ve'l Buhûs el-İnsâniyye ve'l İctimâiyye, Kahire, 2005.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh. *Ezher (Eğitim, Öğretim ve Sosyal Hayat)*, İslam Ansiklopedisi, TDV, C. 12.
- Atçıl, Abdurrahman. *Mobility of Scholars and Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rûm during the Fifteenth Century*", Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth-and Fifteenth-Century Anatolia, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, Würzburg, Ergon Verlag Würzburg, 2016.
- Berkey, Jonathan P. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali – İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, Türkçesi: İsmail Eriş, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bilgrami, H. H. S. A. Ashraf. *The Concept of an Islamic University*, Hodder and Stoughton The Islamic Academy, Cambridge, 1985.
- Brown, Nathan J. *"El Ezher Fi Hukbeti Ma Ba'de's-Sevra"*, Carnegie Endowment, 2011.
- Ceylan, Ayhan. *Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, Türkçesi: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Çağbayır, Yaşar. *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Çakmaktaş, Nurullah. *Mısırda Selefi Hareket*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2016.
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim – Öğretim Tarihi*, Türkçesi: Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Çelik, Aydın. *"Fatimiler Devleti'nde Türkler"*, *Türkler/IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- Dodge, Bayard. *Al-Azhar: A Millennium of Muslim Learning*, Middle East Institute, Washington D.C., 1961.
- Durmuş, İsmail. *Mustafa Lutfi el-Menfelûfî*, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2004, C. 29.
- el-Behî, Muhammed. *el-Ezher târîhuhu ve tatavvuruhu*, Vizârat el-Evkâf ve Şuûn el-Ezher, Kahire, 1963.
- Erdoğan, Safiye. *İbn Haldun'un Eğitim Anlayışı* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2002.
- Ergün, Mustafa. *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.
- Es-Seyyid, Eymen Fuâd. *Fâtumîler*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1995, C. 12.
- Es-Seyyid, Eymen Fuâd. *Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2001, C. 24.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed *Mısır, Tarih / Osmanlı Dönemi*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2004, TDV, C. 29.
- Görgün, Hilal. *Çağdaş İslam Ülkelerinde Tâlim ve Terbiye / Mısır*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2010, C. 39.
- Görgün, Hilal. *(Tarih / Fransız İşgali ve Sonrası)*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2004, TDV, C. 39.
- Görgün, Hilal. *Rifâa et-Tahtâvî*, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2008, C. 35.
- Görgün, Hilal. *Sa'd Zağlûl*, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2008, C. 35.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmün'im. *el-Ezher fi-Elfi 'Âmin*, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Azhariyye, Kahire, 1987, C. 1.
- Haldun, İbn. *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, Maarif Basımevi, Ankara, 1954, C. 2.
- Harb, Muhammed. *Mecelletü'l Ezher*, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2003, C. 28.
- Hayyât, Muhammed Cemîl Ali. *el-Câmiâtu'l-İslâmiyye*, Riyad, 1994.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, Türkçesi: M. Said Mutlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Khouj, Abdullah Muhammed. *İslam'da Eğitim*, çev. Semra Çinemre, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011.

- Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA, İstanbul, 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. Salih Sadawi, *Mısır'da Türk Kültür İzleri: Mısır halk dilinde Türkçe kelimeler lügatçasıyla birlikte*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İstanbul, 2003.
- İslamoğlu, Mustafa. *İslami Diriliş Hareketleri*, Düşün Yayıncılık, 3. baskı, İstanbul, 2011.
- İnan, Muhammed Abdullah. *Tarihü'l-câmi'l-ezher*, Müessesetü'l-Hanci, Kahire, 1958.
- Karaaslan, Tufan. *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'da Değişim ve Modernleşme*, (Çev.Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Kazıcı, Ziya – Ayhan, Halis. *İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2010, C. 39.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Birtane Karanakçı), İstanbul, 2017.
- Kök, Bahattin. *Nûreddin Zengî, Mahmud*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2007, C. 33.
- Kur'an**, Alak Suresi, Ayet 1.
- Kur'an**, Mücadele Suresi, Ayet 11.
- Kur'an**, Taba Suresi, Ayet 114.
- Kur'an**, Zümer Suresi, Ayet 9.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu Tarihi*, Türkçesi: Selin Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005.
- Mâce, İbn. **Mukaddime**.
- Maher, Soad. *Al-Azhar Monument and Culture*, Tercüme: Shaaban Abdel Aziz Afifi, The Supreme Council For İslamic Affairs, Cairo, 1967.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yükseköğretim – İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Makdisi, George. *İslam'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Muğîs, Kemal Hâmid. *Mısır fi'l Asr el-Osmânî, el-Muctema ve't Tâ'lim*, Merkez ed-Dirâsât ve'l Mâlûmât el-Kânûniyye li-Hukûk el-İnsân, Kahire, 1997.

- Oflaz, Abdulhalim. "*Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri*", İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, İğdır, Nisan 2016, s. 37-60.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "*El-Hayatu'd-dîniyyetu ve'l-fikriyyetu fi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Târîh ve hadâra*", Moderatör:Ekmelettin İhsanoğlu, Tercüme: Salih Saadavî, İrcica, İstanbul, 1999, C 1.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özaydın, Abdülkerim. *Nizâmiye Medresesi*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, TDV, C. 33.
- Özevarlı, M. Sait. *Muhammed Abduh*, İslam Ansiklopedisi TDV, İstanbul, 2005, C. 30.
- Öztuna, Yılmaz. *Kanuni Sultan Süleyman*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- Öztunalı, Önder. *Üniversiteler Tarihi ve Vakıf Üniversiteleri*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Radwan, Mostafa Mohsen. *Arab Republic of Egypt*, Fayoum University Higher Education in the Middle East and North Africa, 2016.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Stam, David H. *International Dictionary of Library Histories*, Routledge, Londra, 2001.
- Tomar, Cengiz. *Mısır (İlim, Kültür ve Medeniyet)*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 29.
- Tomar, Cengiz. *Mısır (Tarih/Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)*, İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2004, C. 29.

Sürelî Yayınlar

- Alkan, Mustafa. "**Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması**", Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 18, Yaz 2016, s. 17-18.
- Altun, Veysel K. "**İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamleştirilmesi**", Birey Ve Toplum Dergisi, Cilt:4, Sayı:8, Güz 2012, s.164.
- Apak, Adem. **Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler**, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, C. 10.
- Bulut, Faik. **el-Ezher Âlimler, Dervişler ve Müritler**, Atlas Dergisi, Sayı: 117, 2002, s. 51.
- Canbegi, Halil İbrahim. "**Mısır'da Müslüman Kardeşler Örgütü: Dünü, Bugünü Ve İdeolojisi**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 2013.
- Çakmak, Cenap. "**Müslüman Kardeşler Sivil Toplum Kuruluşu Mu?**", Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2007, s. 69-74.
- Çetiner, Bedrettin. "**Arap Âleminde Fasıh Dil-Ammi Dil Mücadelesi**", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ,Sayı:7-8-9-10, İstanbul, 1995, s. 345-346.
- Çolak, Kamil. "**Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)**", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya, Sayı: 50, Cilt:2, 2008.
- Dalar, Mehmet. "**Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı Ve Sisteme Etkisi**", Alternatif Politika, Özel Sayı 1, (S.48-73), İstanbul, Kasım 2010, s. 50.
- Demirpolat, Aznavur Ve Akça, Gürsoy. "**Osmanlı Toplumunda Devlet Ve Ulema**", Ekev Akademi Dergisi, Yıl:13, Sayı:38, Kış 2009, s.5
- Duran, Burhanettin. Yılmaz, Nuh. "**Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti; Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri**", Türk Dış Politika Yıllığı, 2011, s. 58.
- Dündar, Mahmut. **Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri** (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

- Efegil, Ertan. “*Mısır ve Ürdün’ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar*”, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt:5, Sayı: 51, 2013, s. 22-26.
- Ergün, Mustafa. “*Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır’da Eğitimin Batılılaşması*”, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) Cilt:16, Sayı: 3, Kırşehir, Aralık 2015, s. 277-279.
- Eyüboğlu, Osman. “*İslam Dünyasının Geri Kalmışlık Sorununa Kurtuluşçu Yaklaşımlar*”, Ekev Akademi Dergisi Yıl: B Sayı: 18, Kış 2004, s.197-198.
- Güler, Zekeriyya. “*Mısır’da Akademik Çevre İle İlgili Bazı Tesbitler*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, Konya, s.20.
- Güçtürk, Yavuz. *Devrimden Darbeye Mısır’da İnsan Hakları*, SETA Yayınları, No:59, 1. Basım, Ankara, 2016.
- Güler, Zekeriyya. “*Mısır’da Akademik Çevre İle İlgili Bazı Tesbitler*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, Konya, 1996.
- Gülten, Sadullah. “*Kanuni’nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayezid*”, Ordu Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, Aralık 2012, Ordu, s.197-198.
- Günay, Durmuş ve Günay, Aslı. “*Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler*”, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, Cilt: 6, Sayı: 1, Nisan 2016.
- Gürbüz, Osman. “*İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni*”, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (TAED), Sayı:48, Ankara, 2012, s. 387-388.
- Hazer, Dursun. “*Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları*”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, ss. 284-290.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi II*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1994.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Mart 2003.
- Kırkız, Mustafa. *el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2014.
- Korkut, Hasan. “*İngiltere’nin Mısır’ı İşgali*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul, 1996.
- Neill, M.C. “*Islam In Egyptian Education: Grades K-12*”, *Religious Education: The Official Journal Of The Religious Education Association*. Vol:101, s.481-594.

- Özdemir, Ali Ulvi. **“Lozan’da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme”**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013, s. 155-200.
- Özkoç, Özge. **İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe** (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2013.
- Parlatır, İsmail. **“Kahire, Ayn Şems Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları”**, Türk Dili, Temmuz 2002, Cilt: LXXXIV, Sayı: 607, ss. 296-297.
- Pınar, Hayrettin. **“Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bâbüâlî ve Hıdiv İsmail”**, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 63, Güz 2012, s. 159-161.
- Solak, Kürşat. **“Memlûk Devleti Ve Kuzey Anadolu”**, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-2012, s. 109-121.
- Telci, İsmail Numan. **“Mısır 2013”**, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Ortadoğu 2013 Yıllığı, Sakarya, 2013, s. 175-176.
- Tandoğan, Ali. **“Arap Baharı Sürecinde Mısır”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Bölümü, İstanbul, 2012.
- Taşdelen, Hasan. **Câhiliye Şiiri Üzerine (Kitap Tanıtımı)**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.17, Sayı:2, 2008, s. 787.
- Yakupoğlu, Kenan. **“Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, İstanbul, ss.81-82.
- Yazılıtaş, Nihat **“Fatimi Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar”**, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi, Sayı: 18, Ankara, 2005, s. 27-28.
- Yazılıtaş, Nihat. **“Fâtımî Devleti'nde Türkler”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Ankara, 2003.
- Yıldırım, Ramazan - Tarık, Abdulcelil. **“Mısır’da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler Ve Medya”**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Dergisi, Sayı:2, Ankara, Ocak 2012, s. 67-68.
- Yousef, Hoda A. **“Reassessing Egypt’s Dual System of Education under Ismail: Growing „Ilm and Shifting Ground in Egypt”s First Educational Journal, Rawdat al-Madaris, 1870-1877,”** International Journal of Middle East, No. 40 (2008), s. 109-110
- Zengin, Zeki Salih. **“II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı ve Din Eğitim”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993, s. 202.

İnternet Kaynakları

Al-Azhar University's Biography 2017, <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, Erişim Tarihi: 22.06.2018

Al-Azhar University, <http://www.azhar.edu.eg/news/al-azhar-university-biography-9>, s. 11, Erişim Tarihi: 08.10.2018

Al-Azhar Mosque and University, Cairo, <http://www.sacred-destinations.com/egypt/cairo-al-azhar-university>, Erişim Tarihi: 25.06.2018

Assiut University, <http://www.aun.edu.eg/headquarter.php> , Erişim Tarihi:07.10.2018

Central Intelligence Agency, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> , Erişim Tarihi: 03.07.2018

Ceric, Mustafa. <https://www.oasiscenter.eu/en/mustafa-ceric>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

Çay, Abdulhaluk Mehmet. Türkiye Dışı Türk Tarihi Eyyubiler, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, s.2, [.https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/2305](https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/2305) , Erişim Tarihi: 03.07.2018

Dagnote, Aliko. <https://www.theguardian.com/world/2012/apr/03/aliko-dangote-nigeria-cement-africa>, Erişim Tarihi: 16.08.2018

Darbe Ezher Şeyhi ile alimleri karşı karşıya getirdi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/darbe-ezher-seyhi-ile-alimleri-karsi-karsiya-getirdi/230961>, Erişim Tarihi: 17.08.2018

Egypt, <http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-rep>, Erişim Tarihi: 26.01.2017

el-Karadavi, Yusuf. <https://www.timeturk.com/yusuf-el-karadavi/biyografi-787151>, Erişim Tarihi: 10.08.2018

El-Ezher'in Tarihçesi, <http://www.azhar.edu.eg/pages/history2.htm>, Erişim Tarihi: 29.01.2017

El-Ezher'in İdari Yapısı, Fakülte ve Bölümleri, <http://www.azhar.edu.eg/OrgChart#> Erişim Tarihi: 20.06.2018

El-Ezher Şeyhinden İlginç Fetva, <https://www.timeturk.com/tr/2010/01/02/el-ezher-seyhinden-ilginc-fetva.html>, Erişim Tarihi: 17.08.2018

El-Ezher Yönetimi, <https://www.csia-oxford.org/al-azhar-university>, Erişim Tarihi: 25.06.2018

- Faculty of Al-Alson Historical Background,
<http://alsun.asu.edu.eg/english/article.php?action=show&id=7586#.W2EMpJOZnIU>, Erişim Tarihi: 01.08.2018
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu>, Erişim Tarihi: 16.08.2018
- Kahire Meb, <http://kahire.meb.gov.tr/egitim.htm>, Erişim:10.10.2018
- Kafes, Mahmut. Osmanlılar Döneminde Mısır'da Bilimsel Faaliyetler ve Nahiv İlminin Durumu, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,2014, Sayı:12,
http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi12/M12_11.pdf, Erişim Tarihi: 01.07.2017
- Karaviyyin Üniversitesi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-en-eski-universitesi-karaviyyin-universitesi/811131>, Erişim Tarihi: 15.02.2017
- Külliyeye, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=K%C3%9CLL%C4%BOYE, Erişim Tarihi: 15.02.2017
- Mecelletü'l Ezher, <http://www.azhar.eg/magazine/>, Erişim Tarihi: 13.07.2018
- Medresetüzzehra Projesi, <https://www.yenisafak.com/hayat/bediuzzamanin-egitim-modeli-medresetuzzehra-2477494>, Erişim Tarihi: 16.08.2018
- Mısır'da eğitim, <http://www.haber7.com/yazarlar/talha-eker/753304-misirda-egitim-2>, Erişim Tarihi: 05.10.2018
- Mısır'da fetva verme yetkisine sınırlama, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-fetva-verme-yetkisine-sinirlama/967747>, Erişim Tarihi: 17.08.2018
- Mısır'da Tek Tip Hutbe Tartışması, <http://misirbulteni.com/misirda-tek-tip-hutbe-tartismasi/>, Erişim Tarihi: 15.07.2018
- Rabbani, Burhaneddin. https://www.ranker.com/review/burhanuddin-rabbani/646602?ref=node_name&pos=5&a=0<ype=n&l=891320&g=1, Erişim Tarihi: 10.08.2018
- UNESCO, Education For All in Egypt 2000-2015,
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002299/229905e.pdf> , Erişim: 04.10.2018
- OECD, "Higher Education İn Egypt", <http://www.oecd.org/education/innovation-education/44868528.pdf> , Erişim:05.10.2018
- OECD, "Higher Education İn Egypt", <http://www.oecd.org/education/innovation-education/44868528.pdf> , Erişim:05.10.2018

UNESCO, Education For All in Egypt 2000-2015,
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002299/229905e.pdf> ,
Erişim:04.10.2018

Yasin, Ahmed. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1695470.stm, Erişim Tarihi:
16.08.2018

<http://misirbulteni.com/misir-polisi-el-ezher-universitesinde-ogrencilere-mudahale-etti/>,
Erişim Tarihi: 15.07.2018

Wahid, Abdurrahman. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8435391.stm>, Erişim
Tarihi: 16.08.2018

Webb, Suhaib. <http://www.suhaibwebb.com/>, Erişim Tarihi: 10.08.2018

Winter Timothy, https://www.ranker.com/review/timothy-winter/2247305?ref=node_name&pos=2&a=0<ype=n&l=891320&g=1,
Erişim Tarihi: 07.08.2018